

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

II

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 11 (476), November, 1987, Vol. XL

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd

ISSN: 0042-9422

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васюкович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, д-р В. Стебельський, проф. П. Цимбалісти
Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1987 РІК

К р а ї н а	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол
Австрія	700 шіл.	400 шіл.	250 шіл.	65 шіл
Аргентина (амер дол.)	40 дол.	20 дол.	10 дол.	4 дол
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	600 б.фр.	200 б.фр.
В Британія	25 ф.	13 ф.	7 ф.	2,50 ф
Канада	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол
США	50 дол.	27 дол.	15 дол.	5 дол
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	35 н.м.	12 н.м
Франція	250 фр.	130 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	250 кор.	130 кор.	70 кор.	25 кор

В усіх інших країнах — рівновартість американських доларів
Передплату просимо вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам
вигідніше — на адресу нашого Заступника у Вашій країні, який
знайде на сторінці 3-й обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11 (476)

ЛИСТОПАД, 1987

Річник XI

Зміст XI-ої книжки

Присвяти

Б. Стебельський: В ПЕРШУ РІЧНИЦЮ СМЕРТИ ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА	1187
М. Климичин: СТЕПАН ЛЕНКАВСЬКИЙ	1193
А. Шифрін: КАТЕРИНА ЗАРИЦЬКА	1208

Проблеми національного визволення

М. Сулятич: ІМПЕРСЬКИЙ ОБМАН	1211
Роман Разманний: ІДЕЙНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЗА 70 РОКІВ (Закінчення, 2)	1215
А. Бедрій: «ІСТОРІЯ» ПО НАКАЗУ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРІАЛІСТІВ	1220

Поезії

Пантелеймон Куліш: ДО КОБЗИ — 1225.	
Юрій Клен: СКОВОРОДА — 1226, ПРЕДТЕЧА — 1226.	
Володимир Свідзінський: ДІЛ ЗНИКАВ У ТЕМРЯВІ ВЕЧІРНІЙ... — 1228, РОЗХИЛЯЮ КОЛОСОСЯ, ІДУ... — 1228, В РУЦІ ЛЕДЬ-ЛЕДЬ КОЛИШЕТЬСЯ УДИЛЬНО... — 1229, САД НЕ САД — ОДНЕ ДЕРЕВЦЕ... — 1229.	
Василь Симоненко: БРАМА — 1230, УПАДУ Я ЗОРЕЮ... — 1230.	
Ігор Качуровський: ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА — 1231, ЕПІГОНІ — 1231.	

Наука, дослід

Богдан Стебельський: ХЛІБОРОВСЬКІ ОБРАЗИ В МЕТАФОРАХ ШЕВЧЕНКА	1233
Аріядна Пшч: ТЕАТРАЛЬНЕ ДІЙСТВО І ЙОГО ЯДРО: ДРАМАТУРГ — РЕЖИСЕР — АКТОР (До 100-річчя від народження Леся Курбаса)	1245
Д-р Т. Мацьків: У 300-ЛІТТЯ ВИБОРУ ІВАНА МАЗЕПИ НА ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ, 1687-1987	1254

Оповідання, новели, спогади

І. Іршавець: ЗОШИТ КАТОРЖНИКА (Продовження, 7)	1266
Петро Дюк: ПЕРША СТАРШИНСЬКА І ПІДСТАРШИНСЬКА ЮНАЦЬКА ШКОЛА УПА (Спогад) [Продовження, 2]	1278
Василь Кархут: СИН ІВАНА	1288

Огляди, рецензії

Д-р Степан Галамай: ПРО ДВА КИТИ, ЩО НА НИХ ТРИМАЄТЬСЯ ІМПЕРІЯ, ПРО ТЕРОР І ПСЕВДО-НАУКУ	1291
Роман Кухар: МУЗИЧНИЙ БОГОСЛУЖБОВИЙ ТВІР НА ВЕЛИКДЕНЬ	1295
Володимир Жила: ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ — ПЕРЕКЛАДАЧ ПЕТРАРКИ	1296
Роман Кухар: ВІДКРИВАННЯ ПОЕЗІЄСУ ЗАГУБЛЕНИХ ВІКІВ	1301

ПОЖЕРТВИ НА ФОУ ім. Ярослава Стецька (Списки 25, 26, 27)	1304
БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ	1310

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Богдан ЛЕПКИЙ

МОЛИМОСЬ ДО ВАС...

...І ви пішли і без ваги,
Неначе льви боролись ви.
Що кулі вам і що штики?
Ви — юнаки! Ви — козаки!

І ви пішли... Щаслива путь!
І ви пішли, щоб не вернуть..
Червоний, кривавий шлях,
Стоять могили на полях.

Та прийде день, великий день,
День радості і день пісень,
І загуде свободи дзвін, —
До вас підемо на поклін...

Присвяти

Богдан СТЕБЕЛЬСЬКИЙ

В ПЕРШУ РІЧНИЦЮ СМЕРТИ ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА

Ярослав Стецько — символ покоління, яке прийшло і дозрівало в трагічний час подоланого українського державницького злету, пригашеної національної революції, поновленої неволі на розчепуреної окупантами українській землі.

Ярослав Стецько народився на території, що її раніше окупувала Австрійська імперія, а дозрівав в умовах нової окупації польського хижого білого орла. За Збручем, як і за Прутом, а теж і за Карпатами була та ж сама українська земля, але всюди давив її ворожий чобіт. За Збручем московський серп і молот, найважчий чобіт, за Прутом менший і легший — румунський, а за Карпатами — чеський, із усіх найменший, але кожен змагав стоптати українське життя, щоб землю українську закріпити для себе на віки.

Найважча доля припала Центральним і Східнім землям України, що стали жертвою поновної окупації московської сили. Найкоротше тривав вільний віддих української нації на Придніпрянщині. Ані одне покоління не мало там нагоди прочитати «Кобзаря» рідною мовою у мільйонах примірників до 1918 року.

На долю великої частини української землі і народу під окупаціями західних держав, а зокрема тих, що були під Польщею, припало стати прибіжищем самостійницьких сил. У Львові примістилися ухордці вільної думки всіх українських земель. Згадаймо такі уми, як Донцов, його «вісниківці», поети, державні мужі і військові. Підпільно почала організуватися УВО, ціллю якої було втримати революційну температуру визвольних змагань, про які лишився спогад у пісні «Встоятись не було сили».

Покоління Ярослава Стецька, що у своїй дитячій пам'яті мало образи боїв і перемаршів рідного війська, короткотривалої державности, її прапорів, з любов'ю садило квітки на гробах героїв і питалося: «чому ми програли війну? Хто завинив у тому, що один із найбільших народів Європи залишився без держави?»

Були різні відповіді. Найбільше було з уст тих, що війну програли, що були воїнами Визвольних Змагань. Були відповіді:

«Україна лежить на грані двох світів — геополітичне її положення причиною». Інші писали за Шевченком: «В огні її окрадену збудили». А ще інші, що «вище України клясову солідарність поставили», або соціальні кличі вище національних, державницьких проповідували. Особливо сильною була атака Донцова ідей Драгоманова, з яких вирости Винниченки та їхні утопії, хитання між національним та інтернаціональним.

Покоління Стецька — це доба великої переоцінки вартостей. Це була доба, що стягнула ідеологічні теорії із кабінетів учених у практику життя, яке їх показало реальними, або утопіями, чи камуфляжем для замаскування реальних прицилів. Тоді Донцов відкрив на прикладах дійсності, що большевицький інтернаціоналізм світового пролетаріату — це розпалений московський націоналізм до червоного, зброя московського імперіялізму, шлях і мета до загарбання цілого світу.

Ряд вчених теоретиків, письменників і поетів звертаються до нації, як до джерела суспільного життя одиниці, якої особисте є рівнозначне з національним і, навпаки, без національного стає самоціллю життя, або його гвинтиком у системі диктатури.

В 1929 р. оформився очолений полковником Євгеном Коновальцем націоналістичний рух під назвою Організації Українських Націоналістів (ОУН). Рух цей був новим явищем не лише в концепції ідеологічній та світоглядівій, але й організаційній та новий щодо тактики боротьби за українську державність.

В ідеологічно-світоглядівій площині цей рух не лише визначив націю, як найвищий ідеал і мету творчого життя одиниці, але й щодо самої одиниці, готової кожночасно на жертву для життя нації, поставив вимогу героїчного життя активного, вольового характеру. Супроти сильного, озброєного ворога, що користується терором, рух діє підпільно-нелегально у формі організації ордену. Рух об'єднує однодумців за якістю, а не кількістю. Сила організації в її конспірації і в організованій реалізації дії. Щойно успіхи її акцій та героїчна постава виконавців мобілізує психологічно неорганізовану більшість та формує її світогляд.

Пам'ятаймо, що український націоналістичний рух формувався в часі, коли на європейському політичному театрі наростали тоталітарні рухи. На сході московський большевизм, озброєний філософією Маркса і Леніна, а на Заході німецький націонал-соціалізм на ґрунті філософії Ніцше і Шопенгавера. Ідея орди та ідея одиниці надлюдини принесли те, що здійснила Друга світова війна і наша сучасність у світі.

Третьою силою, маю на думці ідейною і моральною, а з тим і політичною, яка може сьогодні врятувати від катастрофи світ, є

сила, яка виявилася на львівському процесі Бандери та товаришів у справі вбивства міністра Перацького в травні в 1936 році. На тому процесі, поруч Степана Бандери як Крайового Провідника ОУН, та головних оскаржених у вбивстві Перацького, виступає Ярослав Стецько — ідеологічний референт Крайової Екзекутиви ОУН.

Спиняємося на цьому епізоді діяльності українського визвольного руху, бо тут чітко виявляється характер того руху, його мета, ідеї, люди, та методи боротьби. Пам'ятаймо, що ОУН, на відміну від УВО, не зосереджувала усієї уваги на бойових акціях. Завданням ОУН, хоч діючи законспіровано в мережі закритих клітин організації, прямувала до революційного перевиховання найширших мас народу. Героїчна постава і боротьба одиниць — членів ОУН — мала випростати хребет мільйонів, зігнутий сотнями років неволі, а зокрема спростувати аргументи опортуністів і сервілістів про те, що революційна боротьба ОУН — це «вихід з мотикаю на сонце», що революційна боротьба веде до втрати здобутих цінностей громадського і культурного життя. Така політика найменшого спротиву, політика т. зв. «реалітетів», а на ясній мові кажучи, збереження маленької кількості державних посад, була ставленням особистих вигід понад життя і майбутнє нації опортуністів.

Тому мусить пройти процес революційного перевиховання не лише у світогляді, але теж у психіці людини, а з тим у її поставі до життя. ОУН обрала правильний шлях боротьби. Процес Біласа і Данилишина, їх героїчна постава і смерть за принципи нації прихилили до ОУН широкі маси народу, які в рішальну хвилину підуть за прикладом героїства людей національної підметности, концепції власних сил, а не орієнтації на ласку ворога.

Остаточну перемогу за мозок і душу українця ОУН здобула на Варшавському, а згодом на Львівському процесах Степана Бандери та товаришів. Виступи провідних людей дали не лише приклад героїчної постави до життя, готовість посвятити себе для вищого життя, життя спільноти, нації, але дали в коротких реченнях, дозволених в умовах суду, образ свого світогляду, програму своєї дії та мотиви, що до неї вони були покликані.

Щоб сказати цілому світові, а процес Бандери міг бути тією трибуною, головні оскаржені, а в тому і Ярослав Стецько, на вину якого суд доказів не мав, признаються не лише до ролі, яку виконували, але стараються проголосити ті ідеали, в ім'я яких готові прийняти найвищий вимір кари — смерть.

Відмічуючи перший рік від втрати цієї історичної вже постаті, послухаймо, що сказав цей муж, тоді 24-річний ідеолог українського націоналізму:

«...Я писав на теми ідеологічно-суспільні, політичні, на теми етики і висував у своїх публіцистичних працях ось що: оцінюючи нинішнє становище взагалі і дійсність, яка панує в українській суспільності та на українських землях, я поставив тезу, що сьогоднішній змісл життя узмістовлюється в тому, що ідеалом людини є національно-суспільний ідеал. Національно-суспільну працю не вважаю за заслугу окремих осіб, але за обов'язок кожної людини. Я кажу, що всім зміслом життя мусить бути національно-суспільний ідеал. Вияви егоїстичного моменту в суспільному житті мають стати щонайвище негативним ухилом від національно-суспільного ідеалу життя кожної одиниці... Як редактор «Юнака» і «Юнацтва», зорганізованих для молоді, я містив у них статті між іншими про соціальний зміст українського народу. При оцінці розв'язки соціального питання можна узмістовити його в чотирьох точках: національний момент, безклясовість, момент етики і момент праці. Я твердив, що єдина праця вирішує про вартість людини і що єдино суспільна справедливість може бути критерієм у вирішуванні соціальних проблем. Я твердив, що в національних рамках кожна одиниця може знайти сенс життя... Я видвигав ідею нового суспільного порядку. Тим новим суспільним порядком має бути ідея солідаризму професій, не кляс в економічному розумінні, бо українська суспільність є безкласовою суспільністю людей праці... Далі я висував у своїй діяльності тезу, що Україна повинна стати ідейним і моральним та культурним центром, довкола якого повинні зосереджуватися змагання інших поневолених народів. Україна має бути їхнім ідейним і моральним провідником у їхніх визвольних змаганнях»*.

Ми навели довшу цитату із слова підсудного Ярослава Стецька на Львівському процесі Степана Бандери і товаришів, у якій у загальних рисах стає перед нами платформа державного мужа, прем'єра Державного Правління 30 червня 1941 року, довгорічна дія голови Проводу ОУН і президента Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН).

Від Львівського процесу і його там декларації до його смерті в 1986 році минуло рівно 50 років. У цьому півстолітті його життя і праці відбулося багато подій і залишилася велика спадщина його діл і писань. І за половину того століття важких і трагічних хвилин і років життя він ні на хвилину не обнизив прапора боротьби, яку підняла ОУН в 1929 р., у ряди якої зголосився молодим юнаком.

Ярослав Стецько, як усі члени ОУН, був добровольцем, бо ОУН

* Цитата наведена Петром Мірчуком у книзі «Нарис історії ОУН» за львівським щоденником «Діло», з передруку «Свободи», ч. 161, з 13 липня, 1936 р.

ніколи членів не мобілізувала. Бо про яку мобілізацію і примус може бути мова, коли людина за свій ідеал готова посвятити життя. Мова про ОУН, як орден, а не як партію, в революційному розумінні боротьби відноситься до умов підпільної боротьби. Організаційна дисципліна і провідницька система в рішеннях і виконаності обмежена виключно до членів Організації.

Тільки дякуючи організаційній структурі, можна було в перших днях німецько-московської війни на наших землях у Львові не тільки проголосити Акт відновлення Української Державности, але й зорганізувати Установчі Збори, які той Акт проголосили і сформували Тимчасове Правління. Тут виявилися народоправні демократичні основи національної політики ОУН супроти свого народу. На тих же основах була створена Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). Організація намагалася включити у визвольну боротьбу та її керівництво усі самостійницькі сили, що готові були чинно поруч ОУН вести боротьбу. Залишалися поза боротьбою лише ті середовища у спільноті, що політично під час війни самоліквідувалися, або пішли на співпрацю із окупантами.

Тільки готові на ризик втрати життя, повні посвяти і жертви люди, могли вести і очолювати організацію. Такими були Степан Бандера, Ярослав Стецько, Роман Шухевич. Їх постава на процесах польських судів повторилася і після німецької окупації в часі Акту відновлення Української Державности. Вимога Берліну відкликати цей Акт скінчилася категоричною відмовою і Бандери і Стецька. Повторилася заява полк. Колодзінського, шефа штабу «Карпатської Січі», що «в словнику українського націоналіста слово капітуляція не існує». Неустрашими провідники понесли довгорічні кари тюрми, але від ідеалів своєї боротьби не відступили.

Їх спротив був спротивом цілої Організації, яка у найважчих умовах воєнного терору і насильства створила власну військову силу — Українську Повстанську Армію (УПА). Її очолив Роман Шухевич.

Після Другої світової війни, коли ОУН очолив Степан Бандера, Ярослав Стецько присвятив свої сили зовнішньому фронтові — Антибільшовицькому Бльокові Народів. Нагадаймо факт, що це він ще в 1936 році на процесі Бандери у Львові сказав: «Україна повинна стати ідейним, моральним і культурним центром, довкола якого повинні зосереджуватися змагання інших поневолених народів».

Так, Ярослав Стецько, перший після Пилипа Орлика підняв опінію Західного світу щодо національного питання Сходу Європи і об'єднав революційні сили поневолених народів навколо АБН і співзвучних організацій.

Організаційна його праця прислонила його творчість ідеолога, філософа, співтворця українського націоналізму в різних ділянках його виявів. Він відкинув ідеологію націоналізму як спільного вияву кожного народу. Як кожен народ — окрема індивідуальність, так націоналізм в інтерпретації Стецька — вияв глибокого демократизму, респекту до кожної людини, але людини з етосом творчої праці для спільноти і моральними критеріями християнського розуміння добра і зла. Вільний вибір добра в ім'я Бога і нації веде людину до героїства. Перед Богом і нацією кожна людина рівна, але її місце визначає етос праці, ідеали спільноти і посвята їм.

Цитую думку Ярослава Стецька із твору «Етос праці та ідеал героя». Він каже: «Немає гіршої і ліпшої праці з етичної точки зору, так як немає різної якості героїв у пов'язанні з їх місцем в ієрархічній драбині суспільства. Вирішальним є етичний первень. Шевський челядник Дмитро Данилишин залишиться на віки найвищого ступня героєм, не меншим від найвищого ступеня провідника».

Ярослав Стецько відійшов від нас назавжди. І всі ми смертні. Але діла лишаються, а коли великі діла, вони стають безсмертними. Особливо діла героїв. А до них належав Ярослав Стецько. Належав своїм життям, посвятою, кожнохвилювою готовістю віддати життя за те, в що вірив. Увійшов у історію останніх Визвольних Змагань і став прикладом етосу праці.

Найбільшу пошану віддамо йому, вивчаючи його глибокі думки — ідеї, і наслідуючи стиль його життя.

Микола КЛИМИШИН

СТЕПАН ЛЕНКАВСЬКИЙ

(У десяти річницю його смерті)

«В неділю 30-го жовтня 1977 року помер у Мюнхені після важкої недуги, прийнявши Найсвятіші Тайни, видатний член української нації, провідний діяч Українського Визвольного Руху, заслужений член Української Військової Організації (УВО), учасник Основного Конгресу ОУН, член Проводів ОУН, один із найвизначніших націоналістів-революціонерів та ідеологів, довголітній політичний в'язень під час польської та німецької окупацій, Голова Проводу Закордонних Частин ОУН в 1959-1968 роках, с. п. СТЕПАН ЛЕНКАВСЬКИЙ».

Така вістка, подана Проводом ОУН і його Головою Ярославом Стецьком, потрясла всіх членів ОУН на еміграції і в Україні, бо дійсно це був один із найвизначніших членів визвольної боротьби українського народу, який в цю пору відійшов із цього світу.

Сказавши це, я хочу по можності якнайдокладніше представити його ролі в рості українського націоналістичного руху та його значення в боротьбі за самостійну і суверенну Українську Державу.

Живемо перед кінцем ХХ століття. Перша половина цього століття знаменна тим, що в історію України вписано дві світлі сторінки: роки 1917-1920, і роки 1940-ві, коли український народ був дуже близько до того, щоб закінчити добу неволі і започаткувати в своїй історії нову добу вільного державного життя. Ті дві сторінки вписали в історію України два покоління, які у відвічному марші українських поколінь наступали одно по одному, продовжуючи життя української нації, попри найтяжчих історичних перешкод.

Починаючи від битви під Полтавою в 1709 році й аж по наші дні кожне нове покоління дістає у спадку від своїх попередників святий обов'язок боротися за визволення українського народу та перебирає їхній історичний досвід.

У першій половині ХХ століття діяли два покоління, які дуже чітко від себе відмежовані і дуже від себе відрізняються. Перше покоління — це покоління Симона Петлюри, а друге, яке прийшло по нім — це покоління Степана Бандери. Виправдання на ці назви докладно обґрунтоване історичними і логічними аргументами, яких, однак, не буду в цьому місці обговорювати.

Відрізнялися ці два покоління між собою тим, що покоління Симона Петлюри було неприготоване і нагло заскочене історичними подіями свого часу, а покоління Степана Бандери дуже солідно підготовлялося до подій у сорокових роках, в яких воно відповідало за долю українського народу.

Історики й мемуаристи, які пишуть про події в Україні в роках 1914-1921, в більшості твердять, що в тому короткому часі український народ пережив велику переміну — своє національне відродження. В тому часі серед тяжких умовин і під тяжкими ударами, що спадали на неприготований і мало свідомий народ, він знайшов себе й усвідомив собі хто він, хто його предки і які вони, хто його вороги та що з ними конечно боротися за свою незалежність, щоб визволитися з багатовічної неволі. Винниченко, який був прем'єром Уряду України і несе найбільшу відповідальність за політику його уряду, у своїй тритомовій історії п.з. «Відродження нації» пише, що український народ зробив великий скок у розвитку своєї національної свідомости за час від 1917 до 1921 року. Та усвідомлення народу, як також його провідників, наступило запізно, а тому по чотирьох роках, у трагічному чотирикутнику смерті, була погребана і припечатана доля України. На тому закінчився світлий чин покоління Симона Петлюри.

Переможене й роззброєне покоління Симона Петлюри передавало в двадцятих роках естафету визвольної боротьби новому поколінню. А те нове покоління — це були ті, які малими дітьми пережили величні дні волі України, замаєні блакитно-жовтими прапорами. Вони, перебираючи від своїх попередників спадок, були під сталими тяжкими ударами нещасної долі наново поневоленого народу. Вже в школі вони переживали переслідування й упокорення, а коли пішли в університет, їм приходилося студіювати у виїмкових, сливе ніде нечуваних умовинах Тайного університету, відвідуючи часто в'язницю замість лекцій в цьому ж університеті.

Переживаючи це все, вони стало стояли перед нерозгаданим великим *чому?* Чому ми програли визвольну боротьбу, чому Польща, чому Литва і Латвія могли оборонити і закріпити свою незалежну державу, а ми не могли? Чому наші вчені й політики не вимагали для України самостійности від самого початку революції в Росії в 1917 році, тільки весь час висували постулат автономії та федерації? Чому наш уряд аж три рази, без ніякого примусу, проголосив, що ми не хочемо відділятися від російського народу? Чому це дуже виразно наголошено аж у трьох Універсалах Української Центральної Ради, хоч того ніхто не вимагав? Чому не зорганізовано української армії, коли відбулися протягом пів року аж три з'їзди військовиків-українців, які домагалися

проголошення самостійности України й організації української армії? Чому страчено понад дев'ять місяців і щойно в січні 1918 року проголошено самостійність України, коли большевицька армія була вже під брамами Києва? Чому 16-го січня 1918 року, тиждень перед проголошенням самостійности України, проголошено демобілізацію армії, коли большевики вже йшли походом на Україну? Чому треба було кликати на підмогу німецьку й австрійську армії, а українську демобілізувати? Чому біля п'ять тисяч українських старшин, які були в Києві, проголосили неутралітет, коли під Крути йшли молоді добровольці? Чому ті добровольці мали до своєї розпорядимости тільки одну гармату, коли під Києвом в неужитку валялися гармати трьох дивізій, що їх большевики, по перемозі під Крутами, використали для бомбардування Києва? Чому гетьман Павло Скоропадський мусів проголошувати федерацію з Москвою? Чому після проголошення соборности українських земель ще існували два уряди Західньої і Східньої України? Чому злучені армії України, які так переможно йшли на Київ і його здобули в 1919 р., мусіли відступити з Києва? . .

Таких «чому» у них ще було дуже багато й вони шукали відповіді на всі ці вичислені і невичислені «чому». Їм та відповідь була конечна, щоб збагнути, яким шляхом їм іти, щоб здобути й закріпити назавжди вимріяну Самостійну Соборну Українську Державу.

Знайти цю відповідь було дуже трудно, бо для того конечно було простудіювати нашу історію так, як вимагав Тарас Шевченко, щоб не опустити «ніже титли, ніже тії коми». Для того треба було доброго компаса, щоб вказав належний напрям, як можна знайти правду.

Серед таких умов жив молодий Степан Ленкавський. Він народився 6-го липня 1904 року в родині священика, пароха села Загвіздя біля Станиславова. Середню освіту дістав він у Станиславській гімназії, де професорами були недавні високі урядники Української Держави, а у вищих класах — бувші стрільці та старшини Української Галицької Армії, корпусу Січових Стрільців і Українських Січових Стрільців. Через те в гімназії панував високо-патріотичний настрій. Багато учнів виросло в тій гімназії на вірних синів України, борців за волю українського народу, розпочинаючи цю свою службу вже у шкільній лавці вищих клас.

Гімназійна молодь навіть найнижчих клас, переживши радісні дні вільної Української Держави, якої столицею був певний час Станиславів, вже мала дуже відповідне підготування до науки, яку давали їм професори-патріоти. Серед них був учнем Степан Ленкавський. Він був 14-літнім юнаком коли 1-го листопада 1918 року відбулося проголошення Самостійности України у Львові. Він уже свідомо переживав ті маніфестації, що їх розспівано в

патріотичних піснях й замаєно блакитно-жовтими прапорами, проголошення Соборности України 22-го січня 1919 р., що назавжди витиснуло в його хлопячій уяві незатерте і незабутнє тавро.

Глибоке враження на молодого хлопця робили вістки про революційну дію Української Військової Організації (УВО), яка вже в 1921 році розгорнула свою широку підпільну боротьбу під проводом полк. Євгена Коновальця.

Досі ще не з'ясовано докладно ролі Євгена Коновальця у визвольній боротьбі України від 1914 року та аж до його смерті в 1938 році, коли його провідна роля ще видатніше посилилася. Його смерть з підступної ворожої руки піднесла його на п'єдесталь українського національного героя і поставила в історії України на визначне місце.

Від перших днів революції в Росії в 1917 році, полк. Євген Коновалець був у центрі подій у столиці України, де створилася Українська Центральна Рада, при якій він зорганізував з українців із ЗУЗ, полонених з австрійської армії, головню із Українських Січових Стрільців, курінь Січових Стрільців, що в ті бурхливі дні був найкращою і найбільш дисциплінованою частиною української армії. Той курінь розрісся з бігом часу у 20-тисячний корпус Січових Стрільців, що відіграв важну ролю в боротьбі за самостійність України. Був час у 1919 році, коли його мали покликати на члена Директорії, коли вона переходила свою кризу.

Коли трагічно закінчилася боротьба в 1920 році, Євген Коновалець розпустив січових стрільців, а найкращим дав завдання створити сітку підпільної Української Військової Організації (УВО), щоб в цей спосіб продовжувати боротьбу за визволення України. Революційна дія УВО мала великий вплив на виховання молодого покоління в Україні, створивши романтику боротьби і героїку, що найбільше промовляють до молоді. Тому можна сказати, що Коновалець пов'язав ідейно покоління Степана Бандери з поколінням Симона Петлюри. До того успішно причинився д-р Дмитро Донцов, який своїми писаннями висвітлив історію України і дав молодому поколінню ідеологічні напрямні українського націоналізму. Це були два чинники, що мали великий вплив на виховання молоді, яка виростала в 20-их, а головню в 30-их роках ХХ століття.

Важливо відмітити, що вже в 1926 році появилася основна праця д-ра Дмитра Донцова п.з. «Націоналізм». В тій праці д-р Донцов піддав гострій критиці політику Української Центральної Ради, а головню те, що не було нею належно зроблене, і як це повинно було бути зроблене. З міркувань над історичними подіями з років 1917-1920, він вивів ідеологію українського націоналістичного руху.

Вороги та противники українських націоналістів хочуть утотожнювати український націоналізм із італійським фашизмом чи німецьким націонал-соціалізмом. Та це зовсім мильне поняття, що походить із засліплення ненавистю. Український націоналізм — це чисто український духово-політичний рух, що зродився з потреб поневоленого народу, який уже віками двигає ярмо неволі і хоче визволитися. Відомо ж, що німецький і італійський націоналізм-шовінізм був народжений імперіялістичними зазіханнями цих народів, їх бажанням поневолювати інші народи.

Націоналізм, що його пропагував д-р Дмитро Донцов у своїй праці «Націоналізм» і в статтях у «Віснику», прийняло молоде покоління України з захопленням, бо він їм відповідав на їхні питання «чому». Назву «націоналізм» прийняло воно, бо вело боротьбу з комунізмом, який узяв за свою основу інтернаціоналізм, заперечує і поборює націоналізм. В тому часі про німецький націонал-соціалізм мало хто чув, а фашизм ще був мало популярний. Український націоналізм має своє коріння у творах Тараса Шевченка і Миколи Міхновського, які писали ще в ХІХ столітті. Тому немає підстави утотожнювати український націоналізм з німецьким чи італійським, ані говорити, що український націоналізм зродився під впливом фашизму чи націонал-соціалізму.

Український Націоналізм зголошувався дуже виразно до слова вже в часі Першої світової війни, а головню в часі визвольної боротьби 1917-1920 років, але йому не довелося бути до того слова допущеним. Зате зараз по програній визвольній війні він вступає в дію.

Я стрівся з його дією, будучи ще в другій класі української гімназії у Станиславові. Я мешкав у Селянській Бурсі при вул. Липовій. Це був 1923 рік, на весні. Я був визначним учнем у першій класі і надіявся, що й того року буду також. Вже тоді в нашій гімназії діяв Пласт, до якого приймали учнів щойно третьої класи, але за старанням моїх знайомих мене прийняли вже в другій класі. Я підібрав собі добрих приятелів із своєї класи і з них створив гурток, який ми назвали гуртком «Хорт». За впорядника цього гуртка нам призначили Тараса Грушкевича. На перших сходинах мене вибрали провідником.

Моя бурса мала в той час такий устрій, що в кімнатах, де мешкали учні нижчих клас, був один учень бодай з шостої класи, званий «цензором», який наглядав, щоб бурсаки вчилися пополудні, а вечором перепитував їх, чи вони все знають, що було задане на наступний день. Коли хтось чогось не знав, він вимірював йому за кару буки за кожную невлучну відповідь. Таким цензором у мене був Любомир Головацький із шостої класи, до якого один раз прийшов Степан Ленкавський. Я сидів на своєму ліжку і вичував

мудрощі латини, а вони розмовляли. При тому я дуже напружував слух, щоб почути, про що вони говорили. В одному моменті запитав Ленкавський Головацького, чи є між його бурсаками якісь здібніші учні. Головацьким показав на мене і сказав: «З того може б щось було, як би ним хтось зайнявся». Коли вони попрощалися, Степан Ленкавський приблизився до мене й запитав, що я так пильно студіюю. Я відповів, що латинську граматику, а він запитав: «А українську вже вмієш»? Не чекаючи відповіді, він відійшов.

Не знали ми тоді, що колись нам прийдеться багато дечого разом пережити. Це була моя перша зустріч із ним, яку я затамив, бо будова його голови впала мені в око, а крім того я довго роздумував над тим, що про мене сказав мій цензор Головацький.

Коли тепер я читаю нарис «Початки націоналістичного руху», написаний Степаном Ленкавським, мені стає ясним, що він, бувши тоді в шостій класі, належав до тайного гуртка «Організації учнів вищих клас українських гімназій» і розглядався за здібнішими учнями нижчих клас, щоб ними зайнятися і підготувати їх на майбутніх членів тієї організації.

Дальше, з того нарису довідуємося про початки націоналістичного руху, що Ленкавський по maturі був членом «Союзу Української Націоналістичної Молоді» (СУНМ), про що він так пише: «Він (цебто СУНМ) постав за принципом підпільних законів із селекцій найвидатніших і найпевніших, які вибилися своїми властивостями чи авторитетом і були призначені від імені УВО організувати націоналістичні гуртки в одну цілість і центрально керувати їхньою роботою».

В тому часі провід СУНМ складався з таких осіб: Осип Боднарович — голова і редактор легального журналу для молоді «Смолоскипи», Степан Охримович, Богдан Кравців і Михайло Демкович-Добрянський. У скорому часі, через непогодження в справах ідеологічних і тактичних, відійшов Боднарович і Демкович і головою став Богдан Кравців, який з Охримовичем докооптував Степана Ленкавського й Івана Габрусевича, а пізніше й Богдана Кордюка. Так створено новий провід СУНМ.

Крім організування молоді з вищих клас українських гімназій і з університетів, зміст праці СУНМ становили студії історії України, філософії, націоналізму Дмитра Донцова та видаваною ним «Літературно-Наукового Вісника», як і читання рефератів на ширших чи вузких (залежно від теми) зборах студентів, головню в Академічному Домі при вул. Супінського, який у формуванні українського націоналістичного руху відіграв дуже важну роль. У затяжних і палких дискусіях на цих зборах розтрощувано згубні впливи комунізму, який у перших роках по визвольній війні

був дуже поширеним у західніх областях України, а також і соціалізму, який в тому часі ще мав багато прихильників з-перед війни. Там викінчено й останки москофілства, яке колись мало дуже багато прихильників, а в часі перед Першою світовою війною було досить поважним політичним фактором в житті українського народу.

В основному, визначніші члени СУНМ. беручи за основу писання д-ра Дмитра Донцова, старалися розв'язувати питання, що їх я попередньо назвав, і ставили витичні шляхи нової ідеології і програми для нового покоління, визначаючи для нього ціль і методи визвольної боротьби на майбутнє. У їхньому розумінні, український народ — це нація з величним минулим і великими можливостями на те, щоб стати підметом у міжнародній політиці. Вони виховували молодь у переконанні, що українську державу можна вибороти єдино тільки шляхом революції, в якій участь кожного чесного українця — невідкличний постулат: що кожний молодий українець, який бажає добра українському народові, повинен бути чинним патріотом, готовим посвятити своє життя за визволення України. З нової історії України вибрали найкращі моменти, а це Перший Листопад 1918 року і бій під Крутами. Перший листопад взяли як загально-національне свято, бо ця подія відбулася за всіма вимогами їхнього погляду, а Бій під Крутами — як героїчний чин молоді у тривожну хвилину української нації. Тому кожну річницю Бою під Крутами ми святкували, як свято молоді.

У своїх студіях і починаннях ми старалися вдержувати зв'язок з іншими українськими націоналістичними товариствами за границею, головно у Празі, Відні, Парижі, в Чернівцях, а також із УВО, якої членами себе уважали і були готові на кожний її поклик.

Щоб узгіднити й усталити свої погляди, зродилася серед нас думка відбутися спільну конференцію всіх націоналістичних гуртів, яку дуже активно піддержав полк. Євген Коновалець і УВО. У висліді того відбулися дві конференції, які ухвалили підготувати Конгрес Українських Націоналістів. Конгрес відбувся під назвою «Перший Конгрес Українських Націоналістів» на початку 1929 року у Відні.

На цей Конгрес були покликані з СУНМ Степан Охримович і Степан Ленкавський, бо Богдан Кравців був у той час ув'язнений. Оба вони належали до ідеологічної комісії Конгресу й оба мали великий вплив на формування ідеології організованого українського націоналістичного руху.

Зацікавлення ідеологічними питаннями проявилось у Степана Ленкавського вже досить вчасно; від першого року його університетських студій. Зі споминів д-ра Володимира Ничая знаємо, що Степан Ленкавський був студентом т.зв. стислої філософії на

Ягайлонському Університеті в Кракові, де В. Ничай був головою Української Студентської Громади в тому часі. Українська Студентська Громада при Ягайлонському Університеті начисляла понад 600 студентів-українців, які студювали на різних відділах, а також на Гірничій Академії, на Вищих торговельних школах, на Вищому педагогічному інституті й Академії Мистецтв. Вони були поділені на різні секції, як: україністів, правників, медиків, жіночу секцію, пластову секцію, драматичний аматорський гурток, дуже сильного студентського хору тощо.

Степан Ленкавський появився у Кракові десь у 1930 році як старший студент і дуже скоро здобув собі велику симпатію та повагу серед нашого студентства. Він був веселий, любив жартувати, був товариський, а на дискусіях завжди виступав з поважними думками, якими молодші радо прислухалися. В товаристві на весело називали його «тяжкий філософ» з огляду на рід студій, яким присвячувався, а найчастіше «професором». Він не любив говорити про своє минуле і ніхто в ті часи не відважувався його про це питати. Та все таки можна було пізнати, що він вже мав за собою якийсь час студій, а «може ще дечого»... Це згодом про його підпільну евентуальну працю.

Коли по закінченні студій В. Ничай був адвокатським концентом в адвоката д-ра Степана Шухевича у Львові та рівночасно кореспондентом зі судових процесів, під час процесу за напад під Бібркою у 1931 році мав місце цікавий інцидент. Прокуратор Ліпш, мабуть щоб похвалитися, які-то він має інформації про українське підпілля, показав на трьох кореспондентів, що сиділи щодня на процесі з рамени новозаснованого «Нового часу». Були це Ю. Вассіян, О. Бойднук і д-р Олесь Бабій. Він сказав: «А ті панове, що покищо сидять на лавах кореспондентів, незадовго будуть сидіти там». І показав на лаву оскаржених. Адвокат Степан Шухевич з усміхом запитав, чому це. А на те прокуратор витягнув зі своєї течки світлину учасників Першого Конгресу Українських Націоналістів і показав Шухевичеві із запитом: «А це хто»? Шухевич узяв з рук прокуратора світлину, щоб її оглянути. Разом із ним і його оточення могло побачити на світліні всіх трьох названих, а в додатку Степана Ленкавського і Степана Охримовича.

Слова прокуратора скоро здійснилися. Ще процес над підсудними за напад під Бібркою не скінчився, як вже між журналістами не стало тих, що на них показував прокуратор, а в польській газеті появилася вістка про арешт Степана Ленкавського у Кракові. Їхній процес відбувся в осені 1932 року. Цей процес був відомий під назвою «Процес Конгресівців». Він був характеристичний тим, що суд не признав права уживати українську мову під час процесу й усі обвинувачені відмовилися говорити. Мовчали! Суд прочи-

тував різні доказові матеріяли та цитати з підпільної української націоналістичної преси, і на тому судова розправа закінчилася вироком по чотири роки ув'язнення для кожного, хто був делегатом на Конгресі. Не було між ними Степана Охримовича, бо він, побитий тяжко поліцією і випущений на волю коротко потім помер, ще заки процес почався.

Під час процесу, головний оборонець д-р Степан Шухевич був дуже обурений тим, що за границю не втекли ті, які були на світлині, бож було певним, що їх будуть судити. А на втечу було ще досить часу, — бодай два тижні, заки їх арештували після того, як прокуратор показував світлину.

Пропало. На початку після Першого Конгресу Українських Націоналістів було переконання, що ОУН має бути легальною Організацією, а УВО нелегальною. Та поліція мала на те свій погляд. Степан Ленкавський відсидів 4 роки в тюрмі. Це перервало його студії і він уже більше не мав нагоди їх продовжувати. Це велика шкода, бо він заповідався дуже надійно. Під час своїх студій він написав працю «Філософічні основи ідеології Дмитра Донцова», а на Конгрес написав і читав «Суверенна Україна та національна революція». В часі дискусії на Конгресі обстоював філософічно-ідеалістичні основи українського націоналізму і їх прийнято.

Та найбільшою його заслугою належить уважати його «Декалог Українського Націоналіста-революціонера», на якому виховувалися цілі когорти найкращих бойовиків революційної ОУН. Треба зазначити, що вступ до «Декалогу» уложив Іван Габрусевич, а решту точок Степан Ленкавський.

ОУН пройшла переможно свій довгий і тяжкий шлях завдяки сильному характерові її членів. «Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї» — ця невідклична вимога була зрозуміла для правдивих членів ОУН, як це тільки можна схопити звичайним розумом, без лукавства і спекуляції, щиро і незвичайно серйозно. Все своє життя, здібності та сили, а коли було потрібно, то і життя віддавали вони в боротьбі за визволення народу, без ніякого застереження чи вагання. Неодин із них навіть у стані повного вичерпання своїх сил, погорджуючи бажанням жити, виконував свої обов'язки члена ОУН.

«Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе зрадити тайну». Ця вимога приводила до опам'ятання і перестерігала члена ОУН серед найтяжчих тортур, щоб він не заломився. Цю вимогу сповняли члени ОУН серед найтяжчих умов.

Як Ольга Басараб була праобразом для тієї точки «Декалогу», так Іван Климів-Легенда був взором незламного характеру, що виховався на вимогах «Декалогу». Він, попавши в руки гестапів-

ців, які довго за ним шукали, і довідавшись, що вони знають, хто він є, сказав їм: «Я є Климів-Легенда, і більше вам нічого не скажу!» І згинув катований у звірський спосіб, але не сказав більше ні слова. Нині ми слухаємо, чи читаємо це немов казку, чи легенду, а він це дійсно пережив і так по геройськи закінчив своє життя.

Твердий, непоборний характер і вірність приреченню, яке складав член ОУН, вишколений на точках «Декалогу», були крицевим панцирем Організації, від якого відбивалися усі затроєні стріли ворожої агітації і неперемінливої критики противників, а зневіра, недовіра, чи зрада або відступство — були для членів ОУН відразливо гидкі.

Коли розглядаємо структуру коротких речень, а незглимимого змісту, як ось: «Про справи не говори з ким можна, але з ким треба», ми подивляємо глибину думки і широкий зміст незвичайно важкої перестороги для людини у підпіллі в конспіративній праці.

Всі точки «Декалогу» творять цілість того, що повинен на ціле життя зятимити той, хто ступав на тяжку і відповідальну службу поневоленій нації, і на шлях підпільної боротьби. Коли молода людина пройшла вишкіл і зглибила належно зміст «Декалогу» в повному його значенні, вона ставала основою сили підпільної ОУН, яку й досі ворог не може подолати, хоч стосує в побороуванні «буржуазних націоналістів-бандерівців» найжорстокіші і найпідліші підступні методи, мобілізуючи до того цілий свій поліційний імперський апарат.

«Декалог» завжди стояв колючкою в оці ворога, який старався його на всі боки і всі лади опоганити та представити в найпоганішому світлі. Але це все не мало успіху й лише підкреслювало велике значення «Декалогу» у вихованні революційних кадрів ОУН.

Коли б сл. п. Степан Ленкавський не був зробив більше нічого для визвольної боротьби та росту українського націоналістичного руху, його «Декалог» все одно ставив би його між найвизначнішими й найбільш заслуженими членами ОУН. Але він, як це вже було сказане, відіграв важну роль у формуванні ідеології і програми ОУН. Коли докладно прочитати ідеологічні тези Першого Конгресу Українських Націоналістів (Видання БУП «ОУН у світлі постанов»), там знайдемо в коротких та дуже змістовних реченнях у стилі немов свого роду молитовнику зібране усе найважливіше, на чому спирається світогляд українського націоналіста-революціонера. По їхній формі можемо пізнати автора «Декалогу». В цих ідеологічних тезах відбите те, в що вірив, чим жив і за що ціле своє життя незламно боровся Степан Ленкавський, мимо найтяжчих перешкод.

Ленкавський залишив багату спадщину. Його писання розсіяні по всіх підпільних і легальних періодиках. В повоєнному часі

його статті друкувалися в «Українській Трибуні», «Українському Самостійнику», «Визвольному Шляху» і в «Шляху Перемоги». Зібравши це все, можна зложити велику книгу творчости його великого й багатого талану.

Праця в ОУН в підпільних умовах не була сприяючою для письменників, особливо для письменників філософічного напрямку, яким був Степан Ленкавський, а він весь час був провідним членом націоналістичного руху ще з-перед Першого Конгресу ОУН, за який він був засуджений на 4 роки ув'язнення і які були для того творчого чоловіка невіджалувано страчені. В 30-их роках він був стало під час свого перебування на волі у Крайовій Екзекутиві ОУН, а потім у Проводі, який очолював Степан Бандера аж до своєї смерті, за виїмком трьох з половиною років, коли він сидів у німецьких тюрмах і в Авшвіці.

Моя тісна з ним співпраця зачалася в осені 1939 року, коли я по виході на волю з польської тюрми, в якій я просидів п'ять з половиною років, опинився у Кракові. Ми оба брали участь у нарадах Провідного активу ОУН в тому часі, коли рішалася справа приготувань ОУН до німецько-большевицької війни, яка мала принести великі можливості розгортати ширше визвольну боротьбу ОУН у формах і розмірах, яких до того часу не було. Стояла перед ОУН дилема: або вести політику в часі близької майбутности по принципам націоналістичним від нікого незалежним, або пристосувати її до вимог гітлерівської Німеччини, що обстоював тоді ПУН під керівництвом полк. Андрія Мельника. Це було вже по ліквідації держави Карпатської України, в справі якої вже існував конфлікт між заграничним Проводом ОУН, а Крайовою Екзекутивою, і в якому конфлікті стратив життя тодішній Крайовий Провідник Мирослав Тураш. Його місце зайняв Тимчій-Лопатинський, який перебував якийсь час у Кракові і брав участь у нарадах Провідного активу. В нарадах брав участь також Роман Шухевич, безпосередній свідок подій в Карпатській Україні і тої політики, яку тоді вів ПУН.

Усі члени ОУН, які брали участь у цих нарадах, були за самостійницьким принципом, мимо найтяжчих умовин, на що ПУН ніяк не хотів погодитися через що не можна було поладнати конфлікту і в наслідок чого була скликана нарада 10 лютого 1940 року, на якій покликано Революційний Провід ОУН, очолений Степаном Бандерою. Той Провід мав приготувати другий Великий Збір ОУН. В тому Проводі я співпрацював з Ленкавським. Він, між іншим, ходив на переговори з полк. А. Мельником і ми всі надіялися, що він зуміє переконати Полковника. Але це і йому не вдалося.

По створенні Революційного Проводу ОУН, Тимчій-Лопатинсь-

кий відійшов до Краю. У квітні 1941 року відбувся Другий Великий Збір ОУН і на ньому Ленкавський реферував справи ідеології, пропонуючи постанови ідеологічних уточнень, які є зібрані у виданні БУП «ОУН у світлі постанов».

По Другому Великому Зборі ОУН Степан Бандера покликав Степана Ленкавського на референта пропаганди. Його праця в підготові до походу на Схід була тим характеристична, що він створив собі великий штаб співпрацівників, між якими були й нечлени ОУН, але зате знані фахівці: письменники, артисти малярі, журналісти, і інші. Всіх їх він умів собі з'єднати для праці приготування матеріалів, які мали дістати Похідні Групи ОУН для розповсюдження на Осередніх і Східніх Землях України. Між матеріалами вирізнялися карикатури Едварда Козака, а також пісня, яка зродилась серед того гурту: «Ми українські партизани» з рефреном:

Вже грають сурми, близько воля,
Вже б'ється серце, кличе кров.
В огні кується наша доля.
Встають заковані з оков.

Гасла, летючки, брошури й карикатури занесли Похідні Групи в місця визначені в планах і там їх помножували на захоплених друкарнях, заки їх не забрали під свою контролю німці.

До Львова, по відході большевиків, Ленкавський прибув між першими на місце призначення і переводив разом з Ярославом Стецьком, Старухом, Равликом, Шухевичем і іншими провідними членами революційної ОУН Акт відновлення Самостійности Української Держави у дні 30-го червня 1941 року. За це він був арештований у липні того ж року й ув'язнений через три з половиною років у в'язниці на Лонцкого, у в'язниці Монтелюпіх у Кракові, і в концентраційному таборі Авшвіц.

Коли він сидів у в'язниці Монтелюпіх, я ходив з ним на роботи до городу. Наші друзі, головню Іван Климів-Легенда, старалися нас викрасти. Вони прислали були до мене Івана Петльованого, а потім приїхав Володимир Федак, який тоді був Провідником ОУН на терені Німеччини. Але в тому саме часі польські політичні в'язні зробили пробу втечі, яка їм не вдалася. Їх і ще десятох поляків німці розстріляли на подвір'ї в'язниці і залишили на кілька днів так, як були порозстрілювані, на пострах для інших.

Щоб наших друзів не стрінула така сама доля по нашій втечі, ми відмовилися скористати з дружньої допомоги наших друзів, і залишилися у в'язниці. 20-го липня 1942 року німці вивезли першу групу в'язнів-бандерівців з Монтелюпіх до Авшвіцу. Між ними був Василь Бандера, брат Степана, і Степан Ленкавський. В

тому часі поляки в Авшвіці мали внутрі табору всю владу у своїх руках, і коли приїхав транспорт українських політичних в'язнів, вони справили їм криваве прийняття — всіх їх побили до крові, а найтяжче був побитий Василь Бандера. Багато їх в наслідок того побиття в скорому часі помирали, а першим між ними Василь Бандера, якого викінчив капо Краль, поляк, що подавав себе за фольксдойча. 8-го серпня 1942 року привезли німці до Авшвіцу другий транспорт українських політичних в'язнів-бандерівців з Монтелюпіх, а між ними і мене.

Другого дня по приїзді до Авшвіцу я стрінув Ленкавського. Він був у жалюгідному стані. Одягнений був у подерте одіння в паски, яке на нього було завелике. Був у видовбаних з дерева ніби черевиках, з яких тяглися по землі брудні онучі. На голові брудна авшвіцька шапка, затягнена аж на вуха. Уста почорнілі від спраги, лиця запалі, вихуділі, світилися тільки очі. Він якраз вернувся з праці, і був до крайности вичерпаний.

Коли я його привітав, то він сказав: «То ти, Миколо»? Видно, що ледве мене пізнав. Ми говорили дуже коротко, бо зараз мав бути апель. Він мені сказав, що він скоро скінчиться і хоче передати мені провід українських політичних в'язнів в Авшвіці. Коли я зачав вказувати, що я можу вчасніше скінчитися, то він мене перервав, кажучи, що він знає, що за мною поляки шукають, щоб мене вбити, але він певен, що я дам собі з цим раду, а тому не маю чого відмовлятися. На тому ми розійшлися і побігли кожний на свій бльок на апель. Чекаючи, заки нас почислять, я думав, як то скоро він так дуже упав зі сил. Два тижні тому ми були разом у городі і він зовсім добре чувся. Це для мене було дуже грізне мементо.

Один рік для нас був дуже тяжкий. В початкових тижнях найбільше з-посеред нас померли: Дмитро Яців, Роман Полутранка, Леонтій Дяків і Гриць Яворів. Пізніше померли Микола Коваль і Андрій Пасічник, але найперше загинули з рук поляків Василь і Олекса Бандери. Ленкавський і я щасливо пережили ті тяжкі початкові місяці, потім вже нам було легше. Ми пережили два з половиною років в Авшвіці. Нас випустили з Авшвіцу в дні 19-го грудня 1944 року, в саме свято Миколая. Крім нас, тоді вийшли на волю ще Ярослав Рак, Лев Ребет і Михайхло Кравців — разом п'ятьох.

Старшина гестапо сказав нам в Кракові, що наше ув'язнення було великим блудом німців. Це ми прийняли із сатисфакцією, як *капітуляцію* німців перед нами.

Нас перебрав Василь Охримович і о. Іван Гриньох. На відхідному я сказав тому гестапівцеві, що в Авшвіці є ще багато ув'язнених українців, а кількох із них хворі. Якщо наше ув'язнення було

помилкою, то чому не випускають усіх. Він на це сказав, що це було б забагато нараз у цих умовах, в яких німці тепер. Вони не могли б по виході на волю знайти собі приміщення. Тому можуть звільняти їх тільки малими групами.

Мене запевнив Василь Охримович, що він подбає, щоб їх усіх витягнути з Авшвіцу, і я поїхав до Семмерінгу коло Відня, де була в тому часі моя рідня. Ленкавський лишився під опікою Охримовича і о. І. Гриньоха. В червні 1945 року я стрів Ленкавського в Мюнхені. Він належав до Проводу ОУН, що тоді називався «Закордонний Центр». Бандера назначив мене Провідником терену Німеччини під усіма окупаціями і тому я теж брав участь у нарадах Закордонного Центру. На тому форумі ми стрічалися.

В тому часі революційна ОУН була в zenіті своєї слави і сили. Вона винесла з Другої світової війни величезний моральний капітал. З тюрем і концентраційних таборів повиходили провідні члени ОУН і, відживши по трудах, горнулися до праці, немов би хотіли надробити те, що стратили за довгі роки ув'язнення. В таборах ДП були маси політичної еміграції. Та сталося нещастя. Опозиція розпочала акцію проти Бандери, і ця їхня акція глибоко протрясла Організацією.

Ленкавський станув коло Бандери й поміг йому відстояти правильні позиції націоналізму, які були ухвалені на Першому Конгресі ОУН і поглиблені на Другому Великому Зборі в квітні 1941 р. у Кракові. Як учасник обох цих Зборів, Степан Ленкавський був у тому конфлікті дуже важною особою, що допомогла зберегти Організацію від блукання по ідейних манівцях. По стороні опозиціонерів станула невелика горстка вправді сильних провідних членів, але вони не створили нічого, крім журналу «Сучасність» за цілі чотири десятки років, і далі не годні вийти зі сліпого кута, в який їх вманевровано.

Ленкавський був увесь час у Проводі зі Степаном Бандерою аж до його смерті. На вимогу Ребетів, Бандера звільнив мене з поста Провідника терену Німеччини і я не належав до Проводу аж до 1955 року. Та все таки я часто стрічався з Ленкавським, який займав різні пости у Проводі.

Коли в 1959 році Бандера згинув з руки ворога, Степан Ленкавський був обраний Головою Проводу ЗЧ ОУН і на цьому пості був майже 10 років. IV Великий Збір ОУН в 1968 році обрав Головою Проводу ОУН Ярослава Стецька. Ленкавський далі залишився у Проводі, як пропагандивний референт, сповняючи різні завдання, включно з редагуванням «Шляху Перемоги».

В тому часі він зраджував «Історію України» Полонської-Василенко, «Перспективи Української Революції» Степана Бандери і належав до Редакційної Колегії книги «Московські вбивці Банде-

ри перед судом», як також уклав велику працю в підготуванні IV і V Великих Зборів ОУН.

В цих часах я вже дуже мало зустрічався з Ленкавським, тільки тоді, коли він приїздив до США, або коли я приїздив на наради Проводу до Мюнхену, на Конференції, а чи на Великих Зборах, в яких він завжди брав чинну участь своїм цінним словом. Він завжди був таким членом, як цього вимагає «Декалог» українського націоналіста-революціонера. Він був усеціло відданий Організації Українських Націоналістів і боротьбі за волю України. Він нічим іншим не жив, як працею й ідеєю ОУН. Він був видержливий і невгнутий в найтяжчих злиднях у тюрмі, чи в Ашвіці. Він нічого не мав свого. Він не мав родини, не мав рідні, ані хати. Всім для нього була ОУН, а він усеціло відданий для ОУН. Я найкраще схаактеризував би його, кажучи, що він був монахом Організації Українських Націоналістів. Я багато скористав з того, що жив і співпрацював з ним. Його похорон відбувся величаво у п'ятницю 4-го листопада, 1977 року, на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені, недалеко могили Степана Бандери. Похоронні Богослуження відправив єпископ Кир Платон Корниляк в асисті чотирьох священиків. Над гробом і на Тризні в присутності біля 500 осіб жалібної громади, яка відпроводида його на місце вічного спочинку, виголосили промови-прощання Владика Кир Платон, Голова Проводу ОУН Ярослав Стецько, о. Іван Гриньох, о. П. Дубицький, д-р Володимир Янів і представники поневолених народів, членів АБН. Сл. п. Степан Ленкавський лишив нам прекрасний взір всевідданого борця за волю України, вірного члена революційної ОУН, який жив мрією про Самостійну Соборну Українську Державу і тій мрії віддав ціле своє трудолюбиве життя. Я гордий, що я мав честь з ним співпрацювати і з ним переживати найтяжчі і найгарніші часи.

Хай ця моя згадка в Десяту Річницю Його невіджалуваної смерти розцвіте нев'януchoю цвіткою на його могилі.

Аврам ШИФРІН, Ізраїль

КАТЕРИНА ЗАРИЦЬКА...

Переді мною портрет цієї жінки, яка стала легендою героїзму: її очі випромінюють доброту, спокій і твердість у кожній рисі одухотвореного обличчя...

Впродовж довгих років я одержував від неї привіти через її чоловіка Михайла Сороку, який сидів разом зі мною в таборах і в політичних ізоляторах-в'язницях Тайшетської «траси смерті» (так ми називали БАМ — залізничний шлях, що будувався і лежить на кістках політв'язнів).

Познайомившись з Михайлом ще в 1957 році, я не знав ні його героїчного минулого, відданого боротьбі проти гітлеризму й більшовизму за самостійність його Батьківщини; не знав і про долю його дружини — Катрусі, заарештованої в розквіті літ і сил професійними мучителями з комуністичного режиму лише за те, що вона бажала свободи своєму закріпаченому народові.

Ми провели з Михайлом Сорокою багато годин в розмовах, і так поступово я довідався від цього тихого і скромного чоловіка про його боротьбу і боротьбу його дружини — Катрусі, в лавах визвольників України.

Тепер вже небагато людей пам'ятають і ще менше здають собі справу з того, що від 1939 до 1945 рр. Україна боролася проти гітлеризму, домагаючись волі, а від 1945 по 1953 роки — провадила війну проти советських військ, які «звільнили» Україну для негайної окупації.

Важко нині повірити, що селяни й інтелігенти України змогли в той час створити і навіть озброїти Українську Повстанську Армію, яка під головним командуванням генерала Шухевича витримала вісім літ збройної боротьби проти комунізму. Вісім років героїзму і спротиву озброєним до зубів спецвійськам МВД і КГБ, яких все прибувало й прибувало на повставшу Україну!

О, коли б в СССР повстав отак увесь народ! Ми б тепер тільки згадували про комунізм, як про давно зниклий жах розперезаних бандитів...

Я пишу про це тому, що Катруся і Михайло були в числі героїв-організаторів цього народнього спротиву України.

І Михайло, і Катруся були вирвані з цих змагань силою: арешт

у розпалі боїв, смертні камери замість домашнього притулку, і «милостива» заміна смерті на 25 років в'язниці, а потім — заслання.

Довідавшись від Михайла про відвагу Катрусі, я був надзвичайно вражений її достоїнством: вона безвихідно перебувала в камері однієї із найтяжчих політв'язниць СРСР, у Володимирі, і звідти все таки іноді продирались до Михайла її теплі і підбадьорюючі вісточки.

Михайло також постійно старався передавати своїй дружині письмові або усні привіти: іноді від нас відсиляли етапи в'язнів і у Володимир (у Спецполітцентрал «перемігшого комунізму»). Очевидно, в одному з листів Михайло розповів Катрусі і про нашу з ним дружбу; у відповідь прийшов привіт від Катрусі і для мене. Я був надзвичайно схвилюваний тими кількома рядками, що вмістили в собі тепло і широчінь цього людського серця.

Після того я завжди старався передати Катрусі підбадьорюючі слова — це ж 25 років в'язничної камери! — свої привіти безпосередньо, або через Михайла.

І ось одного разу Михайло передав мені мистецький твір, який дивним дивом дістався до нього: це була вишита українським взором закладка для книжок.

Подарунок із в'язничної камери. . . Дар, створений теплими руками героїні. . .

Звичайно, я відповів Катрусі. Але пошта в тюрмах іде своїми невідомими дорогами, йде місяцями. . .

Очевидно, Катруся подумала, що я не дістав її подарунок, і тому вона вишила ще одну закладку для книжки і знову мені переслала. Так я став власником того безцінного дарунку, пам'ятки, створеної руками жінки-героя.

Згадую про це і пишу, сидячи на березі Галилейського озера в Ізраїлі: доля була милостивою до мене і я вирвався з рук убивць. Мені навіть удалося одну із закладок Катрусі передати українському народові в дар, через Кардинала Йосифа Сліпого в Римі.

А Михайло Сорока помер після 23 років тюрем і таборів. . .

Тепер прийшла вістка і про смерть Катрусі, яка відсиділа 25 літ і ще після того була відправлена на заслання. . .

Болем обливається серце, коли згадую про трагедії і смерті моїх друзів у таборах.

Тільки загибіль мужчини сприймалася як щось неуникнене: падав вояк в бою. . .

А ось муки героїні Катерини Зарицької і її загибіль — це щось

особливе: мерзенна потвора большевизму розтоптала чудову квітку, що вийшла на бій проти зла.

Проминуть віки, але вбивство і муки Катерини Зарицької ніколи не будуть пробачені бездушним мучителям, носіям комуністичного режиму.

І ще — я вірю! — настане день, коли український народ поставить пам'ятник Героїні Катрусі Зарицькій. Вічна їй Пам'ять!

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, навітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Проблеми національного визволення

М. СУЛЯТИЧ

ІМПЕРСЬКИЙ ОБМАН

(Закон ССРСР про індивідуальну трудову діяльність)

Верховний Совет ССРСР прийняв 19-го листопада 1986 р. постанову про введення в дію з 1-им травня 1987 р. закону «про індивідуальну трудову діяльність». Закон допускатиме різного роду індивідуальні ремісничі праці та побутову обслугу, що деякі означені категорії людей зможуть реалізувати у вільному від основної роботи часі.

Він є частиною політики горбачовського Політбюро для ідейно-ого оновлення і оживлення російської імперії, яка виявляє виразні позначки занепаду й розкладу. Москва намагається цим законом (між іншими заходами) послабити внутрі імперії ліквідаційні процеси. Найперше, закон сприятиме ширшим прошаркам російського народу, даючи заохоту до більше ентузіастичної підтримки режиму і вірної йому служби. Така інтенція закону помітна хоч би у наголошенні надання першенства «ветеранам війни і праці, інвалідам» тощо. Уже на вступі вказується, що закон «використовується для *повнішого задоволення* суспільних потреб у товарах і послугах, підвищення зайнятості громадян суспільно корисною діяльністю, надання їм *можливості одержання додаткових доходів*». Цей вступ звернений до провідної верстви російської імперії, чим вона буде безперечно задоволена.

В другу чергу, закон наміряється посилити коляборантські прошарки у поневоленних народах, які будуть з нього користати більше ніж загал, а тим самим будуть стійкіше підтримувати «єдино-неділимський» режим. Цю настанову помічаємо в пояснювальній доповіді голови Державного комітету ССРСР по праці і соціальних питаннях І. І. Гладкого, який заявив, що держава в такий спосіб контролюватиме цим законом, щоб він сприяв групам, які найбільше підтримують советсько-російську державу. Іншими словами, чим вірніше хто служитиме імперії, тим більше він зможе *законно* скористати для покращання особистого й родинного життя. 12-а стаття є прямо призначена для імперської еліти: «у сфері ку-

старно-ремісничих промислів допускається виготовлення: 1, одягу, взуття, головних уборів, хутряних, швейних і галянтерійних виробів». — Це є щиття на замовлення дорогих одягів, виготовлення на індивідуальне замовлення дорогого взуття, дорогоцінних футер, заготівля люксових галянтерій, а далі, виготовлення на замовлення дорогих меблів, фризєрські та фотографічні прислуги тощо. Для обслуги всіх цих запотребувань формуватиметься своєрідна підкляса обслуговувачів і ремісників, зовсім так, як це було за царсько-аристократичних часів у російській імперії. Зростатиме клясова нерівність і несправедливість.

Роздавачем усіх благ буде Москва і їй суворо вірна та підпорядкована імперська адміністрація. Не випадково в законі кільккратно відмічується: «*Держава регулює індивідуальну трудову діяльність*», (стаття 1) або «*Державний комітет ССРСР по матеріально-технічному постачанні і його територіяльні органи, Совети міністрів союзних республік* забезпечують необхідними матеріально-технічними ресурсами громадян, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю» (стаття 5). Ще вимовніше узалежнення користувачів із закону від російської імперської влади висловлене в статті 7: «До початку зайняття індивідуальною трудовою діяльністю громадяни повинні одержати реєстраційне посвідчення або придбати патент від районного, міського, районного в місті совета народніх депутатів. Види діяльності. . . *встановлюються Советами міністрів союзних республік*». Отже, вся індивідуальна трудова діяльність залежатиме від ласки тих, які при владі на різних щаблях імперської адміністрації. Очевидно, хто ближче влади, той більше скористає.

При всіх цих «благах», що їх льояльний і вірний слуга імперії може придбати від царя-батюшки Горбачова, він мусить пам'ятати, що все є власністю російської держави і царя-політбюра. Це зазначене в доповіді згаданого Гладкого: «цілком очевидно, що застосовувані заходи не означають повернення в якій би то не було формі до приватної підприємницької діяльності. . . *держава*, як і раніше, *регулюватиме* індивідуальну трудову діяльність, забезпечуючи її використання в інтересах суспільства». Держава дає, держава контролює, державва є власником і людей, і майна, держава кожної хвилини може все забрати, зовсім так само, як поступала царська держава продовж століть!

Закон має ще й за мету неутралізувати визвольні націоналізми уярмлених народів при помочі піддержки різного роду малоросів, т.зв. мінімалістів, чи, пак — автономістів, опортуністів, які радітимуть ілюзіями полегш і сприяння режимом Горбачова деяким

проявам національного характеру. Знайдуться, чи і вже є похвали режиму за несуттєві побутові й етнічні нібито користі, як «допущення у сфері кустарно-ремісничих промислів, виготовлення... пряжі, тканих матеріалів, в'язаних і вишитих виробів;... гончарних і керамічних виробів...» (стаття 12); «допущення будівництва, ремонту, обладнання, влаштування жител, садових будиночків, гаражів; надання послуг по благоустрою земельних ділянок, наданих громадянам» (стаття 15). Дехто добачуватиме різні позитиви в статті 20-ій, яка даватиме дозволи на «індивідуальну трудову діяльність у сфері народніх художніх промислів, тобто створення виробів традиційного народного, а також декоративно-прикладного мистецтва» і в загальниковій, хитро-спритній приманливій фразі: *«Держава заохочує розвиток народніх художніх промислів»*.

У рух піде пропагандивна машина імперії з розхвалюванням закону, його поступовости, лібералізації, підвищення добробуту і т.д. А тим часом цей закон треба розглядати, як гру на часі, що його хоче зискати російська еліта для оживлення, одушевлення, скріплення та забезпечення майбутнього існування імперії. Цей закон нагадує лєнінський НЕП з 20-их років, яким відновлена російська імперія зискала кілька років часу для розбудови власної сили, після чого прийшли для українського й других уярмлених націй страшні 30-ті роки, прийшло народовбивство мільйонів українців. Теперішній закон СРСР має точно таку саму ціль: обдурити, обеззброїти ідейно, розслабити, знеутралізувати націоналістичні сили уярмлених націй, щоб по кількох роках приступити до дальшого ліквідування і винищування завойованих націй.

Організація Українських Націоналістів рішуче поборюватиме й розкриватиме цей черговий московський обман. Перш за все, цей закон є імперським законом, законом неукраїнської держави, і всякі блага від нього є з ласки чужої окупаційної держави. Тому закон не дає українському народові ніякого права, ніяких користей, ніяких гарантій, бо це російський закон, господар якого націлений на знищення нашого народу. По-друге, це є типічний закон тоталітарної держави, яка не визнає ніяких людських прав, ні прав українського народу, а найперше права на приватну власність. Зате ОУН бореться за вічні права народу і людини, за соціальну, економічну і політичну свободу, гарантією чого буде сам український народ-суверен. Знов же закон СРСР про індивідуальну трудову діяльність не визнає жодних вроджених, природних, Богом даних прав людини. Але, згідно з Постановами VI Великого Збору ОУН з 1981 року, «в центрі уваги української держави буде людина, як одухотворена істота, а через неї родина і весь народ,

що їх права і свободи та всебічний розвиток їх творчих сил будуть *гарантовані* законами». Тому горбачовський закон є виявом банкрутства і устопок російської тоталітарної держави. Він є «ерзацом», обманом справжніх прав людини і нації, є ідейно-програмовою капітуляцією комунізму-ленінізму.

В обличчі ідеологічно-програмової кризи сучасної російської імперії, на весь зріст піднімається і стає гостро актуальною соціально-економічна й державно-політична програма ОУН. Ії *ідеї приватної власності*, свободного вибору праці, вільної культурної творчості, свободного вибору місця побуту і т.д. здобувають у народі щораз більше впливів і руйнують російську тоталітарну й деспотичну систему. Щонайголовніше, нарід сьогодні розуміє, що будь-які блага, гарантовані окупаційною російською владою, є фіктивними гарантіями. Єдиною гарантією всіх законів буде українська суверенна національна влада. Поява горбачовського закону про індивідуальну трудову діяльність є доказом життєвості ідей ОУН, висловлених у кличі: Воля Народам! Воля Людині! Події за минулі роки в Китаю, в Мадярщині, в Польщі, в Югославії, а тепер і в СРСР показують провал ленінізму й комунізму, а велику сучасну й майбутню актуальність національних і демократичних ідей, авангардом яких на просторах російської імперії є від початку сорокових років зокрема, а насправді від 1929-го року, Організація Українських Націоналістів під проводом Євгена Коновальця, Степана Бандери і Ярослава Стецька, бо саме ми безкомпромісово висунули принцип: Київ проти Москви, Свята Софія і Тризуб проти серпа і молота на Кремлі!

Роман РАХМАННИЙ

ІДЕЙНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЗА 70 РОКІВ

(Закінчення, 2)

5) Пригадка про забуту українську грамоту

Буває в житті окремих людей, суспільств, а то й цілих народів таке, що дивом дивуєшся: — Що виросло на рідному ґрунті й виростилося своїми людьми, те забувається і не ціниться їхніми земляками, а подібний спізнений чужий продукт приймається, як щось цінне, оригінальне і варте пересаджування на свій ґрунт.

Польський рух національно-соціальної та культурницько-політичної солідарності народу в своїй країні заслужено привернув до себе увагу і здобув визнання значної частини організованого людства. Рух під назвою «Солідарність» виник у тяжких умовах оточеної та напівокупованої росіянами Польщі, населення якої придумала штучно насаджена там комуністична партія. В основу своєї діяльності активісти «Солідарності» поклали *ідею й почуття національної єдності* в їхньому історичному національно-культурному й політичному мисленні та *віру в кінечність солідарності* всіх неексплуаторських прошарків польського народу. Цього розуміння ніколи не було в суспільстві міжвоєнної та повоєнної Польщі. Тепер воно знайшло догідний ґрунт тому, що з власних експлуаторів у Польщі залишилися тільки жменька партійних бюрократів, які тримаються силою Москви-Росії та її вислужників з-поміж поляків.

Ідея, концепція й організований рух «Солідарності» має своє коріння у соціальній програмі Вселенської Церкви, що її викладено зокрема в енцикліках «Рерум новарум» і «Квадрагесімо анно» ще на переломі XIX-XX століть. Користувалися засновками цієї програми уряди деяких держав, бо прагнули здобути підтримку широких народніх мас для своєї влади.

Дуже успішно застосовано ідею національного солідаризму у післявоєнній Західній Німеччині. Обмеживши добровільно свої апетити на владу, прибутки і високу заплату, західнонімецькі державні адміністратори, індустріялісти і профспілкові організації спільно створили т.зв. економічне чудо. З обкровоеної переможцями країни, знищеної Другою світовою війною, виросла республіка з

найвищим рівнем добробуту в той час, коли переможці опинилися в кризовій ситуації.

А втім, навіть північно-американський капіталізм спромігся пристосуватися до умов і потреб нової епохи та розвинув певну систему солідарності членів свого суспільства. Тому країни з відомою системою капіталізму стали країнами загального добробуту, а держави т.зв. перемігшого соціалізму (СРСР та інші) стали зразками нерозпорядливості, нужди і державного терору. Там не було, нема і не може бути ніякого почуття солідарності громадян, придушених самовладдям жорстокої компартії — рідної або чужої, накиненої ззовні. Там кожен мешканець зданий на власну долю без почуття співвідповідальності за будь-які справи свого атомізованого суспільства.

В Польщі, з 1956 року почавши, рух солідарності робітників, селян, інтелігентів і культурно-духовних кіл відродив пригнотений польський народ, дав йому почуття своєї окремішності й неповторності в «тюрмі народів», розширеній Москвою по Ельбу і Корею. Спроба Москви знецінити національні вартості та розпрошити польську націю на атоми зневолених істот-роботів, запряжених до советоросійської імперіальної машини, цілком провалилася.

Спостерігаючи з-поза кордону ці зміни в польському суспільстві, українська громадськість схвально відгукнулася на це явище. В рухові «Солідарності» заблиски теж вогники певного розуміння української справи, недолі українського народу, також приреченого Москвою на атомізацію й русифікування в кожному аспекті. Деякі українські спостерігачі захопилися польським солідаризмом так сильно, що почали звинувачувати своє власне суспільство як «пізнього Івана» і в цьому питанні.

Але ідея й концепція національної солідарності ніколи не була чужа українцям; навпаки — українці належать до піонерів того руху в Європі. У своєму початковому періоді розвитку український націоналістичний рух висунув думку і розвивав концепцію солідарності всіх прошарків свого суспільства так у визвольній боротьбі, як і в творенні справедливого народовладного ладу в відновленій самостійній українській державі.

Ідею, концепцію і практичні засновки солідарності в програмі українського націоналістичного руху своєчасно і виразно сформулював сл. п. Ярослав Стецько в ряді статей, надрукованих у роки 1933-1939. У своєму слові на Львівському процесі 1936 року, Я. Стецько заявив:

«... єдино праця рішає про вартість людини, і що єдино суспільна справедливість може бути критерієм у вирішуванні соціальної проблеми. . . Я видвинув ідею нового суспільного поряд-

ку. Тим разом суспільним порядком має бути ідея солідаризму професій, не кляс в економічному розумінні. . .»

Головну й вирішальну роль в цій загальнонаціональній солідарності повинні мати селяни й робітники, інтелігенти й інтелектуали, та, зокрема, українська Церква. В статті з 1938 р. Ярослав Стецько остерігав теж керівників українських Церков: «... грядуть важкі події й конфлікти. Нові катакомби розкриваються перед справжньою Українською Церквою. Хто лякається їх — той не ввійде до Христового Царства!».

Вдумливий, допитливий читач знайде багато цінного матеріалу для своїх міркувань про початки української національно-соціальної солідарності у першому томі писань Ярослава Стецька, який виданий в Мюнхені зі вступною статтею д-ра Володимира Косика. Ознайомившись зі змістом навіть частини цих писань з років 1933-1954, читач переконається, що: *український націоналістичний рух був народовладний, гуманний і більш поступовий, ніж усі інші тогочасні рухи й панівні системи правління.*

Це, водночас, пригадка про те, що українцям нема потреби шукати вогників мудрости й поступу на «чужому полі», бо вони вже ясніли раніше на рідній українській території. Треба тільки віднайти свою загублену грамоту суверенного українського мислення і підвищити рівень національної та соціальної грамотности всього нашого суспільства — тут, на еміграції, та в Україні.

Життя на позичений час

Як споконвіку глибоковіруючий народ, українці завжди вважали, що людина живе «на позичений час». Позичений він зі щедрої скарбниці Бога, що кожному визначає такий довгий вік, який йому чи їй належить. І цю позичку треба сплатити чи витратити на добрі вчинки, корисні для свого роду і народу. «Найтяжче буде нам усім відповідати за змарновані роки життя, зокрема ті останні», — чули ми часто журливі зідхання дідусів і бабусь та й деколи в розмовах батьків і матерів з їхніми близькими і знайомими однолітками.

Якщо цю традиційну філософію українського народу прикласти до новочасних умов нашого життя — в достатках, приємностях і небувалій мобільності, — тоді годиться з подібною журливістю сказати: — чи, бува, не надто багато з-поміж нас марнує той позичений час на всілякі дрібничкові конфлікти? Суперечки за уявні почесті й нетривкі позиції в громаді; суперечки за групові відмінності та «впливи» в українському суспільстві; суперечки за другорядні побутові справи в прицерковних громадах, освітніх товариствах, а то й наукових установах.

Бо цим дріб'язком марнується цінний час, позичений не тільки з Божої скарбниці, Вічний Господар якої може будь-кого і будь-коли покликати до сплатення цього боргу. Про таку можливість знають усі люди в сучасному матеріалістичному світі, в якому переважну увагу присвячується якнайшвидшому нагромадженню матеріальних засобів та на продовження свого віку. Церква, через своїх душпастирів, постійно нагадує своїм вірним і невірним цю істину, що людина живе не тільки матеріальними, але й духовними вартостями; тому важливо не витратити позиченого часу виключно на матеріальну сторінку життя.

Але в умовах життя і становища українського народу, цей незамінний «позичений капітал часу» витрачається також із загальноукраїнської скарбниці. Її творили вже й за нашої пам'яті українські борці — світські й духовні, чоловіки й жінки, юнаки й дівчата, а то й дуже літні люди. Вони жертвували всім, що мали — навіть своїм життям, для того, щоб ми в широкому світі посідали чесне ім'я свого народу з його достойними традиціями власної культури й державности.

Тепер у нас пишуть і говорять багато про роковини «Української революції 1917 року» — цебто про швидке усвідомлення великою частиною українських народніх мас потреби відновити свою самостійну державу і правити собою по своїй волі на власній території. Нагадується в пресі й те, що в 1987 році промине 45 років з дня виступу перших відділів Української Повстанської Армії. А ще більше чуємо й читаємо про удержавлення християнської віри в давньоукраїнській великодержаві кн. Володимира Великого, де вже понад 80 років раніше укоренилося християнство через учнів двох апостолів — св. Андрія і св. Павла, а потім — св. Кирила і Методія.

Щоб усі ці події на землях наших батьків і їхніх предків дослагли відповідного рівня, багато українців та українок мусіли буквально віддати своє життя за ці ідеали й установи. За нашої пам'яті — це вояки різних українських військових формацій, бойовики визвольного руху УВО-ОУН, вояки УПА та численні оборонці української віри й Церкви, української мови і культури та всього українського стилю життя. Не бракує тих оборонців і в повоєнні десятиліття, незважаючи на те, що український народ зазнав неймовірно великих — мабуть, найбільших — втрат у наслідок імперіялістичної Другої світової війни.

Не беручи безпосередньої участі в боротьбі за права свого народу на рідних землях у повоєнних роках, ми від тамтешніх братів і сестер отримали велику спадщину-позику: *час* на впорядкування свого особистого життя в добробуті та *час* на всі заходи, які допомогли б їхню збройну, політичну й культурно-духовну бо-

ротьбу вивести у світ і якимось наблизити день визволення всієї України.

Значна активна частина української еміграції та її нащадків проробила велику працю в тому напрямку. Українське культурне, церковно-релігійне й політичне обличчя нашого народу і його історична державницька територія стали відоміші народам і державним діячам країн Заходу саме завдяки понад сорокарічній праці політичних українських емігрантів — давніх і нових. Завдяки організованості тієї активної самостійницької частини українського суспільства державницька концепція Самостійної Соборної України не звузилася до автономно-колоніальних форм ще однієї советоросійської області. Наша свята мученицька Церква, в усіх її структурах, наближається до свого офіційного тисячоріччя як справжня рівноапостольська Церква. Вона виросла й закріпилася на жертвенності своїх оборонців-мучеників: митрополитів, єпископів, священників, ченців і черниць та тисячів вірних, яких навіть «адові ворота» безбожної Москви не залякали й не заглушили.

Тим більше, кожного з нас без винятку обов'язує традиційний український закон: — ми всі живемо на позичений час. Позичений у Творця всесвіту і позичений у наших героїчних братів і сестер, які своїми словами, чинами і навіть своїми понівеченими тілами загородили Москві дорогу до нас. Це вони дали нам чесне ім'я, дали нам сенс життя в широкому людстві; життя неповторних людських одиниць і неповторної етнокультурної групи зі своїми політичними аспіраціями і правами.

Тож подумаймо і скажімо собі: — А як ми витрачаємо той позичений час? На безперервне зміцнювання своєї фізичної справності, щоб довше жити на цьому світі без ніяких вищих зобов'язань? На групові полеміки й особисті суперечки за «торішний сніг»? Чи, може, ми своїми скромними, але постійними заходами зміцнюємо своє вужче середовище і свою ширшу громадськість згідно з вимогою Тараса Шевченка, який велів нам: насамперед і протягом всього життя дбати про загальнонаціональне добро, а навіть «в останню тяжку мінуту» за Україну, не за себе, казав він, «за Неї Господа моліть».

Ми всі — тільки люди. Побутові умови життя такі, що стягають деколи навіть найстабільніших громадян на дно дріб'язковості. Тому з цими відцентровими силами нам кожному треба боротися, щоб не змарнувати свій «позичений час».

А. БЕДРІЙ

«ІСТОРІЯ» ПО НАКАЗУ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРІЯЛІСТІВ

У росіян історична наука служить для втримання, скріплення і росту їхньої расистської імперії. Добрим свіжим прикладом такої політичної «совєтської» історіографії є стаття в *Українськiм iсторичнiм журналі* (Київ, ч. 1, січень 1987) п.з. «Проти буржуазної фальсифікації історії», написана якимсь Л. Г. Мельником.

Автор розпочинає свої «наукові» висновки від інструкції КПСС, прийнятої на 27-ім з'їзді (1986), що доручає «посилення ідеологічної боротьби» проти українського націоналізму, бо «націоналізм завжди був ворогом єднання російських і українських трудящих». Метою авторових висновків є пропаганда «єдності походження, спільності історичної долі російського і українського народів». Отже, український народ не сміє стремити до власного, суверенного, самобутнього державного життя, а мусить вважати себе частиною російської імперії. Автор твердить, що завданням української національної (в його доктринерській термінології: «буржуазно-націоналістичної») історіографії є «протиставити український народ передусім великому російському народові, заперечити закономірність історичного розвитку України в складі нашої Вітчизни».

Л. Г. Мельникові не ходить про будь-яку іншу міжнародну тему, як, наприклад, про українсько-туркестанське спілкування на базі національних держав, ані про спілкування України з кавказькими народами або взагалі з народами довкола Чорного моря чи з балтицькими народами, а виключно про «єдину, неподільну» державу російського і українського народів. Автор намагається доказати, що «не було, нема і не може бути» української нації — вживаючи вислів російського міністра Пйотра Валуєва. Закріплення поняття неісторичності української національної держави Мельник називає головним завданням «радянських істориків». Ідентичні твердження висловлює кожний лакей російських окупантів, як хоч би «академік» П. Толочко, якого запросили нещодавно наші культуробмінники до спільної імпрези в Гамільтоні. Але й сам керівник сесії на згаданій конференції по-дикунськи накинувся подібними лакейськими фразами на тих українців, які виступають за визволення України з-під російського ярма.

Л. Г. Мельник заперечує «вигадану національну окремішність українського народу ще з часів трипільської археологічної культу-

ри». Він заперечує «субстрактну теорію» тягlosti української нації продовж тисячоліть, якій протиставить російську імперську теорію одності походження українців, білорусів і росіянів: «Спільні риси в мові, культурі, історії, котрі об'єднують всіх слов'ян, спростовують тезу про існування у кожного з слов'янських народів якогось одного предка (субстрата), що не мав нічого спільного з іншими». Головним сучасним істориком, якого атакує Л. Г. Мельник, є проф. Микола Чировський. Мельник вказує на проф. Омеляна Прицака як на головного представника «норманістської позиції», вважаючи його чомусь представником «націоналістичної історіографії». Він покликається на Прицаковий твір *«Походження Русі»*. Але ця книжка проф. Прицака зовсім не репрезентує української національної історіографії, бо численні українські історики давно опрочинули норманську теорію. Чи не найкраще підсумовує історичні процеси в Україні в IX–XI століттях Наталія Полонська-Василенко: «В чужомовних джерелах збереглися уривчасті відомості про Українську державу в половині IX ст. . . У той час (панування Рюрика в Новгороді — А.Б.) на півдні, в землі України-Руси, вже існувала велика держава з центром у Києві» (*Історія України*, т. I, Мюнхен, 1972, стор. 90–95). Але рівночасно, Полонська-Василенко відмічує, що в організації Української держави «брали деяку участь нормани» (стор. 94), зокрема як наймане військо. Такі військові варязькі дружини служили в українській армії за князів Олега, Ігоря, Святослава і Володимира.

Перша історична українська держава постала в добі Антів (кінець IV ст. до початку VII ст.). Вона впала під ударами Аварської орди. Але приходить державне відродження давніх українців. В Полонської-Василенко читаємо: «Початок державного життя України М. Грушевський датує VIII, а може й VII століттями» (там же, стор. 89). Зі смертю князів Аскольда і Дира, коли Україною заволодів Олег (882–912), це вже була сформована національна держава, яка почала зовнішню експансію на землі білоруські, російські, хозарські, литовські, румунські та південно-слов'янські, створивши велику українську (руську) імперію. Ця імперія протривала до першої половини XII століття, а далі український народ продовжував жити державним життям у стисло національній державі до половини XIV століття під формальною назвою «Галицько-Волинське Князівство».

Зате Л. Г. Мельник подає розвиток якоїсь фіктивної давньо-руської спільноти, що нібито охоплювала землі пізніших українців, білорусів і росіянів. Він підсумовує російське навітнення історії: «Київська держава IX–XII ст. була населена давньо-руською народністю, на етнічній основі якої під впливом поглиблення процесів феодалізації утворилися згодом російська, українська і

білоруська народності». Про те, що між українськими племенами здавен-давна існувало тісне споріднення, близькість, співпраця, а між українськими і неукраїнськими — ворожнеча, відчуженість, конфлікти — це імперського писаку не турбує, бо з його мозку виполоскано всю національну гідність і національну гордість, що давали б йому силу боронити історичну правду про самотність української нації уже від часів Антської доби.

По наказу єдинеєднимських інструкцій, лакей Росії слухняно пише абсурдні твердження про «єдиного етнічного предка, спорідненість мови і культури, спільну боротьбу проти іноземних загарбників. . .». Його не торкає історична правда, що продовж століть між Україною-Руссю і північними російськими князівствами йшли війни, конфлікти, була постійна ворожнеча, бо це були протиставні собі національні культури. Наприклад, автор називає «сутичкою» зруйнування Києва владимирсько-суздальським князем Андреем Боголюбським 1169 р. А короткотривалий договір співпраці двох держав 1654 р. він називає «возз'єднанням України з Росією».

Рабська ментальність фальсифікатора історії наявна в твердженні: «У тісних зв'язках України з Росією в XIV-XVII ст. знаходили вияв надії українського народу на визволення від чужоземного ярма». Але ж це Росія зі своєю тиранією і назадняцькою культурою несла чуже ярмо і упадок культури для України! Автор ігнорує всю історію Козаччини, як рух національний і державницький. По-пропагандистськи звучить антиісторичний клич: «Ідея возз'єднання міцно корінилася в свідомості російської, української та білоруського народностей». Але в історії України безліч прикладів, що підходять під клич: геть від Москви! Авторіві висновки — це не продукт історика, а ворога-дезінформатора.

Слідую абсурдне твердження: «Наприкінці XV ст. на Україні з'явився козацтво, яке відіграло важливу роль у боротьбі за. . . возз'єднання з російським народом». Але, власне, запорозьке козацтво було найбільшою остоею боротьби українського народу проти впливів та загарбницьких намірів росіян. Явною брехнею є чергове твердження: українських повстанців «підтримали народні маси Росії, які давали допомогу боротьбі проти гнобителів». Але саме російський народ був якнайвірніший гнобительському царському режимові, веледушно виконував загарбницьку політику чужих народів. Зовсім не виступали «народні маси Росії в допомогу визвольній боротьбі України» за свою державність. Автор захвалює тоталітарно-диктаторський режим царської Росії і його заходи загарбати Україну.

Пропаганда не має меж: «У народно-визвольних повстаннях тих років знайшло вияв неухильне прагнення українського народу до

возз'єднання з братнім російським народом... український і білоруський народи сприймали суспільно-політичні ідеї, що зародилися в Росії». Це пропаганда російського месіанізму. Одним із доказів мнимой культурної вищості Росії над Україною і Білоруссю Мельник подає «російського першопечатника Івана Федорова», який шпирив із Росії в Україну друкарство.

Вихвалювання расистської вищості Росії й «унтерменшівський» стан України помічаємо в твердженні: «робиться спроба очорнити сподівання українського народу на допомогу від братнього російського народу». Це давня теза про благородну роллю «старшого брата» й опрокинення головної тези українських націоналістів, що найперше власними силами український народ мусить змагати до свого визволення, без допомоги т.зв. добрих росіян. Світогляд автора неукраїнський; він не відчуває віковичного стремління українського народу до власного незалежного державного існування. Він настільки індоктринований, чи навіть загипнотизований російським месіанізмом, що перед собою бачить лише єдиний об'єкт: «возз'єднання України з Росією».

Л. Г. Мельник відкидає як «безпідставне ствердження», що «головною метою повстання 1648-1654 рр. було відродження української держави». Борзописець вважає, що ціллю повстання була «ліквідація польсько-шляхетського панування і возз'єднання України з Росією». Цілковито сфальшована вся політика гетьмана Богдана Хмельницького, великого революціонера-націоналіста XVII століття, бо нібито його єдиною ціллю було «послідовне проведення курсу на співробітництво з Росією, на возз'єднання з російським народом». Можливо, що автор дещо не певний щодо своїх висновків, бо в цьому місці він покликається на «науковий авторитет» — постанови Центрального Комітету Комуністичної Партії СС, в яких наказано лакеям Росії твердити, що «історичною заслугою Б. Хмельницького є те, що він, виражаючи споконвічні сподівання і прагнення українського народу до тісного союзу з російським народом, правильно розумів завдання і перспективи української державности, бачив *неможливість* врятування українського народу без його об'єднання з великим російським народом, наполегливо добивався возз'єднання України з Росією». В цьому місці автор уже цілковито зрезигнував із науково ствердженої історичної правди в користь імперської пропаганди російського шовінізму.

Імперський лакей атакує й обезцешує великих українських гетьманів-самостійників Івана Виговського, Петра Тетерю, Івана Мазепу, як запродавців «іноземних агресорів», та називає всіх тих, які боролися проти російського панування над Україною, «зрадниками». Слідує рабське поклонництво перед російським «юберфоль-

ком»: «Після Переяславської Ради присягу вірності Російській державі прийняв увесь народ України».

Інший лакей Росії, В. В. Щербицький, нещодавно потвердив свою рабську залежність від росіян: «Возз'єднання України з Росією зміцнило могутність і міжнародний авторитет централізованої Російської держави, посилило її зовнішньополітичні позиції. Народ України був визволений від національного і релігійного гніту» (тобто, він утратив національну державу, суверенність, волю й людські права).

Л. Г. Мельник пропагує зраду і вислужництво москалям: «кращі сини українського народу вважали участь у загальноросійському революційному русі необхідною умовою успішної боротьби за краще майбутнє». У расистському дусі, Л. Г. Мельник називає Україну «національною окраїною Росії» та ідентифікує СРСР з Росією.

Висновуючи, можна відмітити, що сьогодні москалі вимагають від українців явного визнання, що Україна є частиною Росії і що російський народ «обдарований» вищими ідеями та властивостями, ніж український. Такий погляд є дуже тотожний з гітлерівсько-нацистським поглядом про народ «юберменшів» і народи «унтерменшів». Для українських істориків повинно слідувати заключення, що перед ними є особливе національне завдання (тим більше перед істориками-націоналістами!) стати в авангарді боротьби проти російської націовбивчої історіографії і їхніх лакеїв в поневоленій Україні. Актуальним кличем мусить бути: боротьба зі советським культ-обманом, теж просуваням через т.зв. культ-обмін. Таке ідейно-моральне заманювання в російську пастку має деякі успіхи в українській діаспорі, бо деякого приманюють «потьомкінські села» українськості УССР та ілюзорних Горбачовських полегш.

Поезії

Пантелеймон КУЛІШ
В 90-ліття з дня смерти

ДО КОБЗИ

Кобзо моя, непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха!
Голосом правди святої дзвони,
Наші пригоди мені спом'яни.
Може чие ще не спідлене серце
Тяжко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

Хто не здоліє озватись словами,
Хай обізветься дрібними сльозами;
Ти-ж своє слово дзвони-промовляй,
Душам братерським заснуть не давай.
Хай недовірки твої кам'яніють,
Хай вороги твої з жалю німіють, —
Рідну сім'ю ти до купи зживай.

Гей, хто на сум благородний багатий,
Сходьтеся мовчки до вбогої хати,
Мовчки сідайте по голих лавках,
Мовчки сумуйте по вбогих братах.
Темно надворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний від півночі віє,
Квилять вовки по степах-облогах.

Кобзо! Ти наша відрада єдина. . .
Поки прокинеться сонна країна,
Поки діждеться живої весни,
Ти нам по хатах убогих дзвони!
Стиха дзвони, нехай мучене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

Юрій КЛЕН

В 40-ліття з дня смерти

СКОВОРОДА

Піти, піти без цілі і мети. . .
Вбирати в себе вітер і простори,
І ліс, і лан, і небо неозоре.
Душі лише співають: «Цвіти, цвіти!»

Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі.
Прекрасний шлях ясної самоти.

Іти у сніг і вітер, в дощ і хугу
І мудрости вином розвести тугу.
Бо може це нам вічний заповіт,

Оці мандрівки дальні і безкраї,
І може іншого шляху немає,
Щоб з хаоса душі створити світ.

1928

ПРЕДТЕЧА

Круг чересел верблюда шерсть,
І прості з дерева сандалі.
Яку тропу в далекі далі
Тобі вказав невхильний перст?

Дух Божий в подуві вітрів.
Акриди, дикий мед, брусниці,
Вода з скелястої криниці
І ложе з моху й камінців.

Хай кличе ревом рокіт міст,
Хай в затишку холоднім саду
Грішний танець Іродіяди
Гру похоті вкладає в хист,

— Мов розбиваючись об мідь,
Відлине хвиля зваб і шалу.
В твоїх словах ліси заржали,
І гай в них кедрами шумить.

Цвіте вся широчінь полів
Сто раз сп'янілою весною,
Щоб литись дивною снагою
В потужний гул твоїх громів.

Майбутнього страшний сурмач,
Ти трубиш іншому дорогу,
Яка вже стелиться під ноги
Тому, хто йде крізь бурю й плач.

Він твій жорстокий заповіт,
Мов дерево сухе, зламає
І білим прапором замає
Вишень і яблунь білий цвіт.

Він перетворить у вино
З твоїх криниць зачерту воду.
Сп'яняючи жагою вроди,
В віках співатиме воно.

Він обдарує щедро світ
Царською ласкою своєю
І нас одягне, як лілеї,
У кольори барвистих літ.

А ти, за ким ми в грози йдем,
Такий нещадний і суворий,
Твій плуг тропу нам тільки оре,
Що має вести нас в едем.

Ти тільки клич, який вогнем
Вже перескакує по хмизу,
Благословенний дзвін заліза
І шлях, накреслений мечем.

18.VIII.36

Володимир СВИДЗІНСЬКИЙ
Народжений 9.10.1885,
спалений живцем 10.10.1941

* * *

Діл зникав у темряві вечірній
Іней густо одягав сади.
Від криниці по тропі нагірній
Ти ішла з коновкою води.

Я сказав тобі слова привіту.
Темний був твій погляд і німий.
Лиш світився променем розбитим
У коновці місяць молодий.

1926

* * *

Розхиляю колосся, іду,
Устріч — арнаутка чорнява.
Слава вам, рідні поля,
І вечірній тихості слава!

Уже видко верхівки топіль.
Покажеться й хата затого.
Коли голос: «На давнє гніздо?
Еге! Ані сліду від нього».

Проста повість. Денікін — синів,
Старого догризли сухоти,
Ну, а люди поволі — садок,
Та й тепер лиш бур'ян коло плоту.

Зашипіла коса, як змія.
Арнаутка склоняється нижче.
Померхли верхівки топіль,
Розп'ято встає кладовище.

17.2.1929

* * *

В руці ледь-ледь колишеться удильно,
Гарячий вітер в бересті шумить;
На глибині проходить риба звільна,
Латаття спить, як пам'ять серця спить.

І сонний блиск ласкавої блакиті
Під хмарами ясніє в глибині,
І чашечки латаття піврозкриті
Про дива дна розказують мені.

І я боюсь, що встану і піду,
Плескатий лист руками розведу,
І в глибину спокусливу порину,

І покіль віку тихо, без упину,
Все буду занурятися туди,
Де хмари стали в безмірі води.

1936

* * *

Сад не сад — одне деревце,
Жмут молодого гілля.
Жаринки чмелів на цвіту.
У мглянім теплі земля.

Коли раптом туп-туп:
Метляє вим'ям пругким.
Зглемедало кору й лозу,
Збило злотистий дим.

Тінь. Молодиться на дощ.
Десь ізвисока: кру! кру!
Засмутилось мале деревце:
Умру!

27.4.1929

Василь СИМОНЕНКО
В роковини смерти

БРАМА

Дикими, незаними речами
Марить брама у тривожнім сні,
Де сторожа брязкає ключами
І скриплять ворота захисні.

Привиди з кривавими мечами,
У накидках чорних, ніби ніч,
Граються безформними м'ячами —
Головами, знесеними з пліч.

Кров стіка під флегматичні мури,
Зойки захолили на губах,
Сотні літ наруги і тортури
Мертвих повертають у гробах.

Та не бачить місто в ніч похмуру,
Як сторожа, вже не при мечах,
Нову жертву кидає під мури
З тряпкою брудною на очах.

* * *

Упаду я зорею,
Мій вічний народе,
На трагічний і довгий
Чумацький твій шлях.

(Із «Стільки в тебе очей»)

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Коли було останню жертву вбито,
Коли стихав юрби щасливий рев,
І на арені, стомлено і сито,
Уже куняв, м'язисто-пружний лев, —

Тоді — на фініш дикої забави
Уславлених жорстокістю років —
На переможців римські гуртоправи
Зненацька випускали гурт биків.

І ревище зчинялось на арені —
Ну, що там глядіяторські бої! —
Розлючені, скажені, навіжені,
На левів налітали бугаї.

І цар звірів, мов кіт, який нашкодив,
Зустрівши смерти нездоланний вал,
То на рогах злітав — юрбі на подив, —
То під копита падав, як чувал.

.....

Коли, у гіркоті думок безсилих,
Похилиться на руки голова,
Згадаймо Симоненкові слова:
«Народ мій є! В його волячих жилах. . .»

16 червня, 1987

ЕПІГОНИ

Вже впало сім вождів
Біля семи воріт.
Хтось в море опустив
Кривавий сонця щит:
Кривавий день погас

В безоднях наших душ,
І сумнів поміж нас
Вповзає, наче вуж.
Слизький, лукавий гад,
Сичить до мене він:
— Вертай полки назад,
Не прирікай на згин.
Не буде слави тим,
Хто взяв від інших стяг.
Не йди шляхом чужим,
Про свій подумай шлях.
Багато гарних міст
І неприступних брам.
Ти переможця хист
Покажеш ліпше там. —

Ну що ж. Нехай цвітуть
Незнані городи.
Мене ніяка путь
Не приведе туди.
Бо перед нами ціль
Чорніє та сама.
Своїх шляхів відціль
Ні в кого в нас нема.
Підійме завтра знов
Щита ясного Феб,
І знов проллється кров
На древні мури Теб.
Червона течія
Обмие ноги нам,
І може, згину я,
І всі поляжуть там,
Куди нас кличе гнів
І помсти заповіт,
Де впало сім вождів
Біля семи воріт.

Наука, дослідди

Богдан СТЕБЕЛЬСЬКИЙ

ХЛІБОРОБСЬКІ ОБРАЗИ В МЕТАФОРАХ ШЕВЧЕНКА

Найстарші осілі хлібороби Європи на схід від Карпат — предки українського народу — познайомилися з хліборобством у п'ятому тисячолітті до народження Христа. Над рікою Бугом, що впадає у Чорне Море, археологи ствердили життя перших хліборобів на українській землі, що розвели пшеницю і готовили для неї ґрунти при допомозі кам'яних, чи рогових мотик. Це був неоліт, який визначається появою кераміки, коли людина навчилася випалювати у вогні горщок із глини для варення і збереження страви. Ровесником бужської культури була, теж хліборобська, культура дунайська, лінійно-стрічкова, що поруч трипільської культури Правобережньої України стає колискою хліборобства в Європі.

Продовж енеоліту, майже трьох тисячоліть, Дніпро був ніби кордоном поміж двома культурними світами; світом хлібороба Правобережньої України і скотовода Лівобережньої. Першого символізував віл — символ великої рогатої худоби та ораного поля, другого — кінь, символ контролю стада дрібної худоби пастуха та його степових пасовиськ. Згодом хлібороб у Лісо-степу переходить і освоює Лівобережжя, а кочовик-пастух вривається у степи Правобережного Причорномор'я. Цей стан особливо виразно зарисовується від початків залізної доби, часів вже історичних кімерійців а згодом скитів, коли рілля хлібороба раз доходить до берегів Чорного і Озівського морів, то відступає у Лісо-степ, але ніколи не оставляє його предками українського народу неораним.

Хліборобство сьогодні розвивається і на Півночі, в усій Європі, але його історична метрика на мапі Європи, а з цим і культури не є однакою. На північ від України, до розселення слов'янських племен, розвивалася мисливсько-рибальська культура предків московського народу балтів та угро-фінів. Хліборобство на теренах сучасної Московщини прижилося занесене колоністами, а закріплене дежавною організацією київської імперії України-Руси.

Не треба дивуватися, чому українська культура споріднена з московською лише мовою, яку Київ закріпив у своїй імперії ще

до хрещення Володимиром, але не міг передати соціальної і духової культури Києва пізнійшій Московщині з її мисливсько-рибальським характером полювання і вбивання, протилежним хліборобському плеканню і вирощування.

У творчості геніїв окремих народів, або в їх епосах, відбивається характер раси і світогляд духовости, сформованої тисячоліттями традицій життя, що їх у собі кожен нарід носить. Вистане нам порівняти хоча б тільки епоси грецькі із середньовічними європейськими: «Пісня про Сіда», «Пісня про Нібелюнгів», «Пісня про Ролянда», «Слово про похід Ігореві», або порівняти Шевченкові «Гайдамаки» із Міцкевича «Конрадом Валенродом», чи хоч би два народні перекази: український про «Кирила Кожем'яку» із польським «Кракусом», тематично однаковими, а якими діаметрально іншими щодо методи боротьби. Вистане пригадати у Кожум'яки одвертість, як у Святослава: «Іду на ви!», та у Кракуса — хитрий підступ, як у Валенрода.

В «Слові о полку...» ми спостерігаємо абстрактне думання, образове мислення, високоестетичне зображування найжорстокіших образів битви, засобами поетичних метафор, коли в епосах народів із традиціями світогляду мисливців відбивається їх здібність натуралістично описувати і з насолодою показувати жорстокі деталі вбивання. Тематично епоси спираються на героїзмі воєнних подвигів дієвих осіб, але часто мотивами тих подій, як у «Пісні про Нібелюнгів», конфлікти індивідуального характеру, боротьба за укриті скарби, чи зрада ізза пімсти.

Епоси ілюструють нам розвиток соціальної думки народів і їхню зрілість на окремих етапах їхнього суспільного розвитку. Коли у «Пісні про Ролянда» вже існує почуття «солодкої Франції», але подвиги героїв постають із вірності тільки королеві, у «Слові о полку» постійно повторяється мотив вірності батьківщині на першому місці, а тільки згодом князеві: «За землю руську, за рани Ігореві, хороброго Святославича».

Русичі, собі «шукають чести, а князеві слави», князеві, що веде їх «на Землю Половецьку за Землю Руську». Мотив Руської землі, поняття батьківщини іменню як Землі і народу, зі землею пов'язаного, повторяється у «Слові о полку...» двадцять разів. Поняття батьківщини, як землі, мотивується в українців — хліборобів культом їх предків ще з неоліту, коли земля була Великою Матір'ю, що родить і кормить.

Саме цей хліборобський корінь засіяний предками українського народу в неоліті, виразно засвідчує свою прихильність в образному мисленні творів Київської України-Руси.

Образи хліборобського мислення стверджуємо у метафорах нашого літописця Нестора у його творі, що в перекладі на живу сучасну українську мову звучить «Повість минулих літ». Цитуємо із видання «Веселка», Київ, 1982 р. стор. 106 і 107, перший зразок, що відкидає вповні будь-які впливи варяжсько-мисливського, або тюрксько-скотарського характеру на духову культуру наших предків:

«Любив Ярослав книги. Читав їх часто і вдень і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу. Ними повчаються віруючі люди і тішаються плодами глибокої мудрости. *Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв. А інші жнуть та споживають багату поживу*, так і тут: *Батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством, а син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку*».

Подібна хліборобська ментальність віддзеркалюється у лицарському епосі «Слово о полку Ігореві», автор якого, як кажуть дослідники, був учасником походу на половців, значить — був воїном-лицарем. Але, рівночасно, він був сином хліборобського народу, сином Руської землі, що тепер називається Україною.

Дальші цитати братимемо із «Кобзаря»: Тарас Шевченко, Поезії в двох томах. Бібліотека поета. «Радянський письменник», Київ, 1955 р. Подаємо видання, з якого цитати наводимо, зазначаючи сторінки для перевірки.

Ось переклад Шевченка із «Слова...» образу битви русичів із половцями:

З передсвіта до вечора,
А з вечора до досвіта,
Летить стріла каленая,
Бряжчить шабля о шеломи,
Тріщать списи гартовані
В степу, в незнаемому полі,
Среди землі Половецької.
*Земля чорна копитами
Поорана, поритая;
Костьми земля засіяна
А кровію политая.*

І журба-туга, на тім полі
Зійшла для Руської Землі.

(Стор. 377, том — II)

Подібні хліборобські образи — метафори, як у «Слові о полку», як у Нестора-літописця знаходимо у цілій творчості поетичній Шевченка. Нашу тезу про тисячалітні зв'язки духові народу підтримують і чужинці. Ось, що каже Олексій Толстой про поета: «Тарас Шевченко з відвагою створював нові форми поезії... В 'Гайдамаках' він перегукується зі 'Словом о полку Ігоревім'. По яскравості й пишності образів, по гніву, гіркоті й пристрасті, по суспільному значенню це — споріднені поеми. До ліри невідомого поета 'Слова...' і ліри Шевченка доторкалися ті ж натхненні пальці синів великого народу».

Ось, Шевченкові метафори:

В того доля *ходить полем,*
Колоски *збирає;*
А моя десь, ледащиця *блукає,*
За морем *блукає.*

(«Думка», стор. 50, том I)

Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило.

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?...

(«Думи мої, думи мої»,
стор. 52, том I)

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати.

А Україна навіки, навіки заснула.
(«Гайдамаки», стор. 190, том I)

Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали.
(«Гамалія», стор. 258, том I)

Як бачимо із наведеного, поет вживає метафор хліборобського характеру образів найчастіше в описах битви. Хлібороб знає призначення серпа і коси, коли приходить час жнив. Тоді приходить велика боротьба на полі. Поле вкривається снопами мертвого збіжжя. Це велике побоєвище в природі і смутку на скошених стернях. Тоді приходить осінь, що віщує зиму. На полях стелиться смуток по втраченому житті літа.

Порівняння битви йде у ментальності хлібороба не лише із жнивнами, але теж із оранням поля, коли плуг розтинає лоно землі, а борона скородить поле, розшарпує-роздирає і раниць скиби ріллі. І тут ще інший мотив рішає про вибір ілюстрування битви. Хлібороб не мисливець, хлібороб не скотар — номад, що мусить вбивати живе — свою жертву. У мисливця розвинулися інстинкти кровожадності і агресивності. У хлібороба виступає любов землі, що кормить, почуття власності її овочів — продукту праці, а ніколи грабунку і насолоди вбивством, хіба тільки в обороні землі та майна.

Ці психологічно-соціальні процеси, а з ним і культурні, які у спадщині предків дістали усі народи, віддзеркалюються у наших сучасників, які перестали бути виключно мисливцями, скотарями чи хліборобами, та, однак, не можуть перестати бути собою, бути продуктом тисячів літ історії.

Саме тому, аналізуючи епоси «найкультурніших» народів, греків, еспанців, французів і герман, знаходимо реалістичні образи битви, з її жорстокістю і жаждою вбивання, тортур і знущання, чого не має в «Слові о полку Ігореві», ані у Шевченка. Навпаки, тут автори заощаджують нам реалістичні сцени і описи битви і замінюють їх метафорами хліборобських образів, коротких у монтажі і не жорстоких.

От, битва у зайнятій козаками Скутарі:

Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали.
(«Гамалія», стор. 258, том I)

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра? . . Засівали,
І рудою поливали. . .
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось?
Уродила рута. . . рута. . .
Волі нашої отрута.

(«Чигирине, Чигирине!»,
стор. 279, том I)

Хліборобські образи-метафори у Шевченка мають ширше при-
мінення, не лише до опису війни, але як на самому початку було
показане, і до його дум, а ще й до слова, яке треба плекати, виро-
щувати і кувати:

Помолившись, і я б заснув. . .
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну
Мов тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.
І в тяжкі упруги. . .
Може зорю переліз той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози
Може зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої.

(«Чигирине, Чигирине!»,
стор. 281, том I)

Сулу в Ромні загатила
Тільки старщинами

Козацькими. . . а такими
Просто козаками,
Фінляндію засіяла. . .

(«Великий Лях»,
стор. 360, том I)

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поля.
Не скує душі живої.

(«Кавказ», стор. 399,
том I)

Не нам на прю з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати
І хліб насущний заміситъ
Кровавим потом і слъозами.

(«Кавказ», стор. 400, том I)

І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають. . .
А що вродить? Побачимо,
Які будуть жнива!

(«І мертвим, і живим і ненародженим. . .»,
стор. 405, том I)

Чого ж ви чванитеся, ви
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче як батьки ходили?!

(«І мертвим, і живим і ненародженим. . .»,
стор. 410, том I)

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
І в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він —
Як на добрім полі

*Над водою посаджене
Древо зеленіє
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.*

(«Давидові псалми»,
стор. 417, том I)

Вірш «Косар» — цілий метафоричний — зображає смерть. Вона показана образами косаря:

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде!
Косаря у ночі
Зустрічають сичі.
Тне косар, не спочиває,
Й ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси,
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи город, —
Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси:
Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не минає й царя.
І мене не мине,
На чужині зотне,
За решіткою задавить,
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне.

(«Косар», стор. 478, том I)

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордієнко...
*Нарадила мати
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.*

Ой пожали б, як би були
Одностайно стали
Та з Фастовським полковником
Гетьмана едали.

(«Іржавець», стор. 32, том II)

Мати, що нарадила пшениченьку жати — Україна. Але не всі вийшли в поле пшениченьку жати — Полтаву достати, московське ярмо скинути. Не стали одностайно гетьман Мазепа з Гордієнком і Фастівський полковник — Палій.

Мій братіку! Моя ти доле!
І ми проснулись. Ти. . .
На панщині, а я в неволі!
Отак нам довелося йти
Ще змалечку *колючу ниву!*
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог допоможе *перейти*.

(«Сестрі», стор. 332, том II)

Як ось, не в самім Назареті,
А у якомусь у вертепі,
Марія сина привела
І в Віфлеєм з малим пішла. . .
Біжить почтар із Віфлеєма
І каже: — Царю! Так і так!
Зіновать, кукіль і будяк
Росте в пшениці! Кляте плем'я
Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піднялось!

(«Во Іудеї во дні они. . .»,
стор. 335, том II)

Тут Шевченко короткою метафорою, порівнянням Христа до кукілю між зерном пшениці, дає образ тиранії зла над Правдою, яку прагне знищити заки набере сили і підніметься. Але Месія святе зерно і воно зійде і його зло не переможе.

І слухала, як молодий
Дивочний гість той говорив.
І словеса його святиї
На серце падали Марії,
І серце мерзло і пеклось!
Промовив гість, — того ніколи,
Що нині узреться! Равві!
Равві великого глаголи

*На ниві сіються новій!
І виростуть, і пожнемо,
І в житницю соберемо
Зерно святее. Я Месію
Іду народу возвістити. —
І помолилася Марія
Перед апостолом.*

(«Марія», стор. 343, том II)

*І Ти великая в женах!
І їх унініє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим, огненным словом!*

(«Марія», стор. 359, том II)

*Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю.
Та й ще співаючи. Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть. І дурю!
Себе таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого.*

*Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та посійся добрим житом,
Долею полийся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати. . .
Веселії жнива! . .
Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!!!*

(«Не нарікаю я на Бога»,
стор. 389, том II)

*А ви, святіє предотечі,
По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите
Царями сіяніє жито!*

А люди виростуть. Умруть
Ще незначатіє царята. . .
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

(«І Архімед і Галілей»,
стор. 387, том II)

Якби він знав,
Яке-то лихо з нього ^{чий}пипа
З того лукавого Давида,
То мов гадюку б, розтоптав
І ядовитую б розтер
Гадючу слину. А тепер
Плугами ралом не розорем
Прокляту ниву: проросла
Колючим терном. Горе! Горе!
Дрібніють люди на землі,
Ростуть і висяться царі!

(«Саул», стор. 394, том II)

. . . Ні, треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одуріти
В самотині. *Пшениця жито*
На добрім сіялись лану,
А люди так собі пожнуть
І скажуть: — Десь його убито,
Сердешнього, на чужині. . .
О, горе, горенько мені!

(«Якби з ким сісти, хліба
з'їсти!», стор. 401, том II)

Шевченкова творчість багатогранна, та все таки можна визначити головні її мотиви. Першою — це його батьківщина Україна, любов якої полонила його цілого до безкомпромісової боротьби за її правду. Своя правда — отже правда України є рівночасно правдою Божою. Правда Божа поділяє всі вчинки людей на добро і зло. Шевченко обурюється на кожне зло, що впливає із неправди. Його протест спрямований проти усіх насильств: проти національного поневолення, соціального визиску та осквернення людини, а особливо проти знеславлення і пониження жінки. Свою особисту долю постійно в'яже з долею своєї нації, свого народу, долю якого не лише поділяє, але й іде через свій осуд зла на суд

нечестивих, готовий погубити не лише тіло, але й душу, ставши на прю із Богом, що онімів і не хоче бачити, що чинять вороги з Україною.

Кожна з названих ділянок творчости Шевченка — це його поле. На всіх полях іде сівба. Ореться поле, падає зерно, родиться жито. Із доброго зерна — добре жито, добрі жнива. Але з поганого — родиться рута, волі отрута.

Хліборобські образи Шевченкових метафор — неповторні у світовій літературі, бо неповторною у своїй самотності його нація. Тому трудно перекладати поезію Шевченка на мови інших народів із іншою історією, психікою і розумінням образів поетичного вислову.

Чужинці дивуються, не розуміють, чому українці апотеозують Шевченка, чому Шевченко стає в очах українця мітичним Прометеем, нездоланим Гераклем, невтомним Сизифом, що на сторожі своєї нації поставив своє Слово, яке пробуджує її постійно, зі сну скатованого тіла.

Хліборобські образи Шевченкових метафор — це теж і витвір етосу праці нашого народу, його боротьби чесною за існування, боротьби за існування без визиску інших і без розбою. Ці хліборобські образи у метафорах воєнної битви — це теж і естетична форма опису без кровавої хижачької звіринності нехліборобських народів.

Якщо метою людини розвивати себе духово, щоб зблизити себе до подоби Божої, то крок Шевченка, серед великих, найбільший.

Аріядна ШУМ

ТЕАТРАЛЬНЕ ДІЙСТВО І ЙОГО ЯДРО: ДРАМАТУРГ — РЕЖИСЕР — АКТОР

(До сторіччя від народження Леся Курбаса)

Постать Леся Курбаса височіє в історії української сцени як постать Леонтовича в музиці, а Архипенка в скульптурі. Із цієї трійці тільки один геніяльний син України дожив свого віку серед творчих шукань, щоб внести нове й прекрасне в світове мистецтво. І тільки тому, що покинувши рідний Київ працював у західноєвропейських мистецьких центрах, а найбільше в Америці, яка ще не була готова прийняти його новаторських шукань, та все таки зміг жити й працювати. Леонтовича добре розпізнав ворог як найбільшого музичного генія в Україні, і знищив його скрито у розцвіті його творчих сил. Так скрито загинула Алла Горська, найталановитіша із мистців — новатор у образотворчій мистецтві. Курбаса, найбільшого із українських сценічних талантів, що міг своїми творчими шуканнями стати творцем нового європейського театру, бож він не наслідував сліпо Макса Райнгардта, тільки знаходив дещо спільне з ним в розумінні сценічного вислову, вбили народовбивці пляново і відкрито, так як і його невід'ємного супутника в творчих шуканнях, драматурга Миколу Куліша. Правда, їхня смерть і досі невияснена, не маємо ні дат, ні точних обставин. Тепер Курбасові було б 100 років, Кулішеві 95. Ще одному їхньому вірному співробітникові, великому Анатолеві Петрицькому відрубано крила. І так пропав український Молодий Театр, Театр Березіль, так пропали нові творчі шукання великих талантів.

Пов'язання постаті Куліша із Курбасом, поєднання їхніх творчих зусиль, і їх загин в приблизно однім часі із руки божевільного окупанта, підкреслює важність їхньої співпраці в ділянці театру, їхнє, можна б сказати самодоповнення, наводить думку на роль драматурга і режисера в театрі, проблему театральності драматичних творів та співвідношення між ними. Вже ми згадали і важність співпраці творців театрального дійства із декоратором. Але в театральнім дійстві дехто визнає найважливішим актора. В час творчості Леся Курбаса як режисера часто-густо питання примату актора-режисера чи драматурга були причиною непорозуміння, а то й ненавистей, а дещо із того вело його до остаточної

дороги на Голгофу. Чи можливо ці три елементи об'єднати і втворити із них одне ціле і гармонійне?

В праці Леся Курбаса, як режисера, що театральним досвідом вийшов із акторських кадрів, а до режисури готовився здобуваючи всесторонню гуманістичну освіту в ділянках літератури, особливо драматургії, мовознавства та чужих класичних та модерних мов, філософії, музики, образотворчого мистецтва, балету, бували такі моменти, що його актори нарікали, що він, буцімто, як режисер, накидує свою волю, заводить «диктатуру». В інших випадках були закиди, що він відходить від даного в театральній творі тексту, і дає свою, незвичну інтерпретацію. Щоб проаналізувати ці питання в творчості самого Курбаса треба б мати всі про нього матеріали, що є покищо неможливим. Проте поспробуємо накреслити намічену проблему в більш загальному масштабі.

Коли зароджувався класичний театр в Греції — а він своїм корінням сягав безумовно в театральні традиції Єгипту про які знаємо, що існували вже в третім тисячолітті перед Христом у формі пасійних дійств в честь вбитого Озіріса, він теж, як і в Єгипті був ритуалом, священодійством, а почався він від прославляючого бога Діоніса «співу козлів», себто акторів переодягнених за козлів, що й називалось «трагедією». Хор співав нарративні дитирамби, аж поки поети не почали впроваджувати т.зв. егзарха, тобто провідника хору, який міг додати до хорових виступів певну дію. Дальшим кроком було впровадження ще й одного актора, чого dokonав правдоподібно Теспіс в шостім стол. до Христа, який вживаючи різні маски, уособлював різні персонажі дійства. Дальші відомості ми маємо про Есхіла, який, почавши працю як актор і драматург в Ікарії, перейшов працювати до Атен в 560-тім році. Перший театральний фестиваль заснував Пізистрат в 534 році, і є задокументоване, що Теспіс там одержав першу нагороду за свої трагедійні дійства. Проте нікотра із трагедій цього драматурга не дійшла до наших часів, ні Хорілосо, ні Пратінаса, ні Приніхоса, про яких є свідчення, що писали сотні драм чи сатиричних дійств. Найстаршими трагедіями, що дійшли до нас, це трагедії Есхіла, і записи про їх постанови, з чого можемо дістати дуже цікаві помічання. Есхіл, як і його попередники, пов'язував у одній особі не лиш драматурга, режисера і актора, але й композитора музики до трагедії, хореографа, проєктодавця і можливо частинно виконавця декорацій і допоміжних сценічних машин, отже все було в руках одної людини, яка могла дати органічну цілісність своєму творові, і той твір діяв на глядачів великою силою тої саме однозвучності усіх сценічних елементів: простору, руху, звуку, слова, думки, світла, барв і форм, які всі мали свій докладно означений, заду-

маний драматургом ритм. Театральне дійство було сакральним ритуалом, тому глядачі не були лиш байдужими його спостерігачами, але учасниками богослужб Діонісові, що тягнулись від ранку до вечора, і знов на другий і на третій день, як довго тривав фестиваль.

Театральні дійства часу середньовіччя відбувались чи в церквах, чи під церквами, і у формі такої, що актори виходили часто із поміж гурту глядачів, уводячи тим глядачів у безпосередній контакт із театальною дією. Такий близький контакт існував і в мандрівному театрі на возах, в наших «балаганних театрах», в ляльковому театрі вертепу, чи як ще раніше в нас ходили «з козою» по хатах. Театр почав тратити своє сакральне значення і фізично відділюватись від глядачів вже подекуди в час Ренесансу, як архітекти почали будувати ілюзійні у лінійній перспективі декорації із найбільш вибагливими машинеріями для ефектів, чого наприклад Джіанлоренцо Берніні в час Барокко був великим майстром. Проте об'єднаність всіх елементів — або деяких з них — сценічного мистецтва тут далі існувала. Найбільші драматурги, як Шекспір чи Мольєр вийшли з акторів. Берніні, збудувавши театр, написав для постанови в ньому драму і її сам режисерував.

Це тільки приклади, і то взяті із великого числа. Тут хочеться ще згадати одну трагічну, на мою думку, в українському театрі постать, саме сина драматурга Василя Гоголя, великого Миколу Гоголя, який рвався бути актором, але його «знавці» не прийняли. Хто зна, чи увійшовши в театр цією дорогою, не став би він нашим Арістофаном? Міг би він, можливо, об'єднати в собі всі три функції драматурга — режисера — актора і дати ще більш сценічні твори від тих, що він дав.

На думку Курбаса сценічна вистава літературного твору не має бути сліпим його відтворенням за якимись вже усталеними законами. Людина по своїй природі динамічна, як Юрій Смолич пише в своїх споминах про Леся Курбаса: «швидка та рвучка вдача і гарячий темперамент, такий був ритм цілого організму, отже — й інтелекту», людина, така як Курбас, шукала щораз то нових сценічних розв'язок готовим літературним творам, таких розв'язок, аби форма відкривала якнайправдивіше зміст, часом укритий у підтексті, «між рядками». І хоч Курбас сам драматичних творів не писав, був він, як режисер, у великій мірі співавтором сценічних творів. Якби було дано Лесеві довше пожити, може він і змінив би свою думку щодо письменницької творчості. Ще дуже молодим друкувався Лесь у Літературно-Науковій Віснику під редакцією Франка. Але, як це згадує Хома Водяний у своїх споминах, Лесь заявив: «Все одно я письменником не буду» — «Бо письменником

може бути тільки той, хто любить про себе і взагалі щось розказувати. Я не люблю нікому нічого розказувати». Але небажання бути письменником не стояло на перешкоді Лесеві до дуже ретельного вивчення літературних творів, їх розуміння та зглиблення їх форми й змісту. В споминах Водяного є багато цінних обсервацій і зафіксованих слів молодого Курбаса, які можуть кинути світло на його зрілу творчість. Наприклад: молоденький Лесь вважав, що поезія й мистецтво є не на те, щоб їх розуміти, але щоб їх відчувати. Цей підхід великого режисера дуже добре вияснює факт, чому його інсценізації продумані, до найдрібнішої деталі інтелектуально і свідомо, викінчені із прецизною технікою, діяли на глядачів із велитенською емоційною силою. Бо джерелом їх були візії, зароджені чуттям.

Довголітній співробітник у режисурі Курбаса, його учень і послідовник Василь Василько в своїх споминах дає влучні оцінки праці великого режисера. Він пише: «Початком нового етапу в творчості Курбаса стала постановка радянської п'єси 'Напередодні революції'. . . Найбільш цінне в цій роботі Курбаса . . . втілення сухого малохудожнього матеріялу в яскраву сценічну форму». Василько в іншому місці дає свою дефініцію режисера: «Справжній режисер. . . не лише організатор, але й інтерпретатор. . . може навіть змінити ідею твору. . .». Василько пише, що «Курбас заперечував театр як ілюстрацію драматичної літератури», що «театральне мистецтво є самостійним, а не похідним від драматургії». Не диво, що Курбас мабуть перший взявся до інсценізації поетичних творів, не призначених для сцени. Містерія Шевченка «Великий льох» це твір очевидно драматичний, побудований за законами вертепного дійства, але вивів його на сцену першим Курбас. Цю інсценізацію повторив за Васильком на еміграції тепер покійний Євген Чопілко, з яким мені пощастило працювати на таборовій сцені. В споминах про Курбаса опису цієї інсценізації нема. Але існує кілька докладних описів Курбасової постанови Шевченкових Гайдамаків. Йосип Гірняк згадуючи театральний сезон «Березоля» в 1924-5 роках пише: «Постава має бути монументальна, тобто з внутрішньою динамікою і зовнішньою статикою. Монументальність це перш за все: простота, ясність і загальна значимість форми і змісту. Це мистецтво великих пристрастей, могутніх страждань великого масштабу. . .». При цій дефініції монументального театру нагадується Есхілів «Закований Прометей», який був статично нерухомий, а контрастував його дуже хвилюючий жіночий хор Океанід та Софоклеві Цар Едіп і Антігона, де герої були в емоційному руху, а хор зложений із старих чоловіків доповняв контраст статикою. Режисура Курбаса звертала велику увагу на роль мас у виставах. Гірняк додається джерела цього

сценічного засобу в експресіонізмі. Цитує він слова Курбаса: «Ця психологічна установка зародилася... під враженням... незліченної сили війська. То був час, коли на людину впливав не образ поодинокого, не побут з його дріб'язками, а великі здвигові лінії і безконечна вибухова динаміка. Для експресіоніста Годлера це значило, що, ідучи лісом, ви не бачите конкретного дерева, лише ритм вертикальних паралель». Далі Курбас твердить що «імпрровізація 'Івана Гуса' була першою експресіоністичною виставою в тодішній Росії». Курбас свою інсценізацію «Єретика» називає імпрровізацією. Проте в його постановках не було місця для імпрровізацій. Все, почавши від деталю руху у мізансценах, скінчивши на інтонації голосу та міміці було обдумане і зафіксоване як на ленті. Імпрровізація була конечною лишень — і він вимагав від акторів готовості до такої імпрровізації — якщо з непередбачених причин якийсь актор на сцені не з'явився, і треба було міняти не тільки рух, але й скрипт дії.

Масові сцени в поставах Курбаса це була, як він казав «музика» дії, і музика в його поставах була дуже важливою. Часом музику творили тільки певні звуки, удари, шелести. Часом це було використання головних композицій як напр. Шопена в «Маклені Грасі» чи Бетговена в «Патетичній сонаті», що її мимо підготовки не побачила українська сцена, а завдяки Кагановичеві по першій виставі на російській сцені прийшла її заборона на увесь Союз!

Якщо мала бути музика на сцені, мусіла вона бути високоякісною. Були випадки, як Курбас звертався за композиціями для своїх постанов до знатних композиторів свого часу, як автора відомого балету «Червоний мак», Глієра. Часто під оглядом звукотворення Курбас був композитором музичного тла. Мав він музичну освіту, грав добре на фортепіано, знав закони контрапункту. І не тільки це, мав він вироблений мистецький смак, був автором деяких дуже цікавих ескізів до театральних декорацій, і близько співпрацював із своїми співробітниками — декораторами, великими талантами свого часу Меллером і Петрицьким. З ними, або й за них часом обдумував костюми та всі деталі сценічного простору та кольористичної гами.

В сценічній декорації тих часів європейські театри мали двох світочів: швайцарця Адольфе Апія і англійця Гордона Крейга. Їх декорації вражають чистотою ліній, простотою задуму і монументальністю. Але одно їх різнило: для композицій Апії найважливішим був драматичний твір, і він його по-своєму ілюстрував. На його ескізах декорацій майже ніколи нема актора — сцена порожня і грає своїми формами, кольорами, тонами, своєю розв'язкою

простору. Не так у Крейга. На його ескізах завжди присутній актор. І він від нього починає свій задум. Для Крейга актор є ядром сценічного дійства.

А якже було з Курбасом? Чи слухні є закиди роблені йому деякими акторами, що він буцімто нищив акторські індивідуальності, підкоряючи їх своїм задумам?

Відповідь на це можемо знайти в багатьох споминах сучасників Курбаса, але пічнемо від того, що дало б тло до міркувань: уривка спогадів Гірняка про його першу зустріч із Курбасом на сцені в ролі Хлестакова в «Ревізорі». Очевидно, для Йосипа Гірняка це переживання було подією його життя, бо він вперше побачив живим свій ідеал. Але його завваження дуже справедливі і цікаві: «Лесь Курбас, після цілого ряду ролей, якими заблистів іще в театрі Миколи Садовського, а згодом на помостах свого власного Молодого Театру, після оригінальних режисерських інтерпретацій, підійшов до ролі Хлестакова з власною концепцією, ні в кого не заборговуючись. Партнери дуету Городничий і Хлестаков вели свої партії під різними музичними ключами. І саме тут мені здалось, що обидва виконавці... були більше режисерами ніж акторами. Вони тут же, на сцені, аналізували, прислухались, приглядались до жестів, до інтонацій та музики слова. Здавалось, що вони будуть розщеплені, роздвоєні між акторським триванням і режисерським спогляданням».

Ми не встрягаємо тут у дальші коментарі Гірняка і його настанову до калібру гри Олександра Загарова як городничого і Лесь Курбаса як Хлестакова. Що Лесь Курбас перевищував свого партнера інтелігенцією і прецизністю гри, тут нема дискусії. Але той дисонанс, який існував між їх інтерпретаціями говорить нам про щось інше: яка б не була індивідуальність актора, він мусить підкоритись задумові режисера, щоб цілість сценічного вражіння не стратила своєї сили в небажаному дисонансі. Можливостей розв'язок в тому самому пляні є дуже багато. Курбас вимагав від своїх акторів, щоб вони опрацьовували свої ролі самі, згідно із своїм вичуттям, і приходили на проби із готовими концепціями. Тоді режисер їх корегував і координував.

Дуже цікаво пише про Курбаса як актора і відношення його до театру т.зв. корифеїв української сцени Олександр Сердюк, який отверто говорить, що мав упередження до Курбаса, що не злюбив його наперед. Але побачивши його на сцені поруч із своїм улюбленим Миколою Карповичем Садовським у п'есі Словацького «Мазепа», де Садовський виступав у ролі Воеводи, «гордого, маєстатичного, немов знятого із полотна Матейка», а Курбас у ролі

Збігнева. Сердюк зачарований самою появою: «Висока, струнка постать... Фігура Аполлона. Її так чудово окреслює лицарське вбрання — трико, високі чоботи, на грудях легкі лати». Далі він коментує: «мені й на думку не спадало, що на різних акторах (той самий одяг) може бути зовсім іншим». Це перше враження. А далі гра акторів: «Все якось об'єдналось в один могутній акорд: Словацький, Садовський і Курбас. І тільки далеко пізніше, коли я працюватиму в 'Березолі', і буду мучитись, шукаючи просторового рішення того чи іншого рішення мімодрами... тільки тоді я збагну, ... з якою новою стороною акторської майстерності я зустрівся. Це була просторова виразність актора, чіткий графічний рисунок ролі. Причому те, що у Миколи Карповича було в самій його геніяльній природі, може, навіть не усвідомлене, те в Курбаса було усвідомленим, проробленим».

Великі постаті української сцени — як жаль, що їх дороги розійшлися! У своїх спогадах Гірняк детально описує трагічні моменти їх фінальних відносин, з яких світить велич душевна Курбаса. Сердюк же боронить Курбаса від наклепів що він виступив проти надбань українського театру корифеїв. Правда, так як в театрі традицій, у мали блистити окремі зірки, а в Курбаса уся постановка мала сяяти зоряним сяйвом, Курбас старався створити піднесений рівень усього колективу, щоб не було в ній прогалин. Одне він плекав із усією наснагою, що Сердюк називає «прекрасною традицією, перейнятою від корифеїв». Це є культура мови. Пише він: «Курбас поставив літературність мови як проблему номер один». Для цього використовувались підручники та виклади — наскільки це було можливо — таких спеціалістів, як Дмитро Ревуцький. В театрі Садовського вже помітний був творчий підхід і метода Курбаса — актора: в чіткості мізансцен, точності рухів, в інтонаціях, зумовлених змістом п'єси. Від себе, і від своїх акторів — учнів вимагав Курбас точної фіксації проробленої ролі, аби не було ніякої припадковості, нічого зайвого. Але праця актора не була працею технічною робота. Мусіла вона мати поштовх емоційного зв'язку з ідеєю даної ролі, яку по мистецьки перетворювалося сценічними засобами. Мистецтво сцени — це в своїй суті метафора, перетворення, за думкою Курбаса. Він вимагав від мистців сцени вміння переживати, і думати метафорично. А метафоричне думання це основа поезії, основа романтичної творчості всіх ділянок мистецтва, а воно ж бере свій почин у почуттях, пристрастях і настроях. Це ніяк не інтелектуалізована техніка. Тільки в Курбаса ті пристрасті мали бути усвідомлені і контрольовані найвідповіднішими сценічними засобами. Так творився геніяльний виступ актора на сцені.

Коли режисуру, яка в собі зуміщує і літературний твір, і музичне тло, і візуальну декорацію форм, барв і світла, можна б порівняти до театрального мозку і нервової системи дійства, так актор і його гра є серцем театру. Тільки актор контактується безпосередньо із глядачем і слухачем. Без актора спектакль був би картиною, може — настроєвим видовищем, але не дійством. Для Шевченка актори як Щепкін чи Олдрідж були великими дорогоцінностями. Справжній актор не тільки діє, він живе в своєму наміченому образі. Якщо це передане найвиразнішими сценічними засобами, ніщо інше, тільки він зачаровує слухача.

Цікавий спогад про наставлення якогось старшого німця до славного актора Йозефа Кайнца у Відні, дивлячись на портрет актора у вітрині наводить у своїх споминах Йосип Гірняк. Той пан сказав про актора: «Я, ес вар айн менш» — «Так, це була людина».

Дуже просто і дуже влучно. Актор мусить бути справжньою людиною. А великим актором, так як великим драматургом і великим режисером може бути тільки велика людина.

Велич Леся Курбаса як актора, як театрального новатора, як режисера глибоко розуміли ті його співробітники, які доросли до розуміння його генія. Реабілітація його постаті і його мистецьких шукань, так як реабілітація особи і творчості Куліша прийшли дуже пізно. На щастя, ще деякі живі свідки тих титанічних зусиль великих творців нового українського театру що «горіли» з ними разом великою наснагою творчих шукань ще можуть нам дещо розказати, а мало їх опинилось у вільному світі. Для нас тому є великою дорогоцінністю всі спомини, що появились про цього геніяльного сина Тернопільщини, де б вони не були — по цей бік, чи по той бік Залізної Заслони. Після Леся Курбаса рівного йому режисера не було, можливо, у цілій Європі. Повністю розцінити вклад Леся Курбаса у світове сценічне мистецтво неможливо: умовини, в яких він працював, дуже відмінні від умов у «нормальному» цивілізованому світі Західної Європи чи Північної Америки. Ми відчуваємо велику пустку і в драматургії і в театральних поставках. На чужині всі зусилля можуть бути лиш спорадичні, виконувані людьми доброї волі і готовими до посвяти: працювати безінтересовно, рештками сил після заробітної гарівки. Люксус повного часу для театру є фікцією. А в Україні — справжній український театр не існує. Підлягає він тому ж нищенню, що всі ділянки мистецтва.

Найменш розпрацьованою добрими режисерами та акторами є творчість Лесі Українки. Лесь Курбас присвятив її творчості відносно мало уваги, із зрозумілих причин. Але капітал, нагромад-

жений геніяльністю Леся Курбаса у пам'яті його співпрацівників повинен допомогти створити нову театральну школу, що йтиме дорогами режисури, розуміння сцени, розуміння літературної мови й дії, розуміння актора і його емоцій у просторових розв'язках. Лесь Курбас дав нам тривкий дороговказ українського театального дійства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Лесь Курбас, Спогади сучасників*. За редакцією В.С. Василька. Мистецтво. Київ, 1969.
 2. Володимир Блавацький. «Театр на Великій Україні». *Наш театр. Книга діячів українського театального мистецтва. Том I*. ОМУС. Нью-Йорк, 1975. Стор. 147-161.
 3. Борис Василев. «Ідея театральности і її відбиток у Молодому Театрі». *Наш театр*. Стор. 163-171.
 4. Йосип Гірняк. *Спомини*. Упорядкував Богдан Бойчук. «Сучасність», Нью-Йорк, 1982.
 5. Григорій Лужницький. «Український театр після визвольних змагань» (У. «О. Курбас і Березіль»). Стор. 24-27. *Наш театр*.
 6. В. Ревуцький. «Сучасний стан українського театру». *Наш театр*. Стор. 207-214.
 7. Поліна Самійленко. *Незабутні дні горінь*. «Мистецтво», Київ, 1970.
-

Д-р Теодор МАЦЬКІВ

У 300-ЛІТТЯ ВИБОРУ ІВАНА МАЗЕПИ НА ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ, 1687-1987

Постать Івана Мазепи (1639-1709¹), гетьмана, чи пак — голови Уряду автономної Української Військової Республіки (Гетьманської Держави) 1687-1709 рр. вирізняється поміж усіма іншими гетьманами. До речі, державна форма автономії була звичайним явищем у тодішній Європі. Згадати хоча б тут, що всі балканські народи були під турецьким протекторатом, Прусія під польським, Голляндія під еспанським, Ліфляндія (сьогоднішня Латвія й Естонія) під шведським протекторатом. Хоч Україна була під московським протекторатом, як це слушно завважив у своїй дисертації німецький історик Ганс Шуман, вона мала свою територію, свій народ, свій як на тодішні часи демократичний уряд, своє військо — тобто козаків, а навіть деякий час дипломатичні зв'язки з чужими державами (крім Польщі та Туреччини), так, що творець Гетьманщини Богдан Хмельницький був де факто суверенним володарем².

Хоч прерогативи Мазепи були обмежені т. зв. «Коломацькими статтями»³, все ж таки він виконував в Україні найвищу цивільну і військову владу. Гетьманський Уряд респектовано в Москві. Як подає підсоветський російський історик М. Богословський, у Москві було окреме міністерство для козацьких (українських) справ («Особый Малороссийский Двор»), через яке царський уряд комунікувався з гетьманським урядом. Самого ж гетьмана цар приймав у «посольському приказі», тобто сьогоднішньому міністерстві закордонних справ, подібно як інших чужинецьких державних мужів, чи дипломатів⁴.

Українську Козацьку Державу зазначувано окремо на тодішніх європейських мапах. Згадати б тут відому мапу французького інженера Боппяна, атлас англійського картографа П. Гордона, німецького Й. Гомана та інших⁵. Тогочасні подорожники, науковці, журналісти і дипломати згадували про Гетьманщину, як окрему державу. Наприклад, тодішній французький посол у Москві Жан де Балюз (1648-1718), відвідуючи в 1704 р. гетьмана у Батурині, писав у своєму листі: «... З Москви я приїхав на Україну, країну козаків, де я був гостем принца Мазепи, який виконує у цій країні найвищу владу»⁶.

Визначний англійський журналіст і письменник, відомий автор «Робінзона Крузо», Данило Дефое (1661-1731), у своїй книжці про царя Петра I писав: «... Мазепа не мав королівського титулу, але він був рівний королеві відносно влади, й у всякому відношенні був рівний королеві відносно влади»⁷. Шведський полковник К. Кллінгспор у своїх споминах писав: «... Мазепа був великим чоловіком і його ім'я було відоме далеко поза межами країни, якою він володів»⁸. Як пише Костомаров у своїй відомій монографії, Мазепа був цього вповні свідомий і уважав себе «трохи менше за польського короля»⁹.

Без сумніву, Мазепа був відомою постаттю в тодішній Європі. Уже про його вибір на гетьмана 4-го серпня (25-го липня с. ст.) 1687 року писала майже вся європейська преса. Згадати б хоч тодішні німецькі газети в Берліні, Ляйпцігу, Нюрнбергу («Ной-ерефнетер Гісторішер Більдер-Зааль»), Франкфурті («Театрум Європеум»), офіційні часописи у Франції («Газетте де Франс»), та в Англії («Лондон Газетте»). Що вибір Мазеви на гетьмана України мав політичне значення, вказує на те хоч би це, що шведський представник у Варшаві, Симон Дерффлер (Simon Dörffler), уважав за відповідне повідомити про це свій уряд. Докладніше про заінтересування вибором Мазеви на гетьмана у Стокгольмі написав Богдан Кентржинський у своїй знаменитій праці п.н. «Mazepa», Stockholm 1962.

Французький дипломат у Москві Фой де ля Невіль (1649-1706), що особисто пізнав гетьмана Мазепу, так згадував про нього у своїх споминах: «... Цей принц — не звичайна собі людина, але дуже відома особа, він досконало говорить латинською мовою. Сам він із козацького роду»¹⁰.

Мазепа був людиною високої освіти і товариської культури. Загальну тодішню освіту одержав він у Києво-Могилянській Академії, був пажем на польському королівському дворі, відвідував Францію, а в Парижі з нагоди підписання Піренейського миру (1659) був прийнятий у Люврі, про що сам засвідчив у своїй розмові з Балюзом, який у своєму вже згаданому листі писав: «... Я розмовляв з господарем України польською та латинською мовами, бо він запевняв мене, що не володіє добре французькою мовою, хоч у молодих літах відвідав Париж та південну Францію»¹¹.

Мазепа відвідував не тільки Францію, але, згідно з листом Пилипа Орлика до свого сина Григора, Мазепа був рівнож в Італії та Німеччині. Всупереч сумнівам Борщака («Польські вказівки про перебування Мазеви в Нідерляндах викликають деякі сумніви»), молодий дослідник Михайло Брик знайшов незаперечний доказ, що Мазепа таки був у Голляндії. В 1657 році Мазепа приїхав до

міста Девентер разом з Мартином Концьким, пізнішим краківським каштеляном, який залишив багато паперів, у яких також згадує про свою науку з Мазепою у Девентері. Про це згадує у своїх писаннях польський поет Тимко Падура (1801-1872), які були надруковані у Львові в 1874 році. Що більше, у Девентері заховався реєстр т. зв. «Хезеллен Бук», у якому Мазепа зареєструвався як «Йоаннес Коледінські, нобілес польонус». На основі цієї записки голландські генерали Тер Аа і де Бас зазначили у додатку до свого тому історії «Армії Нідерландських Штатів», що «Йоаннес Коледінські, пізніший Козацький Гетьман Мазепа, був один рік у Нідерландах при відливні гармат Віллема Вегеваард-а у Девентері»¹². Тут слід зазначити, що при тому був вишкіл в артилерійській штуці. Щож відноситься самої реєстрації, то Мазепа не був самотнім, що зареєструвався «нобілес польонус». У реєстрах західноєвропейських університетів можна знайти багато наших земляків, що реєструвалися як «польонус», «літуанус», «борусус», чи «сарматус». Видно, що був тоді такий звичай, подібно як і сьогодні, що люди записувалися згідно з державною приналежністю. Наприклад, Юрій Немирич є там записаний як «польонус», а далі «Субкамерарії терра Кіовієнсіс філіюс».

Гетьманування Мазепа припадає на дуже ускладнені часи, коли Україна стає тереном воєнних дій, а козацька армія авангардом у походах проти Туреччини в політичних плянах Москви і Польщі, що ще раз потвердили Андрусівський договір (1667) у т. зв. «Вічному мирі» (1686). Гетьманський Уряд правильно оцінював шкідливість московсько-польського «Вічного миру», що звертаючись проти Туреччини, шкодив українським інтересам, передусім в об'єднанні української території. Гетьман Іван Самійлович старався, якщо не запобігти війні з Туреччиною, то принайменше забезпечити неутрачальність Гетьманщини. Його наслідник теж не погоджувався з політикою «Вічного миру», й, хочаби відвернути увагу московського уряду від дальшої війни з турками, звертав увагу на Швецію («нас нудит на шведа»¹³). Однак Мазепа, будучи свідомий своєї мілітарної слабости в порівнянні з московською армією, був приневолений іти по лінії московської політики аж до переходу на шведську сторону.

Ні один гетьман, крім Богдана Хмельницького, що передчасно помер, не втримав так довго гетьманської булави, як Мазепа. Таємниця, чому він міг вдержати владу понад двадцять років, лежить у тому, як пише Борщак, що знеутралізувавши доноси, Мазепа «своею мудрою політикою осягнув довір'я Москви, яка давала йому змогу переводити в життя свої пляни в Україні. Доки Україна зв'язана, все одно яким способом, із Московією, неутрачаль-

ність Москви щодо внутрішніх справ України є передумовою якої б то не було української політики»¹⁴. Уродженими державницькими здібностями, дипломатичним хистом та елястичністю у своїх потягненнях, Мазепа не тільки що досягнув довір'я царя, але скріпив свою владу в Україні та свою позицію в Москві.

Без сумніву, Мазепа був державним мужем європейського масштабу і його можна уважати за українського Бісмарка хоч би тому, що обидва визначні державники поставили собі за ціль своєї політики — об'єднання своїх батьківщин.

Мазепа провадив реальну політику, тобто старався забезпечити нейтральність Москви у своїх плянах в Україні і консеквентно був льюальний, може навіть зальюальний, що мусять признати деякі російські історики. Коли ж Мазепа упевнився, що цар хоче зліквідувати автономію України, а його самого «уконтентувати» титулом «князя св. Римської імперії», що його справді дістав 1-го вересня 1707 р. від цесаря Йосифа I¹⁵, гетьман, зваживши всі обставини, вирішив получитися з могутньою тоді Швецією, ворогом Москви і Варшави, щоб забезпечити кращу долю України. Одне можна закинути Мазепі, що він будував свої пляни виключно в надії на перемогу шведського короля, якого український історик Степан Томашівський не без причини називає «зловіщим ангелом України»¹⁶.

Чи не найважливішим та найбільш контрверсійним твором політики і життя Мазепи був українсько-шведсько-польський договір з 1708 р., який мав далекосяглі стратегічні і політичні наслідки, що їх оцінили вже сучасники.

Не з добра Мазепа заключував ці договори! Положення України під час Великої Північної Війни було без перебільшення катастрофічне. Козацьке військо мусіло проти своєї волі брати участь у численних боях та не тільки не діставало за це ніякої винагороди, але мусіло терпіти та зносити всякі невигоди, образи та побої від московських, і наємних старшин включно¹⁷. На Україні московські війська «своїми грабунками, підпалами, побоями та знасилуванням пригадували радше карну експедицію, ніж союзне військо», — як про це пише кембріджський історик Л. Р. Левітер¹⁸.

Про ці «воєнні подвиги» московського війська проти безборонного українського цивільного населення знали чужинці та писали у своїх споминах¹⁹. Як вже згадано, про цю поведінку писав у своєму звіті з 15-го липня 1706 р. австрійський посол до Відня. Не затають цього і російські дослідники²⁰. Знав про це і сам цар, який у своїй відповіді на листа Мазепи з 24-го червня 1707 р. виправдував цю поведінку московського війська на Україні воєнни-

ми обставинами та у зв'язку з цим видав приказ своїм військам, щоб на Україні «проходити скромно, не чиня никаких обид и разорения малороссийского краю жителям под опасением жорсткого нашего гнева и казни»²¹. Звичайно, на обіцянках це залишалося. Що більше, цар поручив підпорядкуватися Меншікову, який розпоряджався козацькими полками наче б своїми власними²², а московські старшини даліше продовжували знущатися над козаками, що підважувало престиж гетьманського авторитету.

«Положення Мазепи було надзвичайно важке»²³, — пише російський історик німецького походження, Александер Брюкнер. Особливо коли рознеслися вістки, що цар хоче зліквідувати гетьманщину²⁴, старшина настрашилася не нажарти і збиралася в домі генерального обозного Івана Ломиковського та нараджувалася, як себе даліше боронити, і читали «Гадяцькі пакти».

Хоч Мазепа не брав безпосередньо участі у читанні «Гадяцьких пактів», то напевно виявив обережно свої задуми деяким своїм однопдумцям, щоб прилучити Україну як князівство до Польщі, вказуючи, що в таких обставинах немає іншої розв'язки. Таку пропозицію висловив гетьман ще в листопаді 1705 р., в розмові з Орликом, коли довідався, що цар хотів вислати прилуцький та київський полки до Пруссії, де їх мали переформувати на драгунські полки²⁵.

Мазепа «як український патріот-державник глибоко розумів національні державні інтереси України і знаменито орієнтувався в тогочасній міжнародній політичній ситуації», — пише Оглоблин²⁶. Гетьман ясно бачив, що на випадок перемоги царя та його союзника саксонсько-польського короля, ще раз повторився б Андрусівський мир і розділив би Україну на довгий час. Коли б війну програли шведи, то тоді Україна як союзник Москви опилилася б в ролі підсудного і була б видана на ласку чи неласку Польщі.

Тому договір Мазепи з Лещинським треба уважати як тактичний маневр, що в першу чергу забезпечував українську територію від воєнної руйни на випадок шведської перемоги — з одної сторони, з другої — давав мінімум прав для України в системі Речі Посполитої. Формулюючи договір зі шведським королем, Мазепа знав, що не міг вимагати від нього повної незалежності для України, що суперечило б шведсько-польському договору з 1703 р. Заключуючи договір з Карлом XII, гетьман одержав шведську гарантію забезпечення політичних прав, що йому давав Лещинський у договорі з Польщею і що давало Мазепі значні користі у зовнішній і внутрішній політиці.

Один і другий договір отвирав Мазепі вільну дорогу до безпосередніх переговорів зі шведським королем, які до цього часу про-

вадилися через польських посередників, спершу почерез Ст. Лещинського, який при тому старався якнайбільше витягнути користей для Польщі. Тепер гетьман міг пертракувати безпосередньо зі шведським королем, який передтим поставився до пропозицій Мазеви негативно. Як відомо, на весні 1707 р. гетьман вислав через Ст. Лещинського до Карла XII листа, в якому пропонував перейти на його сторону, якщо польський король забезпечить Мазепі у шведського короля протекцію та поміч. Однак Карло XII не прийняв тоді української пропозиції (жовтень 1707), і через свого польського протеже просив передати ухильну відповідь, що дасть йому знати, коли прийде відповідна пора, а покищо просив зберегти все в тайні²⁷. Тож не даром докоряє шведський історик А. Фріксель шведському королеві, що він не послухав гетьмана і не вирушив на Москву в 1707 р., коли вигляди на шведську перемогу були більші, ніж рік пізніше²⁸.

Договір Мазеви з Карлом XII спирався на історичну традицію союзу України зі Швецією за часів Б. Хмельницького та І. Виговського, що жила ще в пам'яті тодішніх державників-старшин. Швеція була смертельним ворогом Москви, під пануванням якої була Україна. Тож не дивно, що Мазепа шукав союзу з тодішньою могутньою і побідною шведською державою, далеку від українських кордонів, яка могла Україні допомогти, але яка не мала ніяких агресивних замірів щодо її території. Про це наглядно можна переконатися зі змісту другого українсько-шведського договору, заключеного 8-го квітня н. ст. 1709 р. у Великих Будищах, коли до Мазеви та Карла XII прилучилися запорожці.

Хоч оригінал цього договору не зберігся, то його можна реконструювати на основі точок, що їх подав Г. Нордберг²⁹, та на основі «Виводу прав України», що їх уложив П. Орлик у 1712 р.³⁰

У цьому українсько-шведському договорі з 8-го квітня 1709 р. є ясно з'ясована ціль, себто: повне визволення України з-під Москви та повернення її давніх козацьких прав і привілеїв³¹.

Як бачимо, ціллю політики Мазеви було визволення України, і не його вина, що дальший розвиток подій знівечив його майстерні плани.

Одним із найповажніших питань у Великій Північній Війні є питання, чому шведський король повернув з наміченого шляху Мінськ-Смоленськ-Москва на Україну. Це питання належить до найбільш контрверсійних і ще сьогодні не є належно в'ясненим, чому Карло XII змінив своє рішення і яку ролу в цьому рішенні відіграв Мазепа. У світовій історіографії прийнявся погляд, що шведський король звернув з наміченого шляху на Україну тому,

що його туди запросив Мазепа, хоч на це немає ясних документальних доказів.

Цікаве світло на це питання кидають звіти добре поінформованого англійського представника при Головній шведській квартирі, капітана Джеймса Джеффрейса, якого інформації об'єктивні та заслуговують на довір'я. Як подає Отто Гайнц, автор відомої монографії про Карла XII, новіші шведські дослідники Г. Віллїюс та Г. Т. Вестін прийшли до висновку, що за виїмком англійського представника капітана Джеффрейса та пруського підполковника Н. фон Зільтмана, днівники та мемуари шведських учасників були зумовлені офіційними наказами, бюлетенями та іншими обставинами і не все вірно віддзеркалюють тодішній фактичний стан³².

Отже, відносно цього спірного питання, чи Мазепа запросив Карла XII на Україну, дуже цікаву інформацію подає капітан Джеффрейс у своєму звіті з 8-го жовтня 1708 р. до англійського міністра закордонних справ у Лондоні. В цьому звіті капітан Джеффрейс між іншим підкреслює факт, що шведський король запросив Мазепу. Він дослівно пише: «... це є певне, що Його Маєстат після свого висланника до Баттарина (Батурина), резиденції того Генерала (Гетьмана), із запрошенням перейти на його сторону та побажанням перезимувати на Україні. Одначе я ще не є певний, чи він на це погодиться»³³.

Виходить, що шведський король сам запросився на Україну, і то навіть проти волі гетьмана, який, довідавшись, що він звернув зі свого шляху на Москву на Україну, з огірченням сказав до Орлика: «Диявол несе його сюди. Усі мої пляни зруйнує і потягне за собою російське військо в глиб України на її руїну і нашу погибель»³⁴. Цікаве теж, що в українсько-шведському договорі з 1708 року немає ніякої згадки про можливість перемаршу головних шведських військ через Україну.

Причину несподіваної зміни шляху на Україну слід дошукуватися у тому, що російська армія, відступаючи, все за собою нищила і шведській армії загрожував голод, зокрема коли цар розгромив корпус генерала Левенгаупта (під Лесною 29-го вересня 1708 р.). Похід Карла XII міг бути успішним, коли б, за словами багатьох шведських очевидців, шведські генерали були виконали своєчасно боеві завдання. Рівнож, легковажність шведського короля відіграла тут неабияку роль. Карло не доцінив московської армії, вірив у своє воєнне щастя та думав, що московська армія скапітулює при появі шведів.

Не зважаючи на трагічні наслідки битви під Полтавою, гетьман Іван Мазепа став символом аспірацій українського народу в не-

рівній боротьбі за свою волю. Хоч Мазепа не створив якоїсь особної епохи, як, наприклад, Богдан Хмельницький, то все ж таки його постать, його політика, особливо його роля у плянах Карла XII цікавили і цікавлять політиків та дослідників так в українській, як і в світовій історії не тільки тоді, але й сьогодні.

Сьогодні є вже зайвим обороняти політику Мазеви. Вже багато безсторонніх чужинецьких сучасників не тільки не осудили його, але й висловилися про нього як про великого державного мужа та українського патріота. Навіть особистий інтригант, чоловік низької моралі, царський фаворит «його світлість» Меншіков відразу зрозумів і оцінив політичне значення кроку Мазеви, і мусів признати у своєму листі до царя з 27-го жовтня 1708 року, що коли гетьман «це учинив, то не задля одної своєї особи, але задля всієї України»³⁵.

Цього був свідомий і сам цар, думку якого висловив його посол в Голляндії А. А. Матвеев у розмові дня 6-го травня 1709 р. з радником Голляндських Генеральних Штатів ван Вредденом: «... цар не може не турбуватися зрадою Мазеви, бо його думка зробити незалежну державу на Україні, та ще з додатком земель польської Країни, може збаламутити весь козацький народ»³⁶.

Хоч майже всі російські історики в минулому і тепер осудили Мазепу як «зрадника», то не тільки всі українські дослідники тієї доби, але теж і чужинецькі історики прихильно поставилися до союзу гетьмана зі шведським королем. Наприклад, уже згаданий німецький історик Отто Гайнц, пише: «... було б запереченням самим у собі уважати майже сімдесятилітнього, бездітного гетьмана за безхарактерного авантюриста чи зрадника. Коли б йому належало на особистих користях, то він не потребував би виставляти себе на небезпеку... Переговори, що їх вів Мазепа з королем Станиславом, мали на меті при допомозі шведського короля звільнення з-під московського ярма та з'єднання всієї України, що було природною ціллю тодішньої національної української політики»³⁷.

Навіть уже згаданий російський історик Александер Брюкнер у своїй праці про Петра I пише, що союз Мазеви зі шведським королем «не може бути більше неморальним як союз, що його два роки пізніше заключив молдавський господар Дмитро Кантимір з царем проти султана», і тому політику гетьмана треба уважати як «айн майстерштук», а спробу визволення України з-під панування тодішньої малокультурної московської імперії як «айн героішер акт»³⁸.

Не тільки чужинці-історики, але уже чужинці-сучасники позитивно оцінили політику Мазеви. Наприклад, учасник шведського

походу, німецький історик Йоган Вендель Барділі, пише у своїх споминах, що коли цар домагався від султана видачі Мазепи, то султан, покликуючись на коран, не хотів видати «такого чоловіка, що так боровся за волю, свободу та права свого народу, що витерпів стільки переслідувань за те, щоб тільки захоронити свій народ від упокорення під московським ярмом і через те мусів шукати захисту спершу у шведського короля, а тепер у Туреччині»³⁹. Інший учасник походу, німецький полковник у шведській армії, Пилип Йоган фон Штраленберг пише, що коли Мазепа довідався, що цар хоче зліквідувати автономію гетьманщини, то гетьман «вирішив перейти на шведську сторону, одначе його наміром було зроби́ти цю країну незалежним князівством»⁴⁰.

Добре поінформований англійський посол у Москві лорд Чарлз Вітворт у своєму звіті з 10-го листопада 1708 р. висловлював дуже поважний сумнів, що 70-літний, бездітний, багатий гетьман, який мав прерогативи монарха, перейшов на шведську сторону задля особистих мотивів⁴¹. Пруський посол у Москві Георг фон Кайзерлінг у своєму звіті з 21-го листопада 1708 р. дослівно так пише про Мазепу: «... Одначе не можна думати, щоб цей чоловік, котрого народ дуже любить і шанує, не мав своїх прихильників, тим більше, що козаки є дуже невдоволені з царського уряду, який жорстоко з ними поводить́ся та часто нарушує їхні вольності. Тож треба сподіватися, що якщо не увесь народ, то принайменше велика його частина піде за його прикладом»⁴².

З новіших істориків Р. М. Гаттон, професор Лондонського університету, проаналізувавши політику Мазепи на основі доступних їй джерел, прийшла до висновку, що «мрією Мазепи було звільнити Україну з російського ярма»⁴³. Подібно висловився американський історик Роберт Массі⁴⁴.

Джерела:

1. Дата народження Мазепи ще і досі лишається спірним питанням, одначе 20-го березня 1639 р. є найбільше правдоподібна. Докладніше про це гл. О. Оглоблин, «Гетьман Іван Мазепа та його доба», «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», (у дальшому «ЗНТШ»), Нью-Йорк-Париж-Торонто, 1960, т. 170, стор. 21. Дату смерті, 2-го жовтня н. ст. 1709 устійнив Б. Крупницький у своїй розвідці п. н. «Про дату смерті Мазепи», «Miscellanea Mazepiana», *Праці Українського Наукового Інституту* (у дальшому «ПУНІ»), Варшава 1939, т. 47, стор. 90-92.

2. Hans Schumann, «*Her Hetmanstaat*», 1654-1764, (Dissertation), Breslau 1936, p. 4; cf., George Vernadsky, *Bohdan: "Hetman of Ukraine"*, New Haven 1941, p. 118.

3. М. Костомаров «Мазепа и мазепинцы», Полное собрание сочинений, Ст. Петербург 1905, т. VI, стор. 391-2.
4. М. М. Богословский, «Петр I. Материалы для биографии», ОГИЗ, Москва 1948, т. IV, стор. 332-4.
5. Докладніше про це див.: В. Kravciv, "Ukraine in Western Cartography and Science in the 17th and 18th Centuries", *The Ukrainian Quarterly*, Vol. XVIII. No. 1, (1962), pp. 24-39.
6. Листа Балюза знайшов І. Борщак у Bibliothèque Nationale, Paris, "Fonds Baluze", Vol. CLI, та помістив його в українському перекладі як додаток до своєї праці п. н. «Мазепа. Людина й історичний діяч», ЗНТШ, (1933), т. 152, стор. 28-30.
7. Daniel Defoe, *An Impartial History of the Life and Actions of Peter Alexowitz, the present Czar of Muscovy*. . . , London 1728, p. 208; ("... Mazepa was not a King in Title, he was Equal a King in Power, and every way Equal if not superior to King Augustus in the divided Circumstances, in which Power stood."). На заході є прийнято писати прізвище Мазепи через два «пп», однаке сам Мазепа, підписуючись латинкою, уживав тільки одне «п» у своїх численних листах. Див. фасциміле власноручного підпису Мазепи на листі з 26-го серпня 1704 року з Чуднова до каліського воеводи З. Галецького. Цей лист знаходиться у Шведському Державному Архіві. Див. докладніше про це в мою статтю п. н. "Mazepa or Mazeppa," *The Ukrainian Review*, Vol. X, No. 4 (1963), pp. 42-45.
8. Carl Gustafson Klingspor, *Charles The Twelfth, King of Sweden*, translated from manuscript by John A. Gade, Boston — New York 1916, p. 226.
9. Костомаров, там же, стор. 422.
10. Foy de la Neuville, *Relation curieuse et nouvelle de Muscovie*, de la Haye 1699; я користувався англійським перекладом: *An Account of Muscovy as it was in the year 1689*, London 1699, p. 43; ("... This prince is not comely in his person, but a very knowing man, and speaking Latin in perfection. He is Cossack born.")
11. Борщак, там же, стор. 29.
12. Ter Ae en De Bas, *Het Staatsche Leger, 1568-1795*, Breda 1913, Vol. VII, p. 238, Aangangsel; ("Johannes Koledynski, latere Kozaken Hetman Mazepa, was een jaar in Nederland bij Geschutfabriek Willem Wegewaard in Deventer.")
13. Богословский, там же, т. V, стор. 343. Оглоблин, там же, стор. 252.
14. Борщак, там же, стор. 16.
15. Reichsadelsamt, Wien Registerbuch, Vol. XII; докладніше про це див. мою статтю "Mazepas Fürstentitel im Lichte seines Briefes an Kaiser Josef I," *Archiv für Kulturgeschichte*, Vol. XLIV, No. 3, (1962), pp. 350-356; рівнож пор. мою статтю «Гетьман Іван Мазепа — Князь Священної Римської Імперії», *Український Історик*, т. III, ч. 3-4, (1966), стор. 33-40.
16. С. Томашівський, «Із записок Каролінців про 1708-9 р.», ЗНТШ, т. ХСІІ, (1909), стор. 67.
17. Костомаров, там же, стор. 476-7, 489-490, 524, 530, 541, 551-554; С. М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, т. XV, стор. 1487, 1489.

18. L. R. Lewitter, "Mazeppa," *History Today*, Vol. VII, No. 9, (1957), pp. 593-4.
19. G. Adlerfelt, *The Military History of Charles XII, King of Sweden*, London 1740, Vol. III, p. 16; C. Klingspor, *op. cit.*, p. 230.
20. Содовьев, там же, т. XV, стор. 1489.
21. *Письма и бумаги. . .*, (1893), т. V, стор. 333-335.
22. Костомаров, там же, стор. 541, 548-50.
23. A. Brückner, *Peter der Grosse, Onckens Allgemeine Geschichte*, Berlin 1879, Vol. VI, p. 404.
24. Костомаров, там же, стор. 550. Борщак пише, що вже по битві під Полтавою один шведський достойник у Москві довідався від одного чужинця на московській службі, що ще в 1703 р. цар приготував проект «раз на завсіди знищити огнище ворохобників». Документ про це знаходиться в архіві французького міністерства заграничних справ. Борщак, там же, стор. 26.
25. Костомаров, стор. 541-2, Соловьев, т. XV, стор. 1489, «Якогуж нам далі сподіватися за нашу вірну службу і хтож би був такий дурний як я, щоби під цю пору не прихилився до противної сторони на такі пропозиції, які Станислав Лещинський до мене прислав».
26. О. Оглоблин, там же, стор. 268 і даліше.
27. G. A. Nordberg, *Konung Karl XII's Historia*, Stockholm 1740, Vol. I, p. 829.
28. A. Fryxell, *Lebensgeschichte Karls des XII.*, Braunschweig 1861, Vol. IV, p. 232.
29. G. A. Nordberg, *op. cit.*, Vol. I, pp. 901-905.
30. «Вивід прав України» опублікував І. Борщак в журналі «Стара Україна», Львів, 1925, та О. Оглоблин у «Віснику» (1954), ч. 5, стор. 11-14.
31. Докладніше див.: розвідку М. Андрусяка, «Зв'язки Мазепи з Станиславом і Карлом XII», ЗНТШ, т. 152, стор. 35-61; згадану працю О. Оглоблина, ЗНТШ, т. 170, стор. 258-305; Б. Крупницький «Карло XII в старій і новій шведській літературі», ПУНІ, т. 46, стор. 64-82; його «Мазепа у світлі шведської історіографії», ПУНІ, т. 46, стор. 83-93; його «Пляни Мазепи у зв'язку з плянами Карла XII перед українським походом шведів», ПУНІ, т. 46, стор. 106-133; Krupnytskyj, "The Swedish-Ukrainian Treaties of Alliance 1708-1709," *The Ukrainian Quarterly*, (1956), Vol. XII, No. I, pp. 47-57; C. J. Nordmann, *Charles XII et l'Ukraine de Mazepa*, Paris 1958; К. Біда, «Союз Гетьмана Івана Мазепи з Карлом XII», Вінніпер 1959.
32. Otto Haintz, *König Karl XII. von Schweden*, Berlin 1958, Vol. I, p. 219.
33. Public Record Office, London, State Papers Foreign, Sweden, SP 95, vol. 17; Captain James Jefferye's Report of October 7, 1708 to the Secretary of State, Henry Boyle: "...certain it is that His Ma:ty has sent an express with letters to Battaryn that Gen:lls residence, to invite him to ovr party and desire winter quarters in Ukraina, but I am not yet assur'd whether he has comply's.
34. Костомаров, там же, стор. 615; («Диявол его сюды несет. Все мои интереса превратил; войска великороссийская за собою внутрь Украины впровадит на последную оной руину и на нашу погибель».
35. *Письма и бумаги императора Петра Великого*, т. VIII, ч. 2, стор. 864-

- 5, («...понеже когда он сее учинил, то не для одной своей особы, но и всей рады Украины»).
36. Докладніше про це див., Борщак, там же, стор. 23.
37. O. Haintz, *König Karl XII. von Schweden*, Berlin 1936, Vol. I, pp. 247-8.
38. Brückner, *op. cit.*, p. 405; («...eine Handlung, welche im übrigen nicht unmoralischer war, als das Bündniss, welches zwei Jahre später der Hospodar der Moldau, Kantemir, mit Peter dem Grossen gegen Sultan schloss... bei entgegengesetztem Ausgange der Schlacht von Poltava, höchst wahrscheinlich als ein Meisterstück der Politik, als ein heroischer Akt der Emancipation Klein-russlands von dem damals eine niedrige Kulturstufe einnehmenden moskowitischen Reiche angesehen worden wäre.»)
39. J. W. Bardili, *Reise-Beschreibung von Pultava durch das Desert Dzikie Pole...*, Stuttgart 1714, pp. 106-7.
40. Ph. J. von Strahlenberg, *Das Nordo und Ostliche Theil von Europa und Asia...*, Stockholm 1730, p. 252.
41. PRO, SP 91, Vol. 5; повний текст див.: Т. Mackiw, *“English Reports on Mazepa, 1687-1709,”* New York-Munich-Toronto 1983, pp. 150-1.
42. Б. Крупницький, «З донесень Кайзерлінга 1708 і 1709 рр.», ПУНІ, т. 48, стор. 17.
43. R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden*, New York 1968, p. 240, («...the ambition of Mazepa was to free the Ukrainians from the Russian overlordship»).
44. R. Massie, *“Peter the Great; His Life and World,”* New York 1980, p. 459, (Mazepa’s “...secret desire was that of his people: Ukrainian independence”).
-

*Оповідання, новелі, спогади**І. ІРШАВЕЦЬ*

ЗОШИТ КАТОРЖНИКА

(Продовження, 7)

В Дудінці оповідав один поляк: посадили його в тюрму і почали на підставі його справи «абрабативать», ніби як передслідство — бувші зв'язки з людьми, характеристика людей і т.д. Але оті «характеристики» і «контакти» самі йому підповідали, при чому йшлося про людей, яких він не знав. Почали йому обіцувати волю. Словом, підготовляли на свідка в якомусь процесі. Одного дня до камери зайшов якийсь офіцер і сказав йому:

— В Польщі москалі підготовляють суд над твоїми земляками, високопоставленими у вашій партії, державі та війську. Тебе хочуть використати як підставового свідка, бо не мають проти них обтяжуючих матеріалів. Просто хочуть знищити вашу еліту, як колись це зробили у нас. Якщо ти людина і поляк — відмовся від цього, а тобі і так більшого строку не дадуть. І він відмовився. Де Дудінка, а де Польща!

*

Коли нас вигнали до роботи на БОФ, першого дня підійшов до мене один із каторжан, Сидорчук, що десь вже зустрічався зі мною. Звичайно, такі зустрічі бувають приємні, але я не міг його собі пригадати. Сидорчук, — арештований пізніше від мене, розповів дещо про події після мого арешту. Серед вістей була одна тяжка і страшна — це справа реф. СБ «Мітли», «Смока» і «товаришів». Малою потіхою було це, що все ж таки вдалося його розкрити. Судив їх Револуційний Трибунал УПА. Залишилось питання: від коли ця «спілка» зв'язалася з ворогом і скільки НКВД зробило злочинів через них?

*

Майже щоденно до лагера БОФ привозили нових в'язнів. Все-союзна пусковая стройка вимагала дармової фахової робочої сили. Тут каторжани були бригадирами, майстрами, ба — навіть прорабами (виконробами, а чи як хто хоче — керівниками).

Одного разу нас перегнали до іншого бараку, а в нашому роби-

ли дезинфекцію, тобто нищили блощиці, яких тут було не менше ніж в тайзі. В тому бараці, куди нас загнали, була подвійна «норма» в'язнів, тіснота. До мене підійшов хлопець і привітався. Пригадав мені себе. Був це М., волиняк, член Організації. Тут він був уже більше року. На другий день він прийшов з В., бувшим районним провідником молоді. Ці молоді люди почали «витягати» мене з «общей бригади», що їм небавом вдалося. І так я став робочим помічником в інженера, а, точніше — одним із робітників. Робота була нетяжка і я почав відживати. Внедовзі ще зустрівся я з бувшим чотовим Ткачуком. Майже всі вони листувалися зі своїми рідними, отже часом якісь вістки проникали.

Працювало на БОФ-і багато «вольнонайомних» і ітееловців, зокрема інж.-техн. персоналу. Частина їх жила в нашому каторжному лагері, хоч під боком був *величезний* лагер ітееловців. А як в ІТЛ в основному були криманілісти, які підлягали ісправленню, — бо ми ні!, — інтелігенція воліла перебувати з нами «неісправляємими». І в каторжничому були різні людська. Сюди, як «політичеськіх», загнали бувших поліцаїв, есесівців та служителів інших поліційських служб, просто карателів. До речі, тут теж власті повіряли їм функції бригадирів, начальників колон, днювальних тощо. Як кажуть в народі — «крук крукові ока не виколе»!

З часом ми почали віднаходитись з усіх кінців України — з Донбасу і Житомирщини, Одеси і Харкова, і т.д. Технічні функції на будові виконували бувші в'язні теж з усієї Європи. Начальником дільниці номер 4 був англієць Грамсс, інженер, заступник головного інженера Лернер, французький жид, а начальником дільниці номер 2 був інж. Самуїл Шафран, жид з Вінниці (ще в'язень). В дільниці номер 1 був Путько, б. член КПЗУ, посол до сойму Польщі від Сельробу. Свої десять років він вже відсидів.

Грамсс так і не навчився російської мови добре, а Путько говорив лише по-українському. Лернер, з яким мені прийшлося ще кілька років зустрічатися, працював на будові метра в Москві, а тоді зробили з нього шпигуна і дали йому 10 років, що їх він «чесно», від «дзвонка до дзвонка» відсидів. Були й німці надволжанські.

Був тут інженер Петрусенко, який подавався за брата славної нашої співачки, хоч як відомо, правдиве її прізвище не було Петрусенко. Але кожний радив собі в біді, як вмів, лише б другому не шкодити. Одного разу кличе мене інженер Ніжинський (ІТЛ):

— Ти знаєш, що в жіночому лагері (Но. 6) є донька «знаменитого» українського історика М. Грушевського? — І справді. Була там старша дочка Грушевського, Ольга. Жіночий лагер був неподалеку під горою вугляною — ЦУС (Центральная Угольная Сортировочная).

Коли в 1934 р. М. Грушевський помер, або точніше, коли його замучили, як писали в світі, його сім'ю, як би то сказати, інтернували. Ні, це не буде правдиве. Без суду засудили і розвели в лагері без строку. Ольга початково працювала на тяжких фізичних роботах, була грузчиком, чорноробочим тощо: по літах її дозволили працювати на легших роботах. І досі свого строку вона не знає. Ось що переказав мені інж. Ніжинський. Так здійснились його (Грушевського) слова, які він сказав на своєму ювілею в 1926 році... «я приїхав, щоб жити, працювати і страждати разом з вами»... і страждання перейшло на його дітей, як символ страждання народу.

*

А до лагера все звозили нових каторжан з усіх усюдів. Влітку 1947 р., привезли етап з іркутської тюрми Но. 2. Були ці люди дуже вибіджені, бліді лиця, наче з тамтого світу. На наш участок із тієї групи приділили теж одного, Н-ча з Сумщини, чи Чернігівщини. Був він свого часу пов'язаний з СВУ, а пізніше ОУН. Отже, їх в 1945 році запроторили до іркутської тюрми, чи як її називали — централі. Там вони у підвалах просиділи два роки, не бачучи світу Божого. Тепер пригадали собі про них і привезли сюди, щоб «страїть новий родіне гарадок».

Привезли й решту каторжан з Дудінки, в тому і Кожум'якіна Семена. Був він інженером-технологом, війна застала його на посаді гол. інж. цукрозаводу на Полтавщині, сім'я евакувалась в Казахстан, а він не встиг. Під час німецької окупації він далі працював на цукрозаводі і співпрацював з московським підпіллям. Коли повернулись росіяни, вони залишили його на тому ж заводі до часу, аж коли після піврічної відбудови випroduкував він перший цукор. І того ж дня... його арештували. Ордер на арешт був уже підписаний пів року скоріше. Вони лише чекали, щоб він урухомив цукрозавод. Іронія долі! Його дружина в тому часі була в Алма-Аті секретарем Обкому партії. Він теж був членом партії. Уважав себе за лєнінця, а дружина була сталінівкою. Він ненавидів Сталіна і обожнював Леніна. Надіявся, що Молотов зробить ще щось доброго, бо він, як говорив, походив з дворян і був освіченою людиною. Був українцем, по своєму любив Україну, трохи був запізнаний з українським національно-визвольним рухом. І так, за його віру в Леніна дали йому 15 років каторжних робіт, а дружина, очевидно, відреклася від нього. Пізніше зняли йому 5 років строку і в 1954 році вислали десь в Комі АССР, де дозволили працювати інженером, але на Україну так і не пустили.

*

Будова БОФ-у все розросталася. Вже працювало кільканадцять тисяч в'язнів. Дозволили писати в'язням листи, отримувати продуктові посилки, організувати «культурну» роботу, лише б люди в'язні працювали. Ба, почали робити з каторжниками «производственные совещания». Якось на «совещаніє» прибув начальник будови БОФ-у, Вальц. Промовець він був добрий і усвідомлював нас, що «советское правительство, самое гуманное в мире», і що за «хорошую работу» нас помилує, про що вже сам потурбується. «Ви только работайте», — мовив. Виступали також (так, так) каторжники, закликаючи до видайнішої праці. Були такі! На «совещанії» виступив і заступник нач. норильського комбінату в справах лагерів, або просто — начальник норильських лагерів, Воронін. Цей заохочував нас до праці зовсім по своєму, з усією цирістю чекіста. Він «пояснив» нам, чому ми не повинні працювати гірше ніж «вольнонайомние»:

— Собственно говоря, какая разница между вами а вольнонайомними?

— Только та, что на них еще не выполнен формуляр.

Властиво, в цьому він заключив усю суть розуміння «вільної людини», де панує «самое гуманное правительство», його ідеології і відношення до власних громадян.

Для культурного «развлечения» іноді привозили з ІТЛ хористів, артистів, музиків, які давали нам концерти. Серед хористів зустріли ми кількох бувших членів хору Котка. Як відомо, хор Котка у свій час був ліквідований, а багатьох із них арештовано і засуджено на 10 років ІТЛ (тоді найвищий строк в СРСР) за... «антирадянську агітацію». І ось тут вони тепер співали нам, каторжникам, щоб ми видайніше працювали!

В той час гол. інж. управління «строительства» був Полтава, розумний інженер і людина. До 1939 року він працював директором в одному важному міністерстві в Москві. На нараді директорів заводів однієї «отраслі» він зробив доповідь, очевидно із відповідним політичним вступом, як це у них велось і ведеться. Не знав бідолаха, що Сталін підготовлював уже пакт з Гітлером. Невдовзі дістав «предложеніє» відрядження до геологічної експедиції в Красноярський край. А тут, каже, старі знайомі, які від мене були в якійсь формі колись залежні, помогли витягнути мене з тайги і тундри до комбінату.

Правду сказав Воронін!

*

На будові праця була тяжка, зокрема взимку, коли морози були полярні. Формально, так зв. здорових в'язнів не виводили до роботи, як температура спадала до -41° , а ті, які мали третю категорію, то при -36° С. Очевидно, це відносилось до відкритих робіт і на відкритому полі. А вже скрізь стояли будинки і час наглив, «сроки сжатие, пусковые». Люди не видержували ні фізично, ані психічно, і самі калічилися — відрубували пальці, долоні, калічили ноги, очі — щоб тільки не виходити на роботу. І за це їх тут знов судили. В'язень, у відчаї, відрубав собі долоню і за це дістав п'ять років ІТЛ.

Більшість в'язнів — були українці з усіх областей. Розмовляючи, приглядаючись товаришам недолі і тут освідомлювалось, як масово брали участь в УПА українці із Центральних і Східних областей України, і що ОУН діяла теж в усіх областях, очевидно в різному масштабі. Були тут і середньо-азійці — узбеки, казахи й інші, які були в рядах УПА. І що було відрадним це те, що вони всі дуже добре тримались. Якщо пам'ять мене не підводить, то лише зустрілось двох, які пішли на співпрацю з властями, в Тайшетських лагерах — Мамедов, азербайджанець, і в лагері Но. 3 — Катаєв, кавказець. Але якоїсь виразної шкоди вони нам не чинили і не засуджували нас. Може тому, що швидко стало відомо про їхню співпрацю; правда, вибігаючи вперед після розгрому організованого бунту в горлазі Но. 3 в 1953 р., Катаєв разом з чекістами бив нас, коли ми мусіли лежати ниць на землі під цівками автоматів.

Щоденно на будові гинули люди, спадали з висот, або щось спало на них з тих же висот. Інші мерзли з голоду і каторги. Але фабрика росла — на нашому поті і костях. Але й ми вже не були ті, що в 1945 роках. Більшість українців-каторжан — це бувші вояки УПА. Вони вели себе гідно і щораз більш згуртовано.

Скрізь на світі ті люди були б визнані як військово-полонені, як солдати ворожої повстанчої, але ж армії, і були б інтерновані. Скрізь, але не в «стране соціалізма», хоч солдатів РОА Москва інтернувала, про що згодом.

Члени Організації, яких було відносно менше від самого початку, почали гуртуватись. Треба було якусь лінію життя-буття в цьому пеклі визначити і щось масі людей сказати. Першим було визначення нашого відношення до «производственного труда» в лагері. Отже, говоримо людям, що працюємо так, щоб навчитися якогось фаху і не вмерти з голоду. Очевидно, кожний шукає таку роботу, щоб найменше робити, один одному мусимо помагати. І

хоч ми, як Організація, були ще не сильні, не могли ще організувати якісь акції, але ми вже були! Проти нас була не лише сама власть, але і вся голота бувших поліцаїв, гестапівців, старост, наглядачів з німецьких лагерів смерті, які, хоч і самі в'язні, тепер вислугувались новим господарям — ЧЕКА.

Зрештою, вони були близькі собі ідейно. А власть вміла підходити до змучених людей. Бувало, що в посилках, які присилала комусь рідня, опер знайшов і ...горілку. Отже, сам начальник лагера чекіст Жмигов «частував» адресата його ж горілкою, якщо цей був «хорошим рабочим». Бачите, як гуманно!

*

Будова БОФ-у добігала кінця. Корпус по корпусі починав продукцію. Страна почала одержувати нікель, срібло, кобальт, золото, свинець та інші кольорові метали. Наш каторжний труд і американське устаткування збагатило і зміцнило нашого ворога. Чому американське? Бо власне «фльотаційне» устаткування було доставлене, як дар Америки. На скринях з тими машинами так і писано англійською і російською мовами: «От одной из Аб'едньоних Націй — УСА».

Чи довідаються колись американці, хто вбудовував їхні машини? Скільки людських життів лягло під кожною їхньою машиною? Може якийсь американець буде спати на нікльованому ліжку, виробленому на норильському БОФ-і? І радий буде, що дешево купив і не задумається, чому так дешево, як і не знатиме, що тут людське життя, піт і кров не мають ніякої ціни.

Під зиму 1949 року начальник участка Шафран Самуїл покликав мене до себе і сказав:

— Слухай, ти підпадаєш під особий режим. Лагер буде реорганізований. Тебе так і звідси заберуть до особорежимного, тому я тебе вже зголосив, що на будові ти не потрібний і тебе переведуть до лагера «25». Я тоже там буду мабуть працювати, а крім того там, на будові кірпічного заводу, є мій товариш Абрам Зайдель прорабом. Він тобою заопікується, зрозумів?

Що ж, треба було подякувати цьому доброму жидові.

Шафран Самуїл Абрамович, інженер-будівельник з Винниччини, досиджував свій строк за «антирадянську пропаганду». «Вина» його мабуть була невелика, коли дозволили працювати начальником участка, хоч, властиво, кілька разів його відкликували з цієї посади, але все знов «востановлювали» і так він дробільний цех дотягнув до кінця, а нагороди і «ордена» одержали «таваріщі».

Слово своє Шафран додержав. Дякую тобі Самуїле Абрамовичу!

*

Серед тієї тяжкої дійсності були і події з чорним гумором. В лагерну тюрму «шізо» посадили каторжника Іванова. Але виявилось, що він не винен, домігся піти до начальника лагера і там виявилось, що винен не цей, а інший Іванов, та що щось там опер переплутав. Начальник вислухав і запитав, де той Іванов, що винен?

— На роботі, — відповів надзиратель.

— Тоді як прийде, посадить тамтого, а цього випустить, — сказав. Надзиратель забрав знов невинного до «шізо» і зачинив. «Невинний» почав добиватися і домагатися, щоб його випустили.

— Чого орьош, — питав надзиратель.

— Випускай, я ж не винен, сам начальник казав випустити.

— Да, але начальник казав тамтого посадити, а тебе випустити. А як той на роботі, то як я його посаджу! Підожди, прийде з роботи, приведу і посаджу його, а тоді тебе випущу, як і сказав начальник.

Що ж, кожна людина і кожна власть мають свою логіку думання.

*

Одного дня нас забрали на етап — десятиох каторжан, що підлягли під особий режим, і погнали пішки на «25». Про цей лагерь ми вже дещо чули. Розповідали ті, яких перевели з нього на БОФ, бо БОФ мав бути лагером з облегшим режимом, отже туди зганяли дезертирів з Червоної Армії, поліцаїв, співробітників німецької окупаційної адміністрації, німецьких карателів і їм подібних.

Коли нас пригнали під вахту «25», то в лагері вийшли нам назустріч «тутейші» каторжани, а серед них і бувші «бофовці». Коли нас впустили в зону, привітали нас друзі, сердечно радіючи, що живемо і зустрілись. Шумук обняв Семенюка, а Василько притискав мене. Але вражіння було тяжке — «тутейші» виглядали погано. На роботу тут не всіх гонили, харчі були дуже погані, лагерь усе огороджували густіше, колючим дротом, охороняли лагерь червонопагонники — ВВ (внутренние вайска), довкола чути було собак. Ужас! — як сказав би москаль.

«25» — (назву цю дали йому тому, що тут же недалеко був завод Но. 25, де продукували кобальт) — по «реформі» Нориллягру ще не мав, здається, чіткого призначення. Просто, ще не мали де нас усіх використати і режим ще не був вповні підготований до цього.

Частина виконувала каторжну роботу на побутовому кар'єрі, а більшість в кірпічному заводі. По кількох днях і «наш етап» вигнали на кірпзавод, але на будову. Сам начальник кірпзаводу приймав нас по «делам» — Гарфункель, єврей за походженням. На моє щастя, Самуїл Абрамович справді вже переказав про мене Зайдельові та й сам кілька днів тут був. Була зима і робити не було що, але і їсти не дуже давали.

Небавом «склад особовий» лагерь, так сказати б, устатковувався близько чотирьох тисяч каторжан. Очевидно, переважаючи більшість — українці, повстанці й оунівці. Чимало було прибалтійців — литовців, латвійців і естонців, було трохи кавказців, німців-росіян, кількох поляків і один... голляндець. Сюди зібрали всіх «особо опасных» з цілого нор'нлага. По якомусь часі нас повідомили, що ми тепер знаходимось в «3-ім отделенії Горлага» і всякі «заявленія» адресувати «начальнику 3-го отделенія Горлага от заключонного (з/к) каторжнім роботам (ктр(. . . Стаття (ст). . . 58/1».

На всій верхній одязі олійною фарбою на плечах повиписували «лічніє номери», що складались з літери і числа.

Розвод (вихід на роботу) був цілою «церомонією». За брамою лагерь приймав нас конвой червонопагонників, лічив по чотири і казав сидіти, в дорозі йти, тримаючись під руки. І ті крики... подтянись! І кругом собаки! До «производственной» зони з лагерь було біля кілометра.

А так недавно ми оглядали через зону розвод в 8-мі лагерь ІТЛ. Для них щоранку на розводі грав лагерний духовий оркестр, а нам собаки і лайка конвоя (хоч і там лайки не бракувало, але музика заглушувала її). Але ІТЛ, як і ті, що залишились на БОФ-і, були для властей клясово близькі, свої, які «лише підпали під буржуазні впливи», або були «залишками старого ладу». А ми? Ми мали свої власні переконання, ідеї, світогляд. І тому так «апасние».

Влітку 1950 року почалася розбудова об'єктів — цементовні, цегельні, вапнярні і мінеральних виробів. З БОФ-у прийшли сюди Путько і Пабельєв. Прізвище Путька для багатьох із Західної України було знане, зокрема для комуністів. Діах Сельробу і КПЗУ, посол до польського сойму. Здається, що в 1934 році, втікаючи перед арештом, він перейшов до ССРСР, де його арештували і засудили на 10 років ІТЛ за... український націоналізм. Тепер, вже «вільний», він працював прорабом. Говорив він тільки українською мовою з усіма, з легким галицьким наголосом. Збудував тут собі хату-балок, не женився і так колов своє життя. Іноді сподівався, що вернеться на Україну, що його бувші товариші поможуть йому. Часто згадував Пелехатого, який тепер займав вид-

ну посаду у Львові. Але товариші не спішили з поміччю. Згодом ми зблизились до Путька.

Був тут ще П., який вже відсидів свій строк за український націоналізм. Арештували його 1940 року, походив з Дубенщини. Мав всього біля 30 років. Тепер був магазинером.

*

Крім «особого режиму» загального, тут була ще і подвійна оперативна служба МВД і МГБ; перші займалися удержуванням «порядку» в лагері, другі — далі вели слідства, організували провокації, емгебісти називали емведистів «тряпочниками» (ганчірниками).

Тут кожен із нас був під інвігіляцією, але тут ми були в більшості, було чимало членів Організації, які виконували різні функції і то в різних областях України. Були і такі, яких загалом знали, що вони москалі, але що було неправдою. Були повстанці, хоч і нечлени Організації, але які далі вважали себе вояками УПА. Тут були з Донбасу, Дніпропетровщини, Кіровоградщини, Києва і Київщини, Поділля, і всієї Західньої України. Все це давало можливість створити сильну місцеву організаційну мережу. Але це вимагало від малої групи людей, членів ОУН, великої праці, розсудку й обережності.

Пам'ятати треба, що каторжники в більшості були через ті п'ять років ізольовані від світу, багатьох зневірились, почали «привикати» до каторги. Перемогти це все — було обов'язком Організації, і вона взялася за цю справу і виграла її. Можливо, що колись хтось, рахуючи на слабкість людської пам'яті, буде собі привласнювати заслугу того, що тут діялося. Певне, що не всі з того гурту людей однаково причинились до організування опору, але правда була така, що це Організація всім керувала. Крім всього в лагері було кількох друзів, які були суджені не за свої... «гріхи» і їх треба було берегти, щоб хтось, хто міг би їх знати, через необережність не зробив прислуги емгебе. А агентів емгебе вербували силоміць. І хоч загал в більшості знав їх, все ж таки загроза була велика. Нужда і каторга не лише вбиває, але спричинює іноді моральний упадок.

*

Були каторжники, які майже не виходили з БУР-а. Одним із них був Федас із Клецька або околиць. На БОФ-і він кілька років провадив бетонярню, що й тут робив якийсь час. Але з часом почали його за будучо саджати в ту лагерну тюрму: то за те, що він

«саберался в пабег», то за намову проти власті і т. інше. Самі «надзерателі» називали його «вічним революціонером», від чого його доля не кращала. На якийсь час випустять, зроблять «зав. асфальтної установкі», і знов посадять. І годі було довідатись чого від цього дрібного поліщука хотіли. А він мовчав.

Був у «третьому» німець Якубовський. Говорили, що він був співконструктором, чи пак конструктором німецького танка «Тигр». Так, чи ні, але мусів бути добрим спеціалістом в металюргії, бо власті запропонували йому керівну роботу в металюргічному заводі, здається технологом, обіцяючи всі можливі блага життя. А він? — просто відмовився. І далі працював... асенізатором. Зовсім не розмовляв (і не вчився) російською мовою. Також багатьох естонців не хотіли ні вчитися, ані розмовляти московською мовою.

*

Коли постала потреба розбудови «бази строїтельних матеріалов» заводу Но. 25, металюргічного й інших, нам власть дещо попустила. Дозволили приймати посилки, листи і працювати в продукції у приміщеннях, очевидно, на таких посадах, де не хотіли працювати вільнонайомні, або де їх не було (Норильськ начислав десь біля 25 тисяч мешканців). Очевидно, в продукції працювали каторжники раніше — в гофманській печі при трьох вогнях, де температура доходила влітку до 100 С°, на глиняному кар'єрі, на бутовому кар'єрі тощо. Не всі мали сім'ї, що могли присилати посилки, не всі листувалися із зовнішнім світом з різних причин. Тим, які тяжко працювали, зокрема докучав голод. У відчаї, пригадую, на нічній зміні один молодий галичанин з'їв рідке скло. Годі сказати, чому це зробив, але лікар твердив, що з голоду. Дуже довго мучився заки помер.

*

На бутовому кар'єрі начальником був бувший капітан РОА (власовців). Вільний. Тому, що про власовців загалом всі знали, ким і чим вони займалися, цікавим було, що пан капітан не сидів в лагері, а начальствував. Ось, що він розповів:

— Нас, власовців, які осталися в межах Росії після війни і тих, що передали аліанти після війни, держали в контрольних пунктах (фільтраційних, провірочних). Тоді було нам дуже тяжко — голод, епідемії і «проверочние следствия». Маса нас вимерли. Це тривало досить довго, кільканадцять, або й більше місяців. Це ж

було кількасот тисяч людей. А згодом нас розвозили по всім усядам на... поселення в «отдальонние райони»... схід, північ. Чи судили? Так, але відсотково небагато. Загалом судили тих, кому довели участь в безпосередніх каральних акціях гестапо, вбивства, шпигунство і т.д. За саму участь в РОА не судили, поминаючи, очевидно, верхівку. На наше здивовання, він мовив:

— Ви ж зрозумійте, ми — це русскі, нас було не менше мільйона. Судіть мільйон — це признання, що мільйон росіян перейшло на службу німців і воювали проти росіян — советської власти.

Дійсно, треба «поняť».

Ще про використання властями «русскіх». Відомо, що в «третьому» число українців зближалось до, мабуть, 95%. Хоч і серед нас були такі, що ради хліба доносили на товаришів, але їх було мало і, в основному, це були бувші офіцери ЧА, енкаведисти, чиновники, які під час війни вірно служили Гітлерові. З нашим рухом вони не мали нічого спільного, отже, і їхня шкідливість для нас була невелика — тим більше, що всі знали хто вони. Оцим «хахлам», що були зі східних областей України і інших республік, емгебісти наступали на «амбіцію»:

— Ви ж то советський чоловік? Вірно?!

Ну і «спілка» повставала, хоч не завжди. А москалям грали на національну амбіцію:

— Ти ж то «русскій человек»? Для тебе бандерівці тоже вороги (з розповіді Філіпенкова Ніколая).

З сумом треба сказати, що абсолютна більшість москалів співпрацювала з емгебе.

*

Пригадати треба також маловідомий факт. Був москаль з України, а точніше — з Донбасу, який був членом ОУН, т.зв. руского отдела ОУН, про що дещо чув я ще в Україні. Думаю, що це дуже цікаве явище в історії Організації. Советські власті документів про це ніколи не виявлять.

*

В цегельні (кірпічзаводі) головним енергетиком працював інж. Бондаренко. В тридцяті роки дістав 10 років по ОС-о, давно вже відсидів, продовжили йому «автоматично» на п'ять років і тепер знов пішов, бо саме скінчив додатковий строк, просити про паспорт. І... продовжили йому «автоматично» знов на п'ять років. Заплакав!

У міській лікарні працював лікар Омельчук, який мав строк 10 років тому, але як спеціаліст-хірург працював також в міській лікарні, опікуючись властями. Він то перший в СССР зробив операцію на відкритому серці. Всі заговорили, що його звільнять. А він робив взагалі дуже багато чудес-операцій. І що? Нічого, залишився в'язнем.

На цементному заводі був технолог інж. Майоров, бувший в'язень тридцятих років. Він опрацював якусь нову технологію, чи якісь там технічні нововведення в продукції цементу. Зголосили його працю до сталінської премії. І дали нагороду. . . начальникові заводу, а Майоров дістав серцевий приступ і вмер. А власті не дозволили навіть поховати його з належною йому пошаною, як це хотіли товариші. От-так завезли самого на цвинтар, і закопали.

*

Начальником участка на будові був інж. Павельєв, родовитий рязанець, людина-душа.

— Ну і для якого чорта ти сюди приїхав, — питаю.

— А ти «поймеш»? Закінчив я будівельний інститут, був комсомольцем, викликали мене в ЦК Комсомолу і предложили працювати інженером, очевидно, в системі НКВД. Відмовлявся, викручувався, дали час на надуму, а коли я щось видумав, щоб не піти, мене запитали:

— Ви советський патріот?

Я, очевидно сказав, що так. І ось так я знайшовся в системі НКВД. Спочатку на Кавказі, а коли німці загрожували Кавказові, тоді тут, в Норильську.

Второпав щось?

(Продовження буде)

Петро ДЮК

ПЕРША СТАРШИНСЬКА І ПІДСТАРШИНСЬКА ЮНАЦЬКА ШКОЛА УПА

(Спогад)

(Продовження, 2)

Вирушаючи вечором в напрямі Церківної, нам треба було перейти через залізничну дорогу і міст на ріці Свічі. Дорогою переїжджали час від часу німецькі частини. Наша охорона побоювалась, щоб ми ненароком не наткнулися на такі частини. Ми пройшли через залізничну дорогу і задержалися на березі-шкарпі перед мостом. Нас повідомили, що перша група зі скорострілом «Максимом» переїде сільми на другу сторону моста і там займе становище охорони. Ми, малими групами, будемо перебігати міст скільки «вистачить сил». Ніч була досить ясна і морозна. Ми щасливо перебігли міст і нашу заставу зі скорострілом, і завернули ліворуч на дорогу попід високою горою в Гошові, на якій білили будинки, і, мабуть, церква.

В Церківній попрали нам господині білля і нашвидку прасували гарячими залізками; деякі із них нагрівали на вогні, а в інші насипали горючого вугілля з дерева.

Прибув священик і ті, які бажали висповідатися, мали нагоду це зробити. Потім прийняли св. Причастя.

З Церківної ми вирушили в напрямі Брязи. В Брязі нам сказали забрати наплечники із саней, бо дальше вже не можливо було сільми їхати. Ми вже були дещо перемучені, але не змогли заночувати в Брязі, бо це не дуже велике село і не було б для всіх місця. Ми помаршчерували з наплечниками, змагаючись постійно під гору.

Біля нашої групи ішов ройовий «Дуб» і постійно заохочував нас до маршу, потішаючи, що до табору вже недалеко, ще кілька кілометрів. Ми розпитували його, що є там в таборі для вишколу. Він говорив з дотепом, що є танки, а може й літака вдасться роздобути. Десь по може двох годинах часу ми прибули на невеличку лісничівку, де стояла хата і ще якийсь будинок, але там нікого не було і ми не задержувалися. Казали нам ройові, що це приблизно половина дороги до табору, десь біля шість кілометрів від Брязи.

Деякі юнаки просто сідали або й падали на сніг і не хотіли, а

чи не могли даліше йти по глибокому і сипкому снігу. При заохоті ройових, ми прибули до табору вже майже над раном.

Нас спрямували до бараків, що не були дуже високі, побудовані з ялиць, положених в довжину. Одна частина бараку була вкопана в землю на висоту три-чотири ялиці, приблизно метер висоти, на яких спочивали крокви, що були покриті дралицями, а з верху сосновим чатинням.

Вхід до бараку був із чільної сторони. По середині бараку перехід, на якому стояла бочка від оливи, що служила за піч. По обох сторонах переходу розстелене чатиння. Дуже перемучені, ми по двох розстелювали по два коці на чатиння, а двома накривалися, накидаючи куртки чи плащі на верхні коці, а блюзки, або дещо інше під голови. Заснувши міцним сном, ми пробудилися уже по полудні. До бараку проникало трохи світла почерез свого рода вікна під дашком, зроблених по обох сторонах даху. В другій частині бараку було кількох татарів, що прибули до табору з німецьких військових частин, де вони повнили охоронну службу, переважно при залізних дорогах, і звідтам перейшли до УНС-УПА з повним вирядом. Тепер вони охороняли наш табір. За кільканадцять днів вони відійшли в терен зі своїм ройовим «Мухою», який походив десь з Дрогобиччини. Згодом ми довідалися, що була перестрілка з мадярами і ройовий «Муха» загинув коло с. Новий Мізунь. Важко було пояснити, чому куля попала в нього із-заду*.

Ми пішли до кухні по зупу, яку приготував кухар «Іван». «Іван» походив із Східних Земель, був вище середнього росту, широкоплечий, галасливий. Ходив він із постійно розіпнятою сорочкою і випнятими голими грудьми. Мав він також звичку переглядати ідунки, і якщо якась не була чиста, то перекидав її почерез яр і потік на другу сторону.

По зупі можна було оглянути табір. Табір був розположений в дуже доброму місці на південному схилі гори Магури. Говорили «старі Гайдамаки», що коли вилізли на її шпиль, то можна побачити в ясний день місто Стрий. Але тепер тут був глибокий сніг і про хід на шпиль не було й мови. До табору ми увійшли вузькою доріжкою понад глибоким яром, в якому робила початок і збирала свої води річка Сукіль, по другій стороні якої бігла вузькоторова залізниця. Тепер малі вагонетки тягнули в гору коні або упівці, а по шляху в долину їх гальмували грубими дрючками, напирючи їх на колеса.

Недалеко при вході на таборову площу я закріпив грубий пень понад півтора метра височини. Через постійне падання снігу,

* «Українська партизанка». С.Ф. Хмель, стор. 257. БУП ч. 8.

до кінця березня, цей пень змалів понище пів метра. По лівій стороні площі, між високими ялицями крилися під чатинням кілька бараків, що їх постійно добудовували для приміщення напливаючих добровольців. Дальше в долині були туалети, а над самою кручею — скорострільне гніздо із широким полем обстрілу понад яром, і для обсервації.

Повище туалетів, десь в половині гори, містилася лазня. В середині лазні було корито, видовбане із грубого дерева, мабуть бука. Корито наповнювалося водою, допроводжуваною коритом чи ринвою, видовбаною в негрубій, на половину розрізаній ялиці. Цю воду спроводжувано із струмочка, що плив повище лазні. Подібно допливала вода і до котлів в кухні. Стіни лазні були із середньої грубини ялиці, з якої була знята кора. Такою самою була й долівка. В одному куті лазні була збудована з каменя піч, в якій горів огонь і «пеклися» куски каменів. Ці камені лазничний доглядач кидав спеціальними кліщами в корито з водою і лазня наповнювалася паром, а вода в кориті нагрівалась. Найбільше уживалася ця лазня в суботи по полудні, коли не було формальних програмових зайнять.

По правій стороні площі йшла доріжка, що губилася між деревами. По її правій стороні стояв невеличкий барачок із вікнами, в якому мешкав курінний Хмель зі своєю дружиною. За барачком була обширніша поляна, на якій ми пізніше відбували вправи.

Дещо ближче площі, напроти барачку була вартівня (невеликий барак), а поблизу вартівні більший барак, поділений на дві частини. В одній частині мешкали чотові, а в другій була канцелярія школи. Побіч цього бараку був ще один барак, в якому приміщувалася лікарня і де мешкав лікар Максимович та санітарі.

По противній стороні від входу на площу був магазин і кухня, яка була тільки частинно під дахом. Кухонна піч була вибудована з каменя, з великими котлами в заглибленнях. До кухні допливала ринвами вода. Ринви спочивали на вилках, забитих в землю. Кухар, наповнивши котли водою, відхилив ринву на іншу вилку і вода стікала назад у струмок. Повище кухні і магазину було ще кілька бараків, в яких також розмістилися добровольці. Тепер тут було їх понад три сотні. Пізніше доходили інші, збільшуючи табір до приблизно п'ять соток.

О годині шостій вечером службовий ройовий скликав збірку цілого табору.

По відчисленні, службовий зголосив бунчужному «Лугові», а бунчужний — курінному Хмелеві. Курінний привітав зібраних. Бунчужний відчитав Денний наказ, згідно з яким усіх розподілено на дві сотні, кожна сотню на три чоти, а кожна чоту на ри рої. Рої

мали інший склад, ніж ті згрупування, в яких ми прибули до табору.

Офіційно назва табору звучала: «Перша Старшинська і Підстаршинська Юнацька Школа (УПА) ім. Пипського** при Гайдамацькому Курені».

У своїй книжці «Українська Партизанка» (С.Ф. Хмель, БУП ч. 8. 1959 р.), на стор. 58 Хмель пише, що Підстаршинською і Старшинською Школою, яка вже тоді прибрала назву «Олені», керував «поручник Хмель, а потім поручник Поль»; так і він підписувався і так його називали. Не знаю, хто він був і ніде не стрічав, що з ним сталося. Можливо, що ініціали С.Ф. — це ініціали його правдивого прізвища. В книжці Хмель згадує події осінню в 1949 р. Значить, що тоді він ще був в Україні.

Тепер ми стали вояками в повному розумінні слова. Після збірки ми пішли по вечер'ю, яка не була багата: чорна кава і трохи сухарів, тобто хліб, покращаний на куски і засушений в печі, що його в терені збирала постачальна сітка. Частина того хліба, заки «доплила» в Карпати, вже була дещо прицвіла. Кава часами була посолоджена, якщо якомусь відділові УПА вдалося захопити магазин з цукром. Частину сухарів треба було залишити на сніданок.

Кожний старався приміститись як найвигідніше, ведучи гутірки і нав'язуючи знайомства. О год. 9-ій службовий скликає «Вечірню збірку» до молитви. Команда «До молитви»! Один стрілець відмовляє вголос «Отче наш» і «Богородице Діво». На команду «Струнко», другий стрілець виголошує молитву Мащака «Україно, свята Мати Героїв. . .», «По молитві»! «Розхід». Розхід до бараків і приготування до сну. Перед десятою проголошується службовим «Вечірню зорю» і все затихає. Залишається вартовий коло печі, щоб докидати в бочку дерева. Часами були негодування тих, які спали напроти печі, бо їм було загарячо і тих, що спали під самими стінами та дверима, яким було за холодно. Треба було також пильнувати, щоб не погоріло взуття, яке стрільці складали довкола печі. Але не раз було і так, що вранці комусь показався палець через пропалений чобіт або черевик. Пізніше службові переглядали ледачим стрільцям, чи ноги чисті. Не раз можна було почути, що когось «пігнав службовий до потоку мити ноги, дарма, що був сніг. На щастя, завдяки братові Михайлові, я дістав дві пари вовняних скарпеток, від яких ноги не брудились так, як це було з тими, які мали зчаста кольорові онучі.

** В той час я нікого не питавав, хто був Пипський, думаючи, що це якийсь командир УПА або провідний член ОУН. Подаючи короткий спомин до «Шляху Перемоги» в 1954, я згадав про це Редакторів. Данило Чайковський написав в листі, що Пипський — це, мабуть, студент із Станіславівщини, який згинув в бою під Крутами. Щодо пор. Хмеля, то Петро Мірчук в «Українська Повстанська Армія 1942-1952» Ціцера, 1953, на стор. 253 називає його майор Хміль.

В бараку мешкало приблизно сорок вояків. Обертатися приходилося майже на команду. Коли один обернеться, то інші мусіли також обертатись.

Ще, здається, й добре не заснув, як службовий кричить: «Рання зоря»!

Між шостою, а сьомою годинами руханка, миття в струмках або просто в снігу. Багато роблять це без сорочок. Опісля тріпання коців, упорядкування лежанок. Година сьома — збірка до молитви. Подібно, як і вечором. По молитві збірка по сніданню: кава, супа з круп. По сніданні вояцтво приготується на збірку до зайнять, згідно з наказом попереднього вечора.

На збірці поділ вояцтва на дві сотні. Командиром моєї сотні був пор. Грім, вище середнього росту, червоне обличчя, виглядав на владителя якогось маєтку і старшим, як він напевно був. Дивно вражав його різкий голос.

Ми відмаршували на поляну, де почали робити підставовий впоряд, з перервами після кожної години.

Година дванадцята — поворот на обідову перерву. Збірка на обід. Апель-перегляд їдунок. Я мав німецьку їдунок, трошки приржавілу з однієї сторони дна, але після вичищення ніколи не мав клопоту і кухар «Іван» не перекидав її мені на другу сторону яру.

Зупа смакувала. Троха бараболі, гороху, часами навіть кусок м'яса, якщо якась ялівка могла вийти на гору, бо нести м'ясо на плечах не було легко.

Прийшла відтак черга, щоб наші стрільці перебрали варту від татарів, які держали її до того часу. Змінялися також службові старшини і підстаршини, клички дня. Вартовий рій зайняв місце у вартівничці. Табір мав три вартівничі пункти: два яких пів кілометра перед табором — це скорострільне гніздо із «Дехтяровим» (скоростріл сов'єтського виробу із кружком на сорок дев'ять набойів), і друге скорострільне гніздо пониже бараків над кручею, як і стежу по двох повище табору.

Цього дня відійшов назад в терен колишній мій провідник Району «Ігор», на лікування. Виглядало, що він в дорозі перестудився і його тіло покрили чиряки. За якийсь час він повернув до табору, став звільнений і відійшов додому.

По обідній порі ми знов вимаршували на поляну для теоретичних викладів. Пробуємо робити нотатки, але починає падати сніг і розмазує хемічний олівець. Перерва зайняття. Поворот до бараків. Чищення крісів, бо мокрі. Пробую читати нотатки, але замазані і темно. Два «ліхтарі» з нафтою не дають достатньо світла.

Слідуючого дня виносимо весь виряд і викладаємо на коці. Команда видала зарядження, щоб здати пояси, що їх деякі стрільці

носили через плече. Курінний заявив, що ми не поліція, а військо. Також пістолі, якщо хтось мав. Я мусів розстатися із своїм коротким крісом, бо такого потрібно було в терені. Пізніше, в магазині, я одержав довгий. Може й не зле на тому виграв, бо вкладаючи його під пахву, можна було відпочивати, стоячи на викладах, як падав сніг. А сніг падав сливе кожного дня по полудні. Ройовий підшепнув нам, що обов'язково треба мати по одній гранаті. Я сховав свою фляшкову зачепну гранату, і записали тільки одну.

По кількох днях основного підставового вишколу, переведено основний розподіл на підстаршинську і старшинську сотні. Мені сказав бунчужний «Луг» (який походив із с. Новосілки і знав мого брата, про, що я до цього часу не знав), що мене приділили до Старшинської сотні, зачисляючи мою Торговельну школу як неповно-середню освіту.

Старшинську сотню перебрав хор. «Чмелик» (вище середнього росту — говорили, що був раніше в ДУН, широкоплечий). Кожного ранку приглядався вправам сотні, а тоді розподілював на рої. Одним призначував засідки, іншим розвідку, пересування з місця на місце тощо. Це спричинювало багато лежання в снігу і повзання. Він наказував скидати рукавиці, хоч було досить холодно і мокро. Сам заткнув свої рукавиці за пояс і закладав руки за спину, доказуючи тим, що він також без рукавиць (С.Ф. Хмель в «Українська Партизанка» згадує, що пор. Чмелик був командиром Підстаршинської Школи УПА в Малиновицях [Гуцульщина] стор. 58. БУП ч. 8).

Хоч ми були далеко від населених околиць, то завсіди траплялось щось нового. Одного пополудня, для прикладу, службовий старшина повідомив, що потребують групу добровольців, які вже робили «мокру роботу». Група з легким вирядом відійшла в терен. Вона повернула до табору за кілька днів і привела високого мужчину, який пізніше проходжувався самотньо по таборі, убраний, як деякі шляхтичі, в короткі «помпи» і черевики із скарпетками по коліна, в короткій куртці, ковнір з кожуха і в капелюсі з вузькими крисами. Хоч голосно багато про цю акцію не говорили, але виявлялося, що вона відбулася в околиці Жулин-Семегинів.

Протягом двох тижнів нашого побуту в таборі до нас прибула група юнаків із Львівщини, що складалася головно із студентів, і їх приділено до старшинської сотні.

Мабуть для заправи, ми робили рейди в терен. Такий рейд був оголошений одного пополудня. В легкому виряді кільканадцять роїв із приблизно півтора сотки стрільців, включно з кількома учасниками санітарного курсу, яким керував д-р «Максимович», вирушили в дорогу.

Виславши передні стежі, чотові провадили нас розтягненим стрілецьким рядом. З нами також ішли сотенний «Чмелик» і курінний «Хмель». Одна група подалася на с. Лужки, а наша затрималася в Липі і розійшлась по хатах, виставивши стійки і стежі по селі. Тут ми пробули кілька годин. Курінний і сотенний висилали і приймали зв'язкових. Коло п'ятої години над ранком нас повідомлено, що наше завдання виконане і ми повертаємо до табору таким порядком, як прийшли сюди.

До табору прибували і відходили різні зв'язкові, функційні, постачання з харчами. Забирали і привозили також і випрану білизну.

Десь у третій тиждень березня до нас прибули стрільці «Скиба» і «Береза», які, як виявилось, були з куреня «Гайдамаків» і з якихось причин залишилися довше в терені, як їм було доручено, не виконавши належно наказу. Команда присудила покарати їх по 25 буків на задок (як про це висловлюється С.Ф. Хмель в «Українська Партизанка» стор. 144 — «по козацьки»). Присуд виконав ст. «Підкова», який також був з «Гайдамацького» куреня, який, як виглядало, був приділений до Штабу Школи, в присутності цілого складу Школи при пні, який при вході до табору значно змалів через нападання снігу.

З приходом групи із Львівщини збільшилося число «Птахів», а тим самим і «Сичів». Мене покликали до канцелярії і запитали, чи я хочу задержати псевдонім «Сича». Я не дуже то приймав його з охотою, тому й скоро погодився повернути до попереднього псевда «Гомін».

В суботу по обіді не було військових зайнять, але вільний час був зайнятий іншими роботами. Одні дещо направляли із взуття та одержі, інші купалися, чи радше — милися у парі в лазні. Окремо призначені групи по десять, чи двадцять стрільців ішли вгору поза табір і розшукували за високими грубими буками дещо на самоті, щоб можна було їх легко зрізати, порізати на короткі куски і котити або тягнути по снігу в долину до бараків, де інші стрільці їх перепилювали на короткі куски і кололи на дрова для палення в кухні. Треба було уважати, щоб не потрапити під такий «кльоц» в розмоклому глибокому снігу. Ще інші групи були зайняті при будові все нових бараків. Вони прокопували джаганями землю, прочистивши наперед сніг, закладали бальки на стіни. Переважно, це робили ті, які мали нахил до будівництва. Інші йшли в напрямі Брязи за приблизно пів кілометра від табору і забирали по п'ятнадцять-двадцять драниць (в залежності від керівника групи, який бажав, щоб всі пристосовувались до нього), що їх різали і виколювали майстри з місцевих сіл. У всіх цих працях я брав активну участь.

Як звичайно, кожного пополудня падав сніг, включно із суботою, часами досить мокрий. Я повернув до бараку із такої виправи, та скинув мокру куртку і шапку, знайшов місце ближче печі і повісив, щоб просохли. До бараку вбіг службовий підстаршина і заявив, щоб всі, які не є чимсь особливим зайняті, явилися на збірку. Не маючи причини до відмови, я кvasно поглянув на мокру куртку і шапку. Мій сусід, який був досить високого росту і виглядав, що вже пройшов юнацький вік, мало ходив на військові заняття, а натомість все щось робив в таборі, головню при будові бараків, а в цю суботу направляв вікно в середині бараку. В нього була сов'єтська шинеля і шолом. Він запримітив мою кvasну міну і сказав, щоб я узяв його шинелю і шолом. Я їх взяв і вийшов на збірку.

На площі було підвищення, а на ньому щось на взір престола. Тут був уже курінний Хмель. В лаві було понад п'ятдесят стрільців. Службовий зголосив курінному. Курінний перейшов перед лавою і сказав двом виступити. Його пронизливий погляд зупинився на мені. Я пробував задержати спокій і рівновагу, силкуючись пригадати, чи я не зробив якогось промаху. Напругу перервав курінний наказом «виступити». Після мене виступив ще один стрілець. Тоді я запримітив, що всі ми чотири були в шинелях. Моя досягала майже до землі. Між нами був один ройовий. Один був у шоломі. Курінний відправив зібраних, а нам сказав, що завтра, себто в неділю, прибуде до табору священник, щоб відслужити Службу Божу. Ми будемо стояти на почесній стійці. Всі в шоломах, з крісами на плечах, в рукавицях, з почищеними поясами і чоботами.

Я заявив, що шинеля і шолом не мої. Курінний сказав, що стрілець, якого він знає, може взяти мою куртку і шапку, якщо піде на Службу Божу.

Прибув священник. Ранок був досить погідний. Почалася Служба Божа. Співав наскоро зорганізований хор. Як звичайно, почав подати сніг. Нас чотирьох стояли по обидвох сторонах підвищення. Холод почав добиратись до носа. На щастя, я прийняв свобідну поставу, хоч і на струнко, щоб не висилюватись. Поки скінчилася Служба Божа, то наші чоботи були покриті снігом. По закінченні Служби Божої, я був вдячний Господеві, що все пройшло гаразд і я витримав пробу.

Березень добігав кінця. Одного дня прибула група десь із тринадцять чоловік. Ми скоро довідалися, що це майор Поль-Польовий, командир Старшинської Школи УПА на Волині, із кількома інструкторами і стрільцями. Поль-Польовий мав перебрати команду школи, а інструктори включилися майже негайно до інструкторського складу. «Кацо», майор з Червоної Армії, по націо-

нальності осетинець, дуже високий, сухорлявий з довгою витягнутою шиєю, проразливим тонким голосом, в мундирі Червоної армії і в шапці-пиріг, перебрав керування впорядом; майор «Лісовий», середнього росту, в чорній куртці із кожуховим ковніром, в кожуховій шапці із рівним дном, почав піротехніку; майор ЧА «Степовий» — тактику партизанки; пор. «Крутий» (наддніпрянець) — технічний виряд; «Руслан» — політичне виховання, а «Ждан» — розвідку.

*
**

В дальшому маневрові вправи відбувалися в терені ранками, а пополудні теоретичні. Теоретично перепроваджувано вправи до прицілу і стрільання, витовкаючи місце на кріс в снігу і намірюючись до цілі (тарчі) в снігу.

На викладах і вправах були чотові: «Орел» в уніформі української поліції (він прибув із групою українських поліцистів, які приєдналися до УПА); «Коник», пізніший підполковник на Лемківщині (загинув в Бірчі 7.1.47.); «Морський»; «Ждан»; «Степ» і «Вікторія». Деякі із них любили застосовувати капральську тактику. Наприклад, за якусь провину чи не увагу наказували стрільцеві оббігти довкола сотні і зголошуватись до чотового під час перерви. Оббігши довкола сотні, стрілець намагається зголосити, що завдання виконав, але чотовий, проходжуючись з іншим чотовим, в той момент зробив зворот в іншу сторону, і це так продовжувалось часом під час цілої перерви.

Ройові і чотові мінялися з огляду на їх службові дні. Ройовими були «Зір» із Східніх Земель, «Крем» (із с. Рудники), «Хитролис (з с. Носова), «Голуб», про якого говорили, що він був чотовим в «Гайдамацькому» Курені, будучи в Тернопільщині, без дозволу відвідав родичів і за це був zdegradований до ройового. Йому також приписували авторство кількох повстанських пісень («Там горами мандрують Сіроманці», частина «Гайдамацького» куреня), «Дуб», «Граб» та інші.

Всіх старшин і підстаршин можна було впізнати по функційних відзнаках, хоч це не відповідало військовому ступеневі: ройовий — червоно-вишневий пасок на лівому рукаві, пониже ліктя; чотовий — два таких паски; сотенний — три; курінний — римську п'ятку (V). Курінний «Хмель» мав це на вилозі своєї куртки. Бунчужний куреня — жовтого кольору римську п'ятку (V) бунчужний сотні — три жовті паски; ад'ютант куреня — римську п'ятку (V) зеленого кольору.

В суботні вечори відбувалися ватри, активну участь в яких брав наш «Сокіл» зі своєю гітарою і піснями, як: «Здибалися два дядь-

ки, як ішли до Львова, там на хаті хата, на тій хаті, ще дві хаті, Матко Божа сохрани. . . А зза рога поліцаї, Матко Божа сохрани. . .». У Великодній тиждень сотенний Чмелик забрав дві чоті і подався в терен (в «Укр. Партизанці», стор. 257, С. Ф. Хмель пише, що сотнею командував сот. «Коник», але Коник тоді був лише чотовим).

Група повернула у Велику П'ятницю і привезла понад тридцять крісів, стільки ж уніформів, шинель жовтаво-бронзоватого кольору, що їх носила малярська армія, пояси, набійниці, набой, гранати і всякий інший виряд, як лопати, ведра тощо. Найбільшим здобутком були два скоростріли «Максими», що їх малярське військо везло на конях. Від учасників, які привезли цю здобич, ми довідалися, що на малярську сотню, яка переходила через гори, сотенний «Чмелик» зробив засідку. Сотня переїжджала через міст на ріці. Сотенний «Чмелик» затримав малярів і зажадав зложення зброї. Малярський офіцер відмовився. Пронісся проразливий свист і наш скорострільник (він був при допоміжній поліції в Норвегії, яка носила сиво-синяві уніформи, подібні до летунських, прибувши на відпустку до дому, місто повертати назад до Норвегії, він вступив до нашої школи і був придільний до підстаршинської сотні) випустив серію із скоростріла. Кінь повалився до долу, а з ним і малярський старшина. Малярі негайно піднесли руки вгору. В таборі було велике піднесення після тієї події. Були й часи, особливо в неділі ранком, коли було дозвілля і розмови зосереджувались на тому, як пахнуть варенники, голубці, борщ і може мама чекає з готовим обідом, аж доки хтось не затягнув пісні: «А в Бавдінсті склянні двері, лягай спати без вечері, А в Бавдінсті добра зупа — літра води една крупа, як фасолія десь знайдеться, то Бавдінста, аж трясеться. . .».

На вправи, а головню на виклади прибував зчаста курінний «Хмель» і прислухувався до викладів, та ставив стрільцям запитання. Кожний запитаний підтягався на струнко, називав своє псевдо і відповідав. Не раз він викликав стрільця поперед групу і пропонував йому ставити запитання іншим. Траплялося це й мені. Не раз не було легко це робити. До записок не було легко заглядати в бараку, бо не було достатнього світла, а ще до цього записки були замазані від снігу.

У Великодню суботу підготовано підвищення на площі, що вказувало, що на Великдень прибуде священник і буде відправляти Богослуження і посвятить паску.

(Продовження буде)

Василь КАРХУТ

СИН ІВАНА

I

— Панове! Сьогодні тут ненароком упало важне слово. Один із нас висловив велику правду. . .

— Отже, завдання літератури, це вміти витримати в часі внутрішнє напруження. Себто, дати часові конкретний зміст, метафізичне почування втілити в реальну форму слова, вчинити його фактом. . .

— Письменник мусить мати свідомість, або бодай почуття ролі, що її виконує сучасність перед майбутністю, щоб будувати нове життя, родити з нього внутрішню правду. . .

— Вам мій вступ напевно видається дивним. Дехто подумає: «що за бомбастика»? От гуторили собі люди на сонці, вилежуючись на пляжі, про це і про те, про літературу до подушки. Колись там надто нагріло голову і почав філософувати, а той ловить за слово, бере його серйозно і починає робити з нього проблему. . .

— Хвилиночку терпеливості! Хочу, Вам, панове, оповісти одну безпретенсійну історію. Чи пікантна? Нащурили вуха? Не з роду «нагод і пригод». От така собі! Буденний шматочок життя, що міг би попасти і в літературу, як. . . підтвердження життя.

* * *

Додавали звичайно «син Івана», бо було їх двох того самого імення й прізвища в Березі.

Син батрака. Ви знаєте життя тієї класи добровільних невільників? Там «Пан» — Бог і володар життя. Саме життя, бо за кількості корців ординарії і ту нужденну хату, — може вимагати всього. Давати, не спішно. Тож його батько заради хліба для вісьмох дітей і обряд змінив. Проте дітей крадькома похрестив у церкві. Потім керований дивною, як на батрака, амбіцією, післав найздібнішого свого сина до шкіл.

Це було велетенське зусилля Івана та його батька.

Син скінчив середню школу, і батько відрікся від нього. Мусів. Так наказав «Пан», навіть у думці батрака завше писаний з великої букви.

Бо син його — паршива вівця! (слова «Пана»). Він — Пан — вивів його в люди! (О, Пане, де ти тоді був, як він тижнями підряд відживлявся самим сухим хлібом, запиваючи його водою, та й учився сам, учив інших, щоб лише заробити на той «хліб»!). А він, невдячний, тепер бунтує людей проти «Пана». Заложив «Промісвіт» в селі, і тепер хлопці, як «Пан» їде фаетоном, не скидають, з віддалі, перед ним шапок. І працювати на лані за ті гроші, що колись, не хочуть двадцятьшостого снопа! Чи ви чували про таку чудасію? Це він, син «його» Івана, те вчинив. Син його вірного слуги, для котрого він був як батько.

— Пане! Ти не зрозумів тоді того зідхання вірного слуги. Може, це був його тріумф?

Проте батько відрікся від сина. Мусів. . .

* * *

От ми обидва: я і він, син Івана, сиділи на холодному, мокрому бетоні арештантської келії та ділилися рештками хліба з моєї порції. На нього випав сьогодні «голодний день». Це так щодругу добу, щоб в'язні надто не брикали.

Повітря в щільному заперті було того дня винятково душе й сире. Сьогодні бо аж двічі вартові для гігієни щедро поливали долівку водою. Сире, густе повітря налягало каменем на легені. Від того лунко гупала кров у скронях, перед очима колесували круги, і ми хапали ротом повітря, мов викинені на берег риби.

Охляли, сиділи ми в темному кутку келії і розмовляли. Так щоб вартовий не побачив, а то могла б бути йому й мені біда.

Він оповідав, як то пан з його села зустрівся раз із ним у домі його учня. Він тоді був у восьмій клясі. Привітались звичайно; він подав панові руку:

— «Хамське насіння!» — лютував потім перед його батьком пан.

— Вижену всіх вас на мороз! Твій син мене навіть у руку поцілувати не хоче!

Син Івана засміявся. А потім до мене:

— Мені здається, що те почування шляхетської псевдовищости ще не вивітрилося досі з голови жодному з наших «панів». Навіть у наших вартових, що там за дверима келії. Чи допоможе тут якимсь переконуванням про спільно пошукуваний знаменник?

Звичайно, сірі в'язничні Березові дні тягнуться хвилина за хвилиною, голодні. Ночі ж на твердих нарах — холодні. Від холоду то сусід зліва, то сусід справа прокинеться, здригнеться, обернеться

ся, притулиться до тебе щільно-щільно, бо накриття дасть-Бог, і знову засне. Звісно: молодість!

Він лежав біля мене. Того вечора злинув на нього дивний настрій. Він дивився невидючими очима понад грубезні сволюки стелі, освітлені тьмяною замушеною електричною лампою, та снував жагучим нечутним шепотом думку.

— А проте наше життя величне. Наше... сучасників великої, вирішальної доби: переломової для нації... Вона збудилась, протирає очі, випростовує в'язи... О, бути співучасником великих днів, великих можливостей! Чи це не радість життя? Для кожного з нас! Нас чекає наш тріумф! Після ж перемоги — щоденна, чорна праця на своєму. Будувати, творити нове життя собі і своїм! Хто може краще відчувати цю радість чорної праці на своєму від мене, сина батрака? Свого в нас не було ніколи. Було лише ненаситне прагнення...

— Я чую, воно реалізується для мене, для тебе (він тикнув у мій бік, повів рукою навколо), для тих усіх, що тут разом з нами, і для... для тих, ген...! — Він ловив думку, щоб докладніше її висловити — для тих усіх «синів Іванів», що віками гинули без роду й імення за чужі інтереси.

Він ще щось шептав, але мене зморив сон. Я чув, що він вертиться на своєму місці, не може заснути. Так до ранку. Вранці виявилось, що він має гарячку. Маячив. Йому сильно кололо в боці. Стогнав. Забрали до шпиталика. Запалення олегочної. На туберкульозному тлі.

Потім дійшло до мене, що його з Берези випустили на волю. Йому не могли, хоч як намагались, довести ніякої колізії з законом. От наклеп «його пана».

Та йому ще залишилось лише кілька місяців життя...

Серпень, 1936

Огляди, рецензії

Д-р Степан ГАЛАМАЙ

ПРО ДВА КИТИ, ЩО НА НИХ ТРИМАЄТЬСЯ ІМПЕРІЯ, ПРО ТЕРОР І ПСЕВДО-НАУКУ

Горбачов і Лигачов притискають викладачів і студентів

У центрі завдань нарад т. зв. Всесоюзної конференції, що відкрилась 1-го жовтня 1986 в Москві, була роля катедр суспільних наук у зв'язку з рішеннями XXVII з'їзду КПСС. Так інформує ТАСС у статті п. з. «Виховувати ідейну переконаність», а ця стаття появилася в «Літературній Україні» з 9-го жовтня 1986 р.

Вже сам заголовок висуває мимохіть серйозні сумніви. Якщо офіційно лідери імперії закликають виховувати переконаність, то або досі погано «переконали» або немає таких ідей, тобто комуністична т.зв. наука вже нікого не переконує. . .

Вся стаття так побудована, що позитиви і досягнення майже не згадуються, за винятком загальників. Змісту виступу Горбачова не передається, а тільки загально, мовляв, він підкреслив, як *міцно* партія допомагає. . . при перебудові високого шкільництва. Чого хоче партія? Партія вимагає устами Горбачова і Лихачова *прискорення* соціально-економічного розвитку країни, а для цього м. ін. потрібно підвищення якості суспільствознавчих досліджень. Тут потрібне виховання молоді на славних традиціях партії і народу. Потрібне творче оновлення змісту викладання і подолання в його методиці застарілих хвороб формалізму, політичної кон'юнктури і показухи.

Учасники наради — це насамперед Політбюро. Далі: секретарі і завідувачі відділами науки і навчальних закладів ЦК Компартії союзних республік, крайкомів та обкомів партії, вчені, керівники міністерств і відомств, ректори і секретарі партійних організацій провідних вузів країни. Виступ Є. К. Лигачова треба брати як своєрідну діалектику, від чого напевно неодному з викладачів суспільних наук «пішов мороз поза шкурою». Він бо стверджує, що існує певна віддаленість нашої філософської економічної, всієї суспільствознавчої науки (о, це вже погано — С. Г.) від запитів (мабуть калька слова «вопросів», чи ж не краще для духа української мови написати: «питань, проблем» — С. Г.) життя. «Зрозуміло, що це не означає заперечення досягнень. . . але стан справ у суспільних науках. . . аж ніяк не відповідає вимогам часу». Грізно громить секретар ЦК Лигачов. В іншому місці ТАСС твердить, що «точні орієнтири діяльності

(навчальним закладам — С. Г.) визначені справді революційним характером нашого часу».

«Успіх перебудови вищої школи, роботи кафедр (чому не катедр? — С. Г.) суспільних наук, — сказав далі Є. К. Лигачов, — вирішальною мірою залежить від якості партійного керівництва цим процесом. Вузівські парт-організації об'єднують тепер понад 375 тисяч комуністів, а в тому приблизно 112 тисяч студентів». ЦК партії натискає на поліпшення викладацької роботи, на піднесення марксо-ленінської науки, а заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР Г. О. Ягодін складає обіцянки. Не можна легковажити справи, бо аж 5 тисяч викладачів не мають базової (от слово! — С. Г.) університетської освіти. Це мова тільки про суспільствознавчі дисципліни.

Ми не будемо перечисляти всіх названих в статті недоліків. В комуністів завжди все було найкраще на весь світ. Вкажемо тільки на деякі недоліки. Ось, наприклад, нагадування про переживання прописних істин, брак мужності (ще так недавно за всяку навіть невелику мужність попадались люди «пасти білих медведів», — С. Г.), боязнь нового (всім відомо, що всяка «новизна» викликала настороженість КГБ, бо це вухо і око імперії, а вона дрожить за своє існування, — С. Г.), догматизм (це ж від Леніна, Сталіна і його наслідників, — С. Г.), групівщина, атмосфера взаємного вихваляння.

Між іншими недоліками політичний «руководитель» назвав такі як «приступи політичної тріскотні», «сімейщина», «культивування підлабунництва і безпринципності», і т.д.

Під час згаданої конференції, що на її закінчення секретар ЦК КПРС М. В. Зимянін назвав важливою суспільною подією в житті країни, організатори, точніше партія, заповіли встановлення екзамену (іспиту) з марксизму-ленінізму і це мов Дамоклів меч зависло над головами викладачів і студентів шкіл. . . Ось цей нещасний марксизм-ленінізм і ще такі неодноразові ствердження, як, наприклад: «не кращий стан справ з розвитком теорії наукового комунізму» або такий заклик тої ж статті «не триматись теорії вчорашнього дня. . .» заставляє нас до того, щоб в дальших наших міркуваннях пригадати в приступній формі розвиток марксизму-комунізму-ленінізму, що чваниться своєю «науковістю», а наука давно ці претенсії відкинула.

Тут теж поважну роль відіграє постійно повторювана більшовиками вимога поєднання теорії і практики. З цією справою пов'язується у статті в «Літературній Україні» ствердження про соціологічні дослідження, а саме: «Серйозно відстають від вимоги часу теорія і практика соціологічних досліджень. . .»

Навіть не вдаючись до порівняння сказаного про советські дослідження з відомими мені американськими соціологічними методами досліджень або того, що зветься в англійській мові «research», можна дуже скоро відмітити, що багато сторінок суспільного життя в СРСР були «табу» для наукового дослідника. Стиль життя такий, що без хабарництва та крадіжок людям приходилось би голодом дослівно примирати, то як це явище

дослідженням має охопити суспільствознавець? Якщо й тепер люди стають «в чергах» перед крамницями за м'ясом чи черевиками, то як це має соціолігічне дослідження скласифікувати? Якщо випадки на дорогах держава тримає в тайні, то який смільчак-суспільствознавець опрацює методу досліджень тих і подібних випадків? Коли причини смертності заховується в тайні, коли немає пояснення про пересунення в демографічній мобільності, напр., 9 мільйонів росіян з півночі на південь, тобто в Україну (бо цеж явний доказ насильної русифікації і геноциду української нації — Г. С.), то як сподіватись розвитку досліджень і наближення до дійсності науки соціології, коли досі вистачав «Краткий курс історії ВКПб»?!

А до того, як відомо, суспільствознавчі дослідження вимагають дуже багато грошей (і тому вони найкраще «розбудовані» в США), а СРСР весь час насамперед вкладає гроші в зброєння, побудову концетраків та психушок і всього того, що запевняє політичну і поліційну контролю населення, а не дослідження його справжніх прагнень...

Породжена з смертельної ненависти псевдо-наука

Коли відкрити довідник п. з. «Філософський Словник» під редакцією академіка В. І. Шинкарука, то під гаслом «Ленінізм» є означено: див. Марксизм-ленінізм. Це значить, що вчення Карла Маркса, Ф. Енгельса та Леніна, хоч той останній був більше революціонером, ніж теоретиком і в дечому модифікував Маркса, трактують ще далі в СРСР як одне і те саме. Через це розгляд основних положень комунізму треба почати від вчення Маркса. «Маркс не був оригінальним мислителем...»¹. Про те, як Маркс, що весь молодий вік був захоплений філософією Гегеля, все у нього перекинув, але присвоїв собі діалектику, тобто науку про суперечності².

Ми, чи принайменше ті з нас, що студіювали економію, пригадуємо, що була теорія Рікарда про вартість. То Маркс собі її «випозичив» до своїх «наукових» комуністичних та ще й революційних тез. Теорію додаткової вартості або «супплюс валью» опрацював Родбертус. Її собі вподобав Маркс. Йому йшло не так дуже про теорію, як про революцію. Можна б навести більше прикладів, але вже із цих бачимо, що Маркс був еклектик.

Також і його учень Володимир Ілліч Ленін був еклектик (тобто розбирав різні чужі теорії для своєї, нібито, науки — С. Г.). Тому-то сміливіші критики на Заході прямо заявляють: «Якщо б вчення комунізму було правдиве і комунізм справді був би спроможний загарантувати людям щастя, то не було б жадної причини для поборювання його. Нам ясно, що комунізм ніяк не збудує мирного і щасливого суспільства. Комуністична доктрина не є правда. Це фальшива, цілком помилкова наука, сформульована Марксом, а далі розвинена Леніном тільки для одинокої цілі, щоб здійснити насильну революцію і диктатуру партії. В цих країнах, в яких комуністи перебрали владу, населення примушено без озву слухати наказів комуністичної насильної влади...»³. Попередньо вже згадано, що

1. Історія економічної думки. Автор Й.Ф. Белл, Університет в Чикаго, стор. 390.

2. Негація негації дає у висліді нову синтезу, що знов стає негацією і т.д.

3. Нова критика. Вид. Федерації за Світовий мир і Об'єднання, 1976, стор. 13.

Маркс «позичав» собі від різних попередників, згідно із засадою, що «кождому згідно з його заслугою, а від кожного згідно з його здібностями», включно до Сента Сімона. Ідею індустріяльних армій для агрикультури Маркс узяв від Фур'є, і т.д.

Досить несовісно він повівся з філософом Гегелем. Вже широко відомий вислів Маркса про те, що, мовляв, він поставив того філософа на ноги, бо його діалектика «стояла на голові». . . А це не правда, як показав Бенедетто Кроче. Кроче твердить, що Гегель не протиставив духа (думку) матерії в такий спосіб, як це робили суб'єктивний ідеалізм Берля і Канта, і насправді гегелівська система була скерована на усунення такого дуалізму. Абсолют (у Гегеля) то не дух (думка), але само для себе існуюче ество. Так, отже, це є перекрученням (пофальшуванням) позицій Гегеля марксистами, коли сугерується, що Гегель уважав духа (думку) за дійсність, а матерію за відблиск духа. Матеріалістична версія діалектики підпадає під серйозне заперечення. Діалектику можна правильно застосувати до розвитку ідей через зудар суперечностей і Гегель дає розумове пояснення того розвитку.

Але коли розглядати матеріальний світ, то виглядає на містерію, коли Маркс твердить, що й матерія діє згідно зі законами діалектики, тобто законом суперечностей і їхніх зударів: теза і антитеза зударюються, і виникає синтеза, яка з черги стає тезою, до якої, чи, точніше, проти якої вискакує до боротьби антитеза. . . , і т.д.

Іншими словами, коли ми можемо бачити, чому ідеї розвиваються так, як вони розвиваються, наприклад в дискусії, то немає зрозумілої причини, чому б то матеріальні речі розвивались в такий самий спосіб. Якщо йти послідовно, то Маркс, шукаючи за аргументами на повалення зневаженого ним суспільного устрою (аджеж він грозив: «ті капіталісти ще відчують і попам'ятають мої карбункули (мої піхури) на руках», — як подає Істман Маркс), не позбувся впливу на нього Гегеля, а навпаки, прийнявши тезу, що світ створений з несвідомої маси матерії, Маркс переніс на матерію все основне, есенціональне з Гегелівського поняття Абсолюту.

Дотепер ми тільки нагадували про питання, пов'язані з діалектичним матеріалізмом. Кожному, хто хоч трохи обізнаний з марксизмом-ленінізмом відомо, що крім діамату (діалектичного матеріалізму) доконче треба студіювати також історичний матеріалізм.

Питанням історичного матеріалізму добре було б присвятити в майбутньому дальші статті.

Марксові передбачування акумуляції капіталу, збідніння мас, і відносно російської революції, якої він не передбачав і не хотів, і деякі інші його прогнози цілком йому не вдалися.

Опінії філософів

Проф. Бохенський, Й. М., твердить, що практично всі філософи, які займалися марксизмом-ленінізмом, прийшли до заключення, що неможливо серйозно брати цю «наукову» будівлю. Наприклад, філософ Б. Рас-

сел сказав так: «Всі ті, хто приймають большевизм, замикаються перед науки зим доказом і поповняють інтелектуальне самогубство»⁴.

Г. Б. Актон: ... «філософська мішанина»... по нім. дурхайнандер. ...

А. Пасторе: «Ніяка гносеологія, жодна метафізика, жодна наукова відповідальність, ніяка психологія, жодна естетика, ніяка етика, ніяка містика... багато застосування і надужиття гегелівської діалектики, ніякої показної систематизованої логіки (це в Леніна)⁵.

Г. А. Веттер: «діалектичний матеріалізм не тільки проголошує протилежності в світі... але й сам є іманентною суперечністю («іманентний» означає те, що міститься в самому собі або внутрішньо притаманне, — С. Г.).

Може буде цікаво відзначити, що згадані філософи студіювали діямат без упередження, але зі симпатією, а книжку Веттера самі комуністи хвалили як найкраще видання про діалектичний матеріалізм. Появилась в Римі в 1949 р. і наша повища цитата зі сторінки 394 того ж видання.

В скороченні (за Бохенським), комуністична філософія — це необґрунтоване вчення. Вона, ця філософія часто і вільно покликуються на природничі науки, але вона чиста метафізика. Природничі ж науки нічого спільного з метафізикою не мають. Комуністичні формулювки спираються на ряд суперечних висловлювань.

Роман КУХАР

МУЗИЧНИЙ БОГОСЛУЖБОВИЙ ТВІР НА ВЕЛИКДЕНЬ

Мирон М. Федорів. Воскресна Утренья, для мішаного хору. Зааранжовано українським церковним наспівом. Друге видання в українській мові. Із серії видань з підготовного періоду для відзначення тисячоліття Хрещення Руси-України. Авторове слово до Воскресної утрени, нотний перепис Ст. Чичули, обгортка роботи Марії Гарасовської-Дачишин. Дозвіл друку від УК Митрополичого Ординаріату. Філядельфія, 1986, стор. 32, альбомний формат.

Утренью, на відміну від Вечірні й Великої (дополудневої) Служби Божої, відправляють ранньою, а то й досвітанковою, післяпівнічною, порою. В перекладі на сучасну українську мову це була б Рання Воскресна Богослужба. У краю звали її теж «резурекційною» відправою, від латинського означення на Воскресіння Христове. Взяти участь у Великодній «резурекції» (у Львові в Успенській церкві правилась вона після 4-ої год. ранку) — належало до почесних обов'язків кожної української родини.

«Воскресна утренья» на мішаний хор, в опрацьовані нашого відомого

4. Практика і теорія большевизму. Лондон, 1948, стор. 74.

5. Ля філософія ді Ленін, Міляно, 1946, стор. 211.

музиколога, видатного знавця української церковної музики, Мирона М. Федорова, — це помітний хоральний твір в дусі кращих традицій рідної церковної музики в Галичині. Помітний він зокрема піднеслим характером Великоднього призначення, всенародністю наспівів, основним провідним мотивом «Христос Воскрес» та мелодійність різних індивідуальних частин, як напр., світилен «Плоттю заснув як мертвий», стихирі «Пасха нова, свята, Пасха таїнствена», «Воскресення день», чи відпуст «Світися, світися. . .». Важливе теж значення Утрени, як виховний чинник рідної мови у вселюдному її розповсюдженні. Старші покоління привикли до церковно-слов'янського звучання богослужбових співів, екстеній, стихирів, як і в цій Воскресній відправі. Такі фрази, як «піснь припівующе», «людіє веселітеся», «Христос воскрес от гроба», «живот дарував», і т.д., в українізованій Утрени Мирона Федорова мають свої зрозумілі відповідники в сучасній українській мові. Тут і там залишено для піднеслого настрою деякі архаїзми, як «днесь», «жизнь», «стража», «гласний», «сокрушити», «скорб», що й їх можна б згодом теж замінити, згідно з сучасним мововжитком.

Наш композитор слушно підкреслює потребу якісного вокального, зокрема хорового оформлення наших Богослужб, заради більшої активності музично-мистецької форми церковної відправи для молодого покоління, що народилось поза межами рідного краю. «Ця Воскресна Утренья», пише у вступному слові Автор, «— як перше цього роду опрацювання, показує нам, як можна йти в тому ж напрямі і в інших богослужбених, напр., Вечірня, Парастас, Параклис, або інші відправи в році, за які прийшла пора забиратись і ступнево опрацьовувати їх в легших чи більш вишуканих видах, щоб красу нашого обряду, з його наспівними перлинами, оживити й тим зробити цей обряд принадним для нас, наших дітей та дальших поколінь».

Треба надіятись, що «Воскресна Утренья» М. Федорова «підє в народ» і причиниться до здійснювання його й загального музично-церковного ідеалу в мистецькому виконанні й музичній виразності.

Володимир ЖИЛА

ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ — ПЕРЕКЛАДАЧ ПЕТРАРКИ

*Франческо Петрарка: Вибране. З італійської мови переклав
Ігор Качуровський. Інститут Літератури ім. Михайла Ореста,
Мюнхен, 1982*

Мистецький переклад досяг сьогодні високого рівня розвитку. І тому перед перекладачем постають щораз більші й відповідальніші завдання, з якими нераз нелегко справитися. Він на відміну від поета чи письменника має перед собою готовий мистецький твір, який необхідно відтворити іншою мовою, зберігши єдність форми й змісту. Виявити елементи, які

становлять основу твору, передати його своєрідну й неодмінну дійсність та його духові ознаки.

Перекладач однозначно повинен знати мову оригіналу, що сьогодні розглядається як найголовніша запорука успіху. І водночас повинен мати дослідницький хист, ерудицію й тонку сприйнятливість. Максим Рильський вимагав навіть, щоб між автором першотвору й перекладачем була внутрішньо-духова спорідненість. Вибираючи між точністю і вірністю духові твору, то деякі перекладачі надають перевагу точності, а інші вірності.

Ігор Качуровський, перекладач *«Франческа Петрарки»*: *Вибраного*, цілком відповідає вимогам, поставленим перед модерним перекладачем. Він має великий талант, глибоке знання літератури, добру теоретичну підготовку, а найосновніше — вважає, що перекладацька справа це високе мистецтво. Він пише: «Працюючи над перекладами з Петрарки, я мав на меті не лише впровадити українського читача в поетичний світ одного з найбільших ліриків, що їх знає історія літератури, а також звільнити й унезалежити українське перекладацтво від російського».

Отже, як бачимо, розуміння перекладу в Качуровського розгортається в основному на двох рівнях: в першому випадку його аргументація спирається на поетично-мистецьких вартостях, в іншому на потребі незалежності українського перекладацтва. Такий підхід є наслідком відданої багаторічної праці перекладача, який гоїно ділиться своїм досвідом, не тільки в ділянці мистецькій, але також в загальнокультурній.

Переклади Качуровського з італійської поезії були б неможливі без глибокого знання італійської літератури раннього гуманізму, а зокрема життя й творчості Петрарки — визначного знавця античної культури, великого поета. Слід також сказати, що Качуровського приваблює поетична творчість Петрарки й то не тільки її ідейно-тематичний зміст, її дух, але, насамперед, її мистецька досконалість.

Переклади, переспіви й наслідування Петрарки в українській літературі до перекладів Качуровського були незначні й не завжди вдалі. Перекладач так пише про цю творчість: «Правда, в добу козацького барокко ім'я Петрарки було відоме нашим предкам, але вабила їх не особиста лірика, не образ Лаври, не досконалість сонетної форми, лише антиавіньйонське спрямування кількох сонетів у «Канцоньєре». Так, один з поемістів початку XVII ст., Мелетій Смотрицький, до книги «Тренос», писаної, до речі, польською мовою, включив перші десять віршів 138-го сонета з «Канцоньєре» у паралельному латинському та польському перекладі». Популяризатор і перекладач чужоземної творчості, Панько Куліш, залишив нам перший переспів славетного 61-го сонета Петрарки. Згодом Іван Стещенко, захоплений суспільно-громадською тематикою, переклав, чи вірніше, дав переспів віршем, але без рими канцони «До Італії». Маємо ще два сонети Петрарки перекладені М. Зеровим, та сім, перекладених М. Орестом. В *«Українській радянській енциклопедії»* згадано ще Марту Писаревську як перекладача Петрарки. Але, як пише Ігор Качуровський, її переклад (1841) «це звичайна містифікація: чейже немає ніякого оригіналу, котрому, бодай якоюсь мірою, відповідав би твір

Марти Писаревської» (тут же, щоб не бути голослівним, він пропонує цей твір увазі читача).

Варто ще згадати київських неокласиків, які, як пише Качуровський: «увібравши в себе найвищі здобутки світового письменства («незнищенну спадщину віків»), певною мірою сприйняли і петраркістські традиції європейської лірики — разом із безпосередніми відгомонами творчості самого засновника цих традицій». Проте найбільше в'яже наших неокласиків з Петраркою — «культ сонета». Почавши з 1974 р. сонети Петрарки перекладали ще Дмитро Паламарчук й Дмитро Павличко.

І так ім'я Петрарки було відоме в Україні ще спочатку XVII ст., але ми не мали потужного й досконалого перекладу його творів. Переклади, коли виконувались, то робились на основі слабо вироблених традицій, не враховуючи багатого досвіду майстрів західноєвропейської літератури.

І сталося таке, що коли 1974 року культурний світ відмічав 600-річчя з дня смерті Петрарки (1374), якого поетичне мистецтво вічне, прекрасне, завжди молоде, не підвладне часові, то в советській Україні не видано навіть окремої збірки поезій цього великого гуманіста. І тому оправданим стає обурення Оксани Керч, яка пише: «Він переклав і видав 'просто так' Петрарку, чого не зробила Академія Наук недержавного народу», а зробив це тому, бо «Качуровський виконує свій обов'язок супроти української культури без шуму й розголосу, як здисциплінований вояк».

До «*Франческа Петрарки*»: «*Вибраного*» в перекладі Качуровського увійшло 45 сонетів (44 з книги *Canzoniere* або *Rime*), дві ліричні поезії любовного змісту, канцона «Італіє моя. . .», початок третього розділу з поеми «*Тріюмфи*» й кінцевий епізод з п'ятої частини поеми «*Африка*». Поезії ці не датовані, бо Петрарка постійно їх переробляв.

Петрарчині сонети за формою — це чотирнадцятивіршові монострофи, де перші й наступні чотири вірші пов'язані охопною, рідше перехресною римою, а далі слідує дві тривіршові сполуки. Його канцона (форма італійської ліричної поезії) складається з довгих і коротких віршів, що чергуються за певним порядком, а рими утворюють складне плетиво. Містико-філософська поема «*Тріюмфи*» написана терцинами, а епічна поема «*Африка*» — латинським гексаметром.

Тут і хочеться бодай коротко спинитись на кількох перекладах Качуровського та придивитися до його передачі змісту першотвору, ідейно-образної системи, сили емоційного вислову та зовнішніх ознак вірша, а саме — до строфічної будови й способу римування. Отож спробуємо заглибитись у світ сонету СССХХ в оригіналі та в перекладі.

Італійський першотвір:

Sento l'aura mia antica, e i dolci colli
veggo apparire, onde 'l bel lume nacque,
che tenne gli occhi mei mentr' al ciel piacque
bramosi e lieti, or li ten tristi e molli.

O caduche speranze, o penser' folli!
Vedove l'erbe e torbide son l'acque,
.....
nel qual io vivo e morto giacer volli,

sperando alfin da le soavi piante
e da' belli occhi suoi, che l' cor m' hann'arso,
riposo alcun de le fatiche tante.

Ho servito a signor crudele e scarso:
ch' arsi quanto 'l mio foco ebbi davante,
or vo piangendo il suo cenere sparso.

Український переклад:

Мій давній легіт чую на горбах,
Для зору любе світло де вродилось
І стало — доки небові хотілось —
Жагою й щастям; нині зір — в сльозах.

О марність мрій, о безум у думках!
Вдовіють трави, плесо помутилось,
Пустим і зимним те гніздо лишилось,
Де я живу, хоч ліпше був би прах.

Від ніжних ніг — якби збудилось тепер це —
І від очей, що запалили серце,
Тоді б нарешті спочину діждать!

Я панові служив — черстовому скнарі.
Тож довелось, згорівши на пожарі,
Над попелом розвіяним ридать.

В сонеті, насамперед, хочеться відмітити надзвичайну милозвучність, виразність і красу вірша Петrarки в перекладі Качуровського. Перекладач показав себе й поетом, і дослідником. Йому притаманна інтелектуально-емоційна наснага, метафоричність, глибоке асоціативне й водночас предметно-образне мислення. При чому він не відходить від першотвору, а навпаки, відображає його мистецьку дійсність в цілому й робить це в системі значимих мовних елементів оригіналу. Таким чином, до творчої манери Петrarки додаються особливості творчої манери перекладача й переклад стає органічною синтезою двох культур, які зведено до спільного знаменника без будь-якої втрати для першотвору чи лишнього здобутку для перекладу. В тому, на нашу думку, лежить краса, вірність і своєрідність перекладу.

Канцона «Італіє моя...» напевно пригадала перекладачеві чимало паралель з минулого України й тому він переклав її з глибоким зрозумінням та показався великим шанувальником італійської історії і поезії.

Український переклад:

Мій Господи, якби цих віршів сила
Думки розворушила вам,
Щоб ви поглянули зі співчуттям
На сльози страдницькі народу,
Що, мов од Бога, жде од вас на мир і згоду!
Тож дайте знак йому у милості своїй:
Відвага піднесе проти хижацтва зброю,
І хай недовгим буде бій —
Адже колишній дух героя
Ув італійським серці ще живий!

Італійський оригінал:

Per Dio, questo la mente
talor vi mova, e con pietà guardate
le lagrime del popol doloroso,
che sol da voi riposo
dopo Dio spera; e pur che voi mostriate
segno alcun di pietate,
vertú contra furore
prenderà l'arme e fia 'l combatter corto:
che l'antico valore
ne l'italici cor non è ancor morto.

Переклад вийшов потужно.

Ідейно-тематичний зміст поеми, її дух і патос передано в перекладі наскрізь чітко. Перекладач зумів донести до читача настрої оригіналу, його красу, найтонші відтінки почуттів і думок, як також емоційні особливості італійського першотвору. Що торкається форми, то сам перекладач стверджує, що її «відтворено лише частково: збережено кількість віршів в окремих тирадах і дотримано принципу передачі змісту із вірша у вірш, але порядок рим передано з деякими відхиленнями, а чергування довгих і коротких віршів дано довільно». Цікаво, що 54 слова італійського тексту перекладач зумів передати 55 словами в українському перекладі, що вказує на факт, що перекладач точно орієнтувався на першоджерело. Таким чином, мистецький переклад — це галузь особливого мистецтва, яке більше, ніж будь-яке інше вимагає наукового підходу.

У книгу включено два обширні вступні нариси перекладача українською і італійською мовами, подано використану літературу, список українських перекладів Петрарки, як також список праць Ігоря Качуровського (надрукованих і готових до друку).

Книжка появилася на доброму папері. Її італійські оригінали надруковано на лівій сторінці, а українські переклади — на правій сторінці. Великою прикрасою видання є чудові малюнки-ілюстрації Ст. В. Конашевича.

В цілому ж «*Франческо Петрарка: Вибране*» є цінним надбанням української літератури в ділянці перекладу. Книжка, без сумніву, стане корисною і спеціалістам-філологам, і широкому колу читачів, що люблять справжнє мистецьке слово.

Роман КУХАР

ВІДКРИВАННЯ ПОЕЗІЄЮ ЗАГУБЛЕНИХ ВІКІВ

Юрій Буряківець. «Співучі дощечки», у трьох частинах. I. Тягло хозарське. II. Барвінкова далечінь. III. Розмаїття. Обкладинка Дороти Шварц-Фолі, англomовний список поетових творів, ілюстрації. В-во «Вільна Думка», Нью-Йорк, 1987, стор. 464.

Юрій Буряківець проявив себе в літературі об'ємистими томами своїх творів і дуже багатограним, прикметним собі, способом — як лірик, епік, прозаїк, драматург і есеїст. При суцільній оцінці його творчості не можна переочити замітної риси характеру людини, чия творчість стала їй буденним ремеслом і святковим дозволлям. Без неї неможливо уявити цього переконаного літератора, це ж його хліб насущний, він просто одержимий своїми творчими ідеями. Пишучи про Юрія Буряківця, літературознавці відзначували його небуденну продуктивність, ліричну натуру його поетичного вислову, народний характер його літературного доробку, якщо йдеться про багате словництво, синтаксис і тематику, а ми б додали — любов до своєї вужчої батьківщини — старинної деревлянської землі над Прип'яттю. Вона й поклала замлоєно-мрійливий відпечаток поліського первобутнього краєвиду на численні його писання. Правда, тут і там закидають Буряківцеві одноманітність його версифікації, стилістичну невіривняність, особливо у його не завжди похвальній прозі, головню ж характеризують його, як письменника, чий доробок знаменний кількісно перевагою над якісною. Тут не місце оспорювати закиди деяких критиків Буряківця, можна тільки зазначити, що при верітайповій техніці друку більшості його праць певні некорисні позначки, зумовлені тією технікою, притемнюють чимало світлих сторінок його творів. Згадане критичне наставлення торкається менш потреби внутрішнього вигладження його праці, бо Буряківець дуже уважливий архітектор своєї поезії, як насправді її зовнішнього вигляду. Але невже тут завинив поет, який власними коштами мусить видавати продукти своїх інтелектуально-духових зусиль?

Без уваги на попередні голоси критики, цікаво й доцільно буде видвинути одну з найзамітніших прикмет літературних придбань поета, його напрямку в літературі, що визначає вирішальною мірою оригінальну творчу особовість Юрія Буряківця.

Наш поет у своїй епічній творчості не від сьогодні вже сягає в сиву давнину буття нашого народу, намагаючись заповнити щілини в історії України відтворенням деяких загублених, або недостатньо з'ясованих періодів тисячолітньої мандрівки наших прадідів. Робить він це методом сумлінних дослідів, а де вони безсильні — засобами візіонерського вникнення.

Подібний, дослівно-візіонерський, підхід у нього видно теж у праці над «Співучими дощечками». До речі, заголовок його нового твору — це аналогія до збережених на дощочках частин «Влесової Книги», давньої пам'ятки нашого письменства. Буряківця займають зокрема непам'ятні часи з бувальщини нашого народу, особливо своїм характером під'яремного буття батьківщини, чим вони доволі схожі до признак сучасної доби. В отих померклих віках готського панування на причорноморських степових просторах України, чи хозарського розпаношення на наших землях згодом, до часу Святослава Завойовника, дослідник і поет Буряківець виловлює присутні упродовж цілої нашої історичної долі прикметні елементи національного призначення нашої землі, що, зазнаючи поневолень, своєчасно, у великому волевому напруженні, визволяється з нього. Так було за антської доби, коли наші предки скинули наприкінці готське ярмо, подібно ж завершилось переможно їхнє змагання до втраченої волі за хозарського періоду, цілі сторіччя згодом. Так буде й тепер — сугерує автор, коли наш народ підійметься як один до боротьби за свої пограбовані національні права й усенародним волевиявленням здобуде собі знову державну незалежність.

«Хозарське тягло», епічна картина, становить перший розділ у 27-ми піснях трьохчастинного твору. Друга частина його — це образні вірші ліричного циклу, «Барвінкова далечінь», що створюють мальовничу картину духової батьківщини поета, його рідну Чорнобильщину. Йї і він — її вірний син, виспіває дзвінкий пеан. Тут можна потрапити на одну з поетових ліричних перлин, наприклад:

«... Вже сонце невода свого забрало
Із лугу у несходжені краї,
І гуси над сагою прокричали
Про ті літа утрачені мої.
Стихає моква в сизуватих хмарах,
Спочити укладається на стіг;
І місяць вийшов пошукати пари
До зорями обтиканих доріг...»

(«Вечір над Прип'яттю»)

Юрій Буряківець, майстер свого піднеслого ремесла, насправді надзвичайно чутлива душа; його легко зранити, а втім, не зважаючи на важкі досвіди свого життя, він зберіг вірність своїй Музі і життєрадісний погляд у майбутнє:

«... О, юносте, шли благодать земну,
Даруй для мислей — радість сонцебризну,

Щоб ми відчули в погляді весну,
Хай забренить у кожнім серці ніжно,
І горлиця спурхне у височінь,
З гілля струхне зволожене суцвіття,
Коли вітрець, війнувши від долин,
Зеленим перекочується житом. . .»

(«Рівновага»)

Новий твір Буряківця — це теж особливий трибут поета своїй занапащеній ворожою радіацією батьківщині, що її виразником став отруєний Чорнобиль. Поет приводить приклади затроєння свого міста чужими навалами вже з сумерків віків. Взагалі Чорнобиль проходить ярким символом незнищенности нашої батьківщини крізь обидві частини його твору. Відмінна від цього панівного характеру третя частина «Співучих дощечок», що заповнена літературознавчими статтями Юрія Буряківця. Вони віддзеркалюють світогляд і естетичні вартості автора. Ціла книга ваговита й заслуговує на численних читачів.

Звертатись за нею можна на адресу:

Yurij Buriakiwec, 77-13 170 Street
Flushing, New York, 11366, USA

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ПОЖЕРТВИ НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ ІМ. ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА

СПИСОК ч. 25

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Жертводавець з околиці Рашден	ф.1000.00
Український Товариський Клуб — Галіфакс (Раніше ф.2650. Разом ф.3600)	ф. 950.00
Відділ СУБ — Каннок	ф. 500.00
Іван Ласковий — Бірмінггам (Раніше ф.100. Разом ф.500.)	ф. 400.00
Український Товариський Клуб «Заграва» — Бері (Раніше ф.450. Разом ф.750.)	ф. 300.00
Юліян Заблоцький — Лондон (Раніше ф.280. Разом ф.530.)	ф. 250.00
М. Романюк — Олдгам	ф. 250.00
Український Товариський Клуб «Дніпро» — Манчестер (Раніше ф.2400. Разом ф.2650.)	ф. 250.00
Михайло Бабчук — Манчестер (Раніше ф.290. Разом ф.500.) ..	ф. 210.00
П-во Анна і Петро Баран — Лії (Раніше ф.50. Разом ф.250.) ..	ф. 200.00
Український Товариський Клуб — Ковентрі (Раніше ф.500. Разом ф.700.)	ф. 200.00
Український Товариський Клуб — Глостер (Раніше ф.500. Разом ф.650.)	ф. 150.00
Д. Турчин — Інвернес (Раніше ф.73. Разом ф.183.)	ф. 110.00
Іван Мельник — Лондон	ф. 100.00
Теодор Дорошенко — Едінбург	ф. 100.00
Олекса Осаків — Ноттінггам	ф. 100.00
Михайло Рутар — Кройдон (Раніше ф.400. Разом ф.500.)	ф. 100.00
М. Лузінкевич — Кардіф	ф. 100.00
Юрко Яцків — Салісбурі	ф. 100.00
Відділ СУБ — Лондон (Раніше ф.100. Разом ф.200.)	ф. 100.00
Роман Андрійович — Нортгемптон (Раніше ф.50. Разом ф.150.)	ф. 100.00
Степан Мамчин — Ноттінггам (Раніше ф.100. Разом ф.200.)	ф. 100.00
Теофіл Панасюк — Бері (Раніше ф.100. Разом ф.200.)	ф. 100.00
Іван Сташків — Сток-он-Трент (Раніше ф.50. Разом ф.150.)	ф. 100.00
В. Мاستенко — ч. 10	ф. 100.00
Пилип Савків — Аштон (Раніше ф.50. Разом ф.150.)	ф. 100.00
М. Мацюк — Блякбирн	ф. 100.00
А. Когут — Міддлсборо (Раніше ф.840. Разом ф.920.)	ф. 80.00
П-во П. Широкий — Олдгам (Раніше ф.100. Разом ф.175.)	ф. 75.00
Степан Михайлишин — Галіфакс (Раніше ф.40. Разом ф.100.)	ф. 60.00
Анна Зеленевиц — Болтон	ф. 50.00

Іван Кіт — Болтон	ф.	50.00
Гурток ОУЖ — Волтам Кросс	ф.	50.00
Іван Пасіка — Чешант	ф.	50.00
Марко Галай — Манчестер	ф.	50.00
Теодор Николишин — Ноттінггам (Раніше ф.100. Разом ф.150.)	ф.	50.00
Іван Семянчук — Кіхлей (Раніше ф.300. Разом ф.350.)	ф.	50.00
Дмитро Смолій — Данді (Раніше ф.20. Разом ф.70.)	ф.	50.00
Микола Пиляк — Брадфорд (Раніше ф.50. Разом ф.100.)	ф.	50.00
Дмитро Лесів — Рочдейл	ф.	50.00
Український Товариський Клуб — Чешант (Раніше ф.200. Разом ф.250.)	ф.	50.00
О. Бартків — Глостер (Раніше ф.50. Разом ф.100.)	ф.	50.00
П-во Іван і Ірина Федечко — Кіхлей (Раніше ф.100. Разом ф.150.)	ф.	50.00
І. Кицак — Сляв (Раніше ф.40. Разом ф.80.)	ф.	40.00
Гурток ОУЖ — Болтон (Раніше ф.70. Разом ф.110.)	ф.	40.00
Павло Сидорович — Бері	ф.	30.00
В. Крук — Брадфорд	ф.	30.00
П-во Семен і Варка Лаврушки — Лондон (Раніше ф.100. Разом ф.130.)	ф.	30.00
Відділ СУБ — Брістол (Раніше ф.50. Разом ф.75.)	ф.	25.00
Г. Чеканський — Гілфорд (Раніше ф.50. Разом ф.75)	ф.	25.00
М. Замулінський — Брадфорд (Раніше ф.50. Разом ф.74.)	ф.	24.00
М. Миколишин — Лестер (Раніше ф.25. Разом ф.45.)	ф.	20.00
В. Петришин — Бедфорд (Раніше ф.50. Разом ф.70.)	ф.	20.00
М. Олійник — Челмсфорд	ф.	15.00
Друзі із заощаджень у У/51	ф.	15.00
П. Левицький — Манчестер (Раніше ф.50. Разом ф.65.)	ф.	15.00
Ярослав Деремєнда — Дарбі (Раніше ф.100. Разом ф.112.)	ф.	12.00
М. Новосад — Сомерсет	ф.	12.00
М. Бук — Каннок	ф.	10.00
Василь Малько — Лондон (Раніше ф.10. Разом ф.20.)	ф.	10.00
о. Ярема К. Гаврилук — Манчестер	ф.	10.00
Гурток ОУЖ — Манчестер (Раніше ф.90. Разом ф.100.)	ф.	10.00
М. Гайдукевич — Бері (Раніше ф.50. Разом ф.60.)	ф.	10.00
Зенон Цюпка — Валія (Раніше ф.60. Разом ф.70.)	ф.	10.00
С. Стрільбицький — Рочдейл (Раніше ф.300. Разом ф.310.)	ф.	10.00
Петро Ворона — Бедфорд (Раніше ф.5. Разом ф.15.)	ф.	10.00
Ф. Плєскун — Бат (Раніше ф.30. Разом ф.40.)	ф.	10.00
Михайло Когут — Кент (Раніше ф.40. Разом ф.50.)	ф.	10.00
Павло Шандрович — Редінг (Раніше ф.30. Разом ф.40.)	ф.	10.00
Василь Калин — Волвергамптон (Раніше ф.60. Разом ф.67.50)	ф.	7.50
Мих. Дискурський — Норвіч (Раніше ф.15.50. Разом ф.20.50.) ..	ф.	5.00

СПИСОК ч. 26
(ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)

РІЗНІ ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ, ТРИЗНИ І Т.П.

Бл. п. Степан Семчишин, Карлайл (з останньої волі)	ф. 6000.00
Бл. п. Дмитро Типа, Лідс (з останньої волі)	ф. 3226.20
Бл. п. Михайло Павлюк, Лінколн (з останньої волі)	ф. 2000.00
Бл. п. Дмитро Атаманюк, Рочдейл (з останньої волі)	ф. 1409.59
Бл. п. Іван Романовський, Глостер (з останньої волі)	ф. 1000.00
Бл. п. Ілько Мацьків, Лондон (з останньої волі)	ф. 500.00
Бл. п. Іван Романишин, Карлайл (з останньої волі)	ф. 500.00
Бл. п. Михайло Кізимішин, Галіфакс (з останньої волі)	ф. 500.00
З поминальної тризни по бл. п. Ярославові Деременді, Тарасівка, 17.9.1987	ф. 338.50
Бл. п. Микола Заяць, Кіхлей (з останньої волі)	ф. 265.00
Бл. п. Микола Маслій, Лондон (з останньої волі)	ф. 200.00
Бл. п. Григорій Равлюк, Вормінстер (з останньої волі)	ф. 200.00
Бл. п. Степан Суліковський, Лінколн (з останньої волі)	ф. 200.00
Бл. п. Степан Подгенза, Кіхлей (з останньої волі)	ф. 158.00
Бл. п. Григорій Джердж, Сканторп (з останньої волі)	ф. 150.00
Громадськість Відділу СУБ, Колчестер, замість квітів на могилу сл. п. Ярослава Стецька	ф. 117.00
Бл. п. Іван Гуцуляк, Ковентрі (з останньої волі)	ф. 101.89
Юліян Заблоцький, Лондон, замість квітів на могилу сл. п. Ярослава Стецька	ф. 100.00
Бл. п. Микола Лемець, Манчестер (з останньої волі)	ф. 100.00
Бл. п. Михайло Рожнів, Рагбі (з останньої волі)	ф. 100.00
Бл. п. Микола Коропатницький, Лондон (з останньої волі)	ф. 100.00
З поминальної тризни по бл. п. Ярославові Саламасі, Брадфорд, 12.11.86	ф. 76.15
Громадськість Аштону, замість квітів на могилу сл. п. Ярослава Стецька	ф. 50.00
Степан Шумка, Манчестер, у першу річницю смерті бл. п. Івана Овчарика	ф. 50.00
Бл. п. Микола Дерка, Кіхлей (з останньої волі)	ф. 50.00
З поминальної тризни по бл. п. Степанові Баранові, Ноттінггам, 14.8.84	ф. 50.00
Юліян Заблоцький, Лондон, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф. 50.00
Іван Головецький і Друзі, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф. 50.00
Суспільно-громадські Установи, Аштон, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф. 50.00
Т. О. Андрушко і Друзі, Австралія, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди (\$100 австрал. дол.)	ф. 45.00
З поминальної тризни по бл. п. Антонові Трісці, Болтон,	

3.9.86	ф.	44.45
Суспільно-громадські Установи, Блякбурн, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф.	40.00
3 поминальної тризни по бл. п. Григорієві Маркову, Брадфорд	ф.	37.00
3 поминальної тризни по бл. п. Марії Пянтківській, Брадфорд	ф.	35.00
3 поминальної тризни по бл. п. Миколі Дністрану, Брадфорд ..	ф.	33.00
Збірка в Ноттінггемі на нев'янучий вінок по бл. п. Анастазії Андрійович	ф.	33.00
3 поминальної тризни по бл. п. С. Боднар, Пітерборо	ф.	31.00
3 поминальної тризни по бл. п. Михайлові Бубніву, Ноттінггем	ф.	30.00
3 поминальної тризни по бл. п. Миколі Кравцеві, Гаддерсфілд	ф.	30.00
3 поминальної тризни по бл. п. Миколі Розгоєві, Аштон	ф.	30.00
Відділи СУБ і ОБВУ, Лідс, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф.	30.00
3 поминальної тризни по бл. п. Іванові Гниді, Болтон 14.5.84 ...	ф.	26.21
3 поминальної тризни по бл. п. Дмитрові Голіяшеві, Пітерборо ...	ф.	26.00
3 поминальної тризни по бл. п. Іванові Лецишину, Ковентрі	ф.	26.00
Відділ СУБ, Пітерборо, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф.	25.00
Відділ СУБ, Болтон, замість квітів на могилу бл. п. Ярослава Деременди	ф.	25.00
Марія Вербицька, Ковентрі, у пам'ять мужа Івана	ф.	25.00
Евген Наболотний, США, замість квітів на могилу бл. п. Івана Гниди, Болтон	ф.	23.00
3 поминальної тризни по бл. п. Іванові Веселівському, Ковентрі	ф.	22.40
О. М. Пиляк, Брадфорд, замість квітів на могилу бл. п. Петра Буйницького	ф.	20.00
3 поминальної тризни по бл. п. В. Туринові, Карлайл	ф.	20.00
3 поминальної тризни по бл. п. Степанові Савчукові, Ковентрі,	ф.	20.00
3 поминальної тризни по бл. п. Михайлові Ключникові, Діннінгтон	ф.	20.00
М. Гуменюк, Брадфорд, замість квітів на могилу бл. п. Миколи Пиляка	ф.	20.00
3 поминальної тризни по бл. п. Василеві Кузикові, Лінколн	ф.	16.00
3 нагоди посвячення пам'ятника на могилі бл. п. Миколи Дуліби	ф.	15.00
Відділ ОБВУ, Карлайл, замість квітів на могилу бл. п. Пилипа Саранчука	ф.	15.00
3 поминальної тризни по бл. п. Михайлові Пантелі, Ковентрі .	ф.	15.00
3 поминальної тризни по бл. п. Парасці Гарасимюк, Болтон, ...	ф.	14.00
3 відзначення 70-річчя смерті Івана Франка, Ковентрі	ф.	11.70
3 поминальної тризни по бл. п. Миколі Деркачеві, Кіхлей	ф.	11.00

З поминальної тризни по бл. п. В. Туринові, Карлайл	ф.	10.00
З поминальної тризни по бл. п. Петрові Комарницькому, Бедфорд	ф.	10.00
М. Шевчук, Бедфорд, як китицю квітів на могилу бл. п. Петра Комарницького	ф.	10.00
Відділ ОБВУ, Стокпорт, на нев'янучий вінок по бл. п. Петрові Боднарові	ф.	10.00
Микола, друг покійного бл. п. Петра Боднара	ф.	10.00
З останньої волі бл. п. Петра Савича, Ковентрі	ф.	10.00
З поминальної тризни по бл. п. Василеві Хмілеві, Лестер	ф.	10.00
М. Гайдукевич і В. Юрків, Бері, замість квітів на могилу бл. п. І. Пронишина	ф.	10.00
З поминальної тризни по бл. п. Агренині Макогін, Брандфорд ..	ф.	7.00
Михайло Гайдукевич, Бері, замість квітів на могилу бл. п. Василя Микитина	ф.	5.00
В. Макойда, Лінколн, замість квітів на могилу бл. п. В. Грамоцького	ф.	5.00
М. Гайдукевич, Бері, на нев'янучий вінок на могилу бл. п. Василя Іванчука	ф.	5.00
Пані М. Шанайда, замість квітів на могилу сестри	ф.	5.00
З нагоди посвячення пам'ятника на могилі бл. п. Василя Хомина, Кембрідж	ф.	5.00

Для Родин і Друзів висловлюємо співчуття, а за пожертви щиро дякуємо!

СПИСОК ч. 27

(ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)

З РІЗНИХ НАГОД

З нагоди вінчання Оксани Пилишок з Амврозом Долимінським, Болтон	ф.	69.00
З нагоди вінчання Стефанії Бучок з Ігорем Лучкою, Лестер	ф.	60.00
З нагоди вінчання — Юрія Бабчука і Гані Шклянки	ф.	60.00
З весільного прийняття — Віри Доскоч і Ярослава Биби, Болтон	ф.	56.00
З нагоди вінчання Олі Барської з Мирославом Буняком, Ковентрі	ф.	50.00
З нагоди вінчання Оксани Дністран і Михайла Кузіва, Брандфорд	ф.	40.00
З нагоди вінчання Люби Савки з Маріаном Косміраком, Ковентрі	ф.	40.00
З нагоди осягнення 65 років життя п. Василя Спетрука, Лідс, (прийняття в УТКлюбі)	ф.	40.00
З весільного прийняття у п-ва Джеджори, Рочдейл	ф.	36.00
З нагоди хрещення Катерини, дочки п-ва Я. і А. Гуменюк, Брандфорд	ф.	30.00

З нагоди уродин (на прийнятті) п. Івана Галика, Пітерборо	ф.	30.00
З нагоди вінчання Йосифа Купранця і Марії Сидор, Карлайл .	ф.	26.00
З нагоди Першого Святого Причастя дітей Школи Українознавства, Брадфорд	ф.	25.00
Святочна Академія — Відновлення Української Державности, 1941 року і 40-річчя УГВР, Іпсвіч	ф.	25.00
З весільного прийняття Діяни Крамар і Гарі Скот, Бедфорд, 31.8.1985	ф.	25.00
З нагоди вінчання Анни Піскової і Миколи Матвіївського, Ковентрі	ф.	22.00
З нагоди осягнення 65 років життя (на прийняттю) зложили: Дмитро Павлів, Волвергамптон	ф.	20.00
Степан Савчук, Волвергамптон	ф.	20.00
Прокіп Данильчук, Волвергамптон	ф.	20.00
З нагоди звання доктора сина Маріяна, родичі Анджеліна й Ілько Косміраки, Ковентрі	ф.	20.00
Із Стокпортського весілля, 8.2.1986	ф.	20.00
На прийняттю з нагоди 60-ліття Анни Зеленевиц, Болтон 20.7.1986	ф.	20.00
Зі збірки на весільному прийнятті Ірини і Луки Вербових, Волтам Крос, 25.10.1986	ф.	20.00
З весільного прийняття Ліди Журак, Брадфорд	ф.	20.00
З нагоди хрестин Мирослави, дочки п-ва Миколи і Анни Матвіївських, Ковентрі	ф.	20.00
З нагоди вінчання Івана Малицького і Сузан Кенеді, Волвергамптон 5.9.1984	ф.	20.00
З весільного прийняття Олі Старчак і Павла Кнапа, Ковентрі	ф.	18.00
З хрестин Лідії, доні п-ва М. і С. Яроцьких, Брадфорд	ф.	15.00
Прийняття з нагоди 60-річчя Анни Доскоч, Болтон	ф.	15.00
З прийняття у п-ва М. Катеринюк, Рочдейл	ф.	15.00
З прийняття у п-ва Ранкевичів, Бірмінггам	ф.	12.00
З хрестин Лесі, доні п-ва Еви і Ігоря Щурів, Болтон	ф.	12.00
Частина збірки з нагоди хрестин Михайла, сина п-ва Я. і А. Гуменюк, Брадфорд, 1.1.1983	ф.	12.00
З хрестин Оксани, доні п-ва О. Л. Сенів, Лестер	ф.	11.50
З хрестин Крістофера, сина п-ва Надії і Івана Лихолатів, Брадфорд	ф.	10.00
З нагоди 25-річчя подружжя Миколи і Стефки Піскових, Ковентрі	ф.	10.00

Всім молодим парам бажаємо щасливого й погідного подружнього життя на радість їхнім батькам!

Всім Ювілятам бажаємо кріпкого здоров'я та гарного заслуженого відпочинку!

Всім молодим Ювілятам бажаємо всіх благ, доброго здоров'я й витривалости в житті, маючи мету служіння Богові й Батьківщині-Україні!

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

Ярослав Стецько. *Українська Визвольна Концепція. Твори, ч. 1*. Видання Організації Українських Націоналістів. Редагувала Колегія. Остання редакція і передмова проф. д-ра Володимира Косика. Рік появи — 1987, формат 24 × 17 см., оправа тверда, 528 стор. друку, з Української Друкарні «Ціцero» в Мюнхені, Західна Німеччина.

Роман Малащук. *З книги мого життя*. Спомини, том I, ілюстрації. Обкладинка роботи Богдана Стебельського. Формат 23 × 15 см. Обкладинка тверда, стор. друку 357, видання Видавничої Сплки «Гомін України» і Дослідчого Інституту «Студіум», Торонто 1987, з друкарні «Гомону України», Торонто, Канада.

Яр Славутич. *Зібрані Твори 1938-1978*. Поезії з гербом Автора у виконанні мистця Михайла Дмитренка, а скульптура у виконанні мистця Сергія Литвиненка. Формат 22 × 16 см., обкладинка тверда, стор. 408, Видавництво «Славута», Едмонтон, Канада.

Літопис Української Повстанської Армії, том 14: Перемищина, Перемиський Курінь УПА, книга друга. Денники сотні «Крилача» (Ярослава Коцьолка) «Ударники» 6, 96а пера хор. Ярослава Коцьолка, хор. Володимира Щигельського та бунч. «Ореста» і документи сотні. Формат 23 × 15 см., обкладинка тверда, 262 стор. друку, рік появи — 1987, Видавництво «Літопис УПА». Разом із книжкою наспів «Бюлетень Видавничого Комітету 'Літопису УПА'» ч. 4.

Василь Ящун. *З нив і доріг життя*. Поезії. Вступна стаття Володимира Жили. Формат 22 × 14 см. Оправа тверда, 196 стор. друку, рік появи — 1986, Українсько-Американське Літературне Видавництво, Пітсбург, США, з друкарні Файн Лайн Прінтінг.

Роман Бабовал. *Нічні перекази*. Збірка поезій. Обкладинка і портрет роботи Любослава Гуцалюка. Формат 21 × 15 см. Обкладинка м'яка, 94 сторінок друку, з друкарні Української Офсетної Печатні в Брюсселі, Бельгія. Накладом Автора, 1987 рік.

Василь Ящун. *Дійсне і мрійне*. Поезії. Вступ проф. д-ра Луки Луцева і проф. д-ра Яра Славутича. Обкладинка тверда, стор. друку 74, рік появи — 1981, видання Автора, Пітсбург, США.

Іван Филипчак. *За Сян!* Історична повість з кінця X і початку XI стол. в Україні. Обкладинку відтворила з оригіналу Марта Анна, а перше видання тієї повісті було надруковане у Видавництві О. Кузьми (ОКА) в Коломиї, в 1927 році. Обкладинка м'яка, формат 19 × 14 см. (прибл.), сторінок 142, Видавництво Юліана Середяка, Буенос-Айрес, Аргентина, рік появи — 1987.

Хосе Ернандес. *Мартін Фієрро*. Епічна поема. З еспанської мови переклав Володимир Котульський. Формат 19 × 14 см. Мовна коректа Богда-

на Литвиновича, обкладинка та ілюстрації роботи артиста-маляра Карльоса Роуме. 148 сторінок друку, Видавництво Юліана Середяка, Буенос-Айрес, Аргентина, рік появи — 1986.

Петро Терещук (Олександр Матла). *Історичні нотатки*. Накладом Автора. З друкарні Видавництва «Гомін України», Торонто, Канада, рік появи — 1985. Формат 21 × 15 см. (прибл.). Обкладинка тверда, 303 стор. друку.

Юрій Буряківець. *Співучі дочечки*. Поезії. Декілька фотознімків. Формат 23 × 15 см., обкладинка тверда, сторінок 464. Видавництво «Вільна Думка», Нью-Йорк, США, 1987.

Мартирологія Українських Церков, том I. Документи, матеріали, Християнський самвидав України, за редакцією і впорядкуванням Осипа Зінкевича і Олександра Воронина, із вступним словом Блаженнішого Мстислава, Митрополита УПЦ у США і Першоієрарха УАПЦ в діаспорі. Формат 22 × 14 см., обкладинка тверда, 1207 сторінок друку, рік появи — 1987, Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Торонто-Балтимор (Канада і США).

Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Зібрали і зредагували Осип Зінкевич і Микола Французенко. Обкладинка тверда, формат 21 × 14 см., 463 сторінок друку із покажчиком імен. Рік появи — 1987, Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор-Торонто.

Яр Славутич. *Живі смолоскипи*. Дев'ята збірка поезій. Вступна стаття Володимира Т. Жили. Тираж 1000 примірників. Обкладинка тверда, формат 21 × 14 см., 127 сторінок друку, ілюстрації Алли Горської та інших правооборонців (зі знищеного вітражу в Київському університеті), авторів герб у виконанні Михайла Дмитренка. Видавництво «Славуता», Едмонтон, Канада.

Перлини Східних Отців. Зібрав о. Юліян Катрій, ЧСВВ. Видавництво ОО. Василіян, Нью-Йорк-Рим, 1987, за дозволом Церковної Влади. Формат 21 × 14 см. Обкладинка м'яка, ілюстрована, 315 сторінок друку.

Апостольські повчання на неділі. Радіопроповіді з Ватикану Блаженнішого Патріярха Мирослава Івана Кардинала Любачівського, Архієпископа Мирослава Марусина, оо. Л. Гуцуляка, Ю. Джуджара, К. Корчагіна, Д. Ляховича, С. Мудрого, І. Патрила, П. Підручного, В. Підскального і С. Якимішина. Видавництво ОО. Василіян, Рим, Італія, 1986. Формат 21 × 14 см., обкладинка м'яка, 288 сторінок друку.

о. Іван Хома. *Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого*. Відбитка з журналу «Богословія», 68 сторінкова (із м'якою обкладинкою), формат 24 × 17 см., рік появи — 1987, з додатком репродукцій і відпису документів.

Українська Шекспіріяда на Заході. Том I. Упорядкував Яр Славутич. Видавництво «Славуता» для Українського Шекспірівського Товариства. Рік появи — 1987, формат 23 × 15 см., 96 стор., обкладинка м'яка.

С. Мечник. *Люди, роки й події*. Четверта частина спогадів. Українське

Видавництво в Мюнхені, Західня Німеччина, рік появи — 1986. Обкладинка тверда, ілюстрована, формат 19 × 13 см., стор. 294, з Друкарні «Ціцero».

Грегоріо Мартінес Сієрра. *Колискова пісня*. Драма у двох діях і одній інтермедії. З еспанської мови переклав Микола М. Палій. Видавництво Юліана Середяка, Буенос-Айрес, Аргентина. Рік появи — 1987. Обкладинка м'яка, у виконанні артиста-маляра Гавриїла Каравокіріса. Формат 20 × 14 см. (прибл.), сторінок 86.

Деметріо Агілера Мальта. *Тигр*. П'єса у трьох відслонах. З еспанської мови переклав Микола М. Палій. Обкладинка м'яка, у виконанні артиста-маляра Гавриїла Каравокіріса. Формат 20 × 14 см., рік появи — 1986, стор. 42, плюс 2 сторінки з даними про авторство Автора.

Степан Радіон. *Микола Береза*. Оповідання. Обкладинка м'яка, роботи артиста-маляра П. Вакулєнка. Накладом Української Висилкової Книгарні, Австралія, 1956, формат 21 × 15 см., стор. 64.

Степан Радіон. *Шосте бойове завдання*. Оповідання з бойових дій УПА. Формат малий, сторінок 60, з друкарні і Видавництва «Єдність», Аделаїда, Австралія, 1954.

Яр Славутич. *Місцями Запорозькими*. Нариси та спогади. Третє видання. Рисунки й ілюстрації. Тираж 2000 примірників. Обкладинка м'яка, формат 20 × 13 см., 64 сторінки, Видавництво «Славути», Едмонтон, Канада. Рік появи — 1985.

Юрій Джуджар. *Католицька Церква Візантійсько-Слов'янського Обряду в Югославії*. Історично-юридична праця, видання друге, серія II, «Записки ЧСВВ», Рим, Італія, 1986. Обкладинка м'яка, формат 24 × 16 см., сторінок 200.

«Богословія», журнал, який видає Українське Богословське Наукове Товариство, Рим, Італія, випуски за роки 1981, 1982 і 1983. Формат великий, сторінок пересічно 220. В додатку до добірних наукових статей, праць і розвідок, журнал друкує також «Хроніку» з церковно-релігійного життя.

Ігор Качуровський. *Фоніка*. Український Вільний Університет, серія — Підручники, Мюнхен, 1984. Формат 24 × 16 см., обкладинка м'яка, стор. 268.

Микола Васильїв. *Вступ до економічних наук*. Український Вільний Університет, серія — Підручники, Мюнхен, 1985. Формат 24 × 16 см., обкладинка м'яка, 214 стор.

Твори Василя Гренджі-Донського. Том VII, оповідання, переклади. Літературна редакція проф. д-ра Василя Лева, а обкладинка роботи Михайла Михалевича. Видання Карпатського Союзу, Інк., Відділ у Вашингтоні рік появи — 1986. Зібрала і впорядкувала матеріал Зірка Гренджа-Донська. Формат великий, оправа тверда, сторінок 428, з друкарні «Укра-прінт», Вудсток, МД, США.